

A párbeszéd kezdete

Az a tudományos konferencia, amelyet az 1848/49-es forradalom és szabadságharc értékeléséről rendeztek két évvel ezelőtt Budapesten, összehívóinak számdéka szerint a párbeszéd kezdetének kiindulópontja volt. A „Hallgattassék meg a másik fél is” régi, ám vajmi ritkán megfogadott tanácsát kívánták ez alkalommal valóra váltani a történet-tanácskozás magyarországi szervezői.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a magyar nép elvitathatatlan dicsősége. A tömegtüntetések, népfelkelések Európájában a magyarság küzdött legtovább, hogy a nemzeti függetlenség útjára léphessen végre, s ne érezze magát többé gyarmatnak földrészünk közepén. „Szélszört hajával, véres homlokával áll a viharban maga a magyar” – így jellemezte a politikai helyzetet Petőfi, amikor más, felkelt nemzetek már letették a fegyvert forradalmuk eltiprói előtt. A magyar polgári forradalom külön tragédiája, hogy nem pusztán az osztrák–oroszl túlerő győzte le, hanem a Kárpát-medence azon nemzetiségei is ellene fordultak, amelyek maguk is a nemzeti válás történelmi forróján próbáltak függetlennedni addigi „ürnemzetük”-től: Magyarországtól, s nem akarták a jövőben gyarmatnak érezni magukat. ... Jóllehet ebből a soknemzetiségű katasztrófából egy kis nép sem került ki győztesen, az akkori szembekerülés, bizalmatlanság, értetlenség egymás érveit és törekvéseit íránt még ma is hat, s mérgezi a légkört a Kárpát-medence rég átrendeződött határain innen és túl. „Az is kétségtelen azonban, hogy a törté-

netírás rendszerén változtatni kell – jelentette ki a konferencia szlovák vendége, Ludovit Haraksim: – az eddig túlnyomórán egysíkú leírások helyett hasznosabbnak ígérkezik a párhuzamos történelem és az összehasonlító módszer. Ez ugyanis sokkal inkább lehetővé teszi a vitázó felek érveinek és gondolkodásának figyelembe vételét, mint amikor mindenki csak a saját érveit mondja.” Hasonló gondolatot fogalmazott meg Sokcsévits Dénes is: „Nem elég – mondta – egy szempontból szemlélni” – például lelačić bán szerepét A történelmi esemény-sorok párhuzamos ismerete, szemlélete toleránsabbá tehet minket mások érvrendszere, a miénktől eltérő meggyőződése íránt. Mindenképpen látnunk kell magunk előtt az 1848–49-es történelmi napok, hetek és hónapok egyidejűleg lejáajlott történéseit.

Az éppen két évvel ezelőtt, 1996. február 24-én és 25-én a Magyar–Szlovák Baráti Társaság, a Friedrich-Ebert-Alapítvány budapesti irodája és a Közép-Európa Intézet által szervezett történelem tanácskozás anyagát megszerkesztett formában, helyenként kényszerű rövidítésekkel (az ismétlődések elkerülése céljából), továbbá többnyire a szerkesztőség által adott alcímekkel, valamint általa elrendelt dílt betűs kiemelésekkel bocsátja a nyilvánosság elé a BARÁTSÁG mostani különszáma. És abban a reményben, hogy a párbeszéd – legaiábbis – elkezdődött...

TARTALOM

1848/49-es különszám

- Politikai helyzetkép, 1848/49 (korabeli rajz)
Spira György (Budapest): Szent István Magyarországnak utótörténetéből
Ludovit Haraksim (Bratislava): Szlovák–magyar nézeteltérések és viszályok
Dušan Skvarna (Bratislava): Ausztróföderalizmus és a szlovák kérdés
Ladislav Szalay (Bratislava): A szlovák törekvések kudarcának okairól
Nemzetőr-ábrázolások
Camil Muresanu (Cluj-Napoca): Az erdélyi románok és az 1848-as forradalom
Miskolczy Ambrus (Budapest): Ioan Dragos küldetése
Kossuth Lajos levele
Egyed Ákos (Cluj-Napoca): Két kolozsvári nemzeti program 1848 tavaszán
Imreh István (Cluj-Napoca): Kossuth emléke Váralján
Cssetri Elek (Cluj-Napoca): A lengyel emigráció a magyar–román megbékélésért 1848/49-ben
Hilde Muresanu (Cluj-Napoca): Az erdélyi német lakosság magatartása az 1848/49-es forradalom idején
Negyvennyolcas divat
Ress Imre (Budapest): A magyar–horvát konfliktus eredője 1848-ban
Sokcsévits Dénes (Pécs): lelačić mint horvát nemzeti hős
1848 emléke
Időrendi táblázat

Szerkesztette Ember Mária és Mayer Éva

C 99 - 02703

Szent István Magyarországnak utótörténetéből

A magyar forradalom nyugati diplomáciáját Párizsból irányító Teleki László gróf 1849. május 14-én – azaz alig egy hónappal azután, hogy a magyar országgyűlés kimondotta Magyarország Ausztriától való teljes függetlenségét és a Habsburg-Lotharingiai házfőfősiségét – már papírra vetette híres (és sokszor idézett) mondatát: „Nem csak Austria halt meg, hanem Szent István Magyarországa is”. Már ekkor, mindenki mást megelőzve fejet hajtott tehát egy – nyilvánvalóan számára is nagyon keserű – igazság előtt, amellyel korábban egyetlen magyar államférfi sem volt elég erős szembenézni, s mégis... még ő is jó három százados késéssel tette meg ezt. Arra a felismerésre ugyanis, hogy a hajdan, a középkorban a Kárpát-medencét teljes egészében kitöltő független és egységes Magyarország helyreállításért harcolni hiábavaló vállalkozás, őt is csupán ekkortájt ébresztette rá a magyarok és más nemzetiségű honfitársaik ellentéteinek 1848-ban látványosan felszínre tört mérhetetlen kiéleződése.

Holott a szentistváni Magyarország a török terjeszkedés és saját belső gazdasági, társadalmi és politikai gyengeségei folytán már a 16. század első felében – azaz évszázadokkal a nemzetiségi kérdés jelentkezése előtt – összeomlott és darabokra hasadt: az ország déli és középső része ekkor török uralom alá került; északi és nyugati karéja – a 11. század végén magyar hűbértartókká lett Horvátországgal egyetemben – a magyar királyi koronát megszerző Habsburgokra háramlott; keleti fele, Erdély pedig önálló fejedelemségé alakult. S lábra állni a régi Magyarország soha többé nem lett képes: a 16. század vége felé még akadtak az országban, akik a török kiűzéséről álmodoztak, e cél elérését azonban csak a Habsburgok segítségével tartották elképzelhetőnek, de álmaikat valóra váltani így sem tudták; a 17. század folyamán pedig egymás után több erdélyi fejedelem is fegyveres harcot indított a Habsburg uralom alá került királyi Magyarországnak Erdéllyel történő újraegyesítéséért, csak hogy egyikük sem vállalkozott – mert erőinek elégtelensége miatt nem is vállalkozhatott – arra, hogy egy füst alatt harcot indítson a török ellen is, vagyis hogy kísérletet tegyen a teljes országterület egységének és függetlenségének visszavívására; s a 17. és a 18. század fordulóján végül mégis sikerült kivenni a törököt Magyarországról, a felszabadító háborúk fő részesei azonban nem maguk a magyarok, hanem a Habsburgok voltak, minnek következtében az addigi hódoltsággal kiegészült királyi Magyarország továbbra is a Habsburg-birodalom egyik alárendelt tartománya maradt; s közben a Habsburgok megkaparintották maguknak az erdélyi fejedelmi széket is, Erdélyt azonban nem csatolták vissza Magyarországhoz, hanem mint tőle változatlanul elkülönített tartományt olvasztották bele birodalmukba. A II. Rákóczi Ferenc vezetésével 1703-ban kitört Habsburg-ellenes szabadságharc pedig, amely végre megkísérelte új életre kelteni Szent István hajdani független és egységes Magyarországot, nyolc évi elkeseredett küzdelem után elbukott.

Am a mélyben ekkor már megkezdődött a felszínen még szilárdnak, sőt egyre növekvő erejűnek látszó Habsburg hatalom tartópilléreinek felmorzsolódása is. A birodalom keretei között egyesített népek és tartományok tarka tömkelegét ugyanis kizárólag a mindnyájukat fenyegető török veszély elleni közös védekezés követelménye fűzte volt össze, ez az egyedüli összekötő kapocs pedig a török Magyarországról történt kiszorításával egyszer 's mindenkorra kiiktatódott. Azokat a különbségeket pedig, amelyek a Habsburg-alattvalók egyes csoportjait etnikai hovatartozásuk, gazdasági és társadalmi fejlettségük, közjogi helyzetük, történeti hagyományaik, életmódjuk és kultúrájuk tekintetében egyaránt sokszorosan elválasztották egymástól, a bécsi udvar által a 18. század folyamán mind következetesebben érvényesített központosító törekvések sem küszöbölhették ki. Sőt a megosztó tényezőket maguk a Habsburgok is kénytelenek lettek szaporítani, mikor a 18. század negyvenes éveiben lezajlott osztrák örökösödési háború során elveszítették birodalmuk legiparosodottabb tartományának, Sziléziának nagy részét; ekkor ugyanis osztrák és cseh örökös tartományaik iparának fellendítése érdekében olyan protekcionista gazdaságpolitikai intézkedéseket kényszerültek foganatosítani, amelyek a birodalom más tartományait – így Magyarországot és Erdélyt is – nagymértékben elütötték saját iparuk kibontakoztatásának lehetőségeitől, és az örökös tartományok iparának kiszolgáltatottságát tették őket.

A 18. század folyamán ezért a központosító törekvésekkel párhuzamosan fokról fokra erősödtek a széthúzó törekvések is, s különösen nagyra nőtt a feszültség a nyolcvanas években, a tartományok különállását immár teljesen felszámolni próbáló II. József uralkodásának az idején. A nagy francia forradalom kibontakozása után pedig az ellentétek felszínre is törtek, s a birodalom válságának első szembeszökő megnyilatkozásaként a Habsburgok legnyugatibbra fekvő birtoka, az Osztrák Németalföld 1790-ben már ki is vívta

Spira György történész Budapesten született 1925-ben. Főbb művei: *A magyar forradalom 1848–49-ben* (1959), *1848 Széchenyiye és Széchenyi* 1848-a (1964), *A negyvennyolcas nemzedék nyomában* (tanulmányok, 1973), *Negyvennyolc a kortársak szemével* (társzerző, 1973), *Petőfi napja* (1975), *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon* (1980), *Négy magyar sors* (tanulmányok, 1983), *lőtáit se a negyvennyolciból!* (tanulmányok, 1989), *Kossuth és alkotmányterve* (1989), *Széchenyi István válogatott művei I–III.* (szerk., bev., 1991), *Az újjáéledő Széchenyi vagy a legnagyobb magyar szatír* (1995).

A kassai „Képes Újság” („ábrázolt folyóirat”) 1848. július 1-jei számában jelent meg a fenti rajz „Osztria politikai helyzete” címmel. A cikk, amelyet ifjabb Lanzedelly Joseph e rajza illusztrált, arra figyelmeztette az olvasót: „Ne gondolja senki, hogy az európai dráma már eljárt! (...) Egy nagy reakció, egy nagy kormánycsíny van készülőben, amelynek célja a népeket [az] előbbi keréküvögésbe visszakényszeríteni”.

A rajzon balról jobbra: Csehország („Csehon”); tömlőcbe vetve, leverve, nehéz vasban: „Lengyelhon”; karddal, pajzsával: „Magyarhon”; reá támad Horvátország a „Panslavismus” lobogója alatt; balra, lent civilek és vörössipkás felkelő harcban az osztrák egyenruhás ellen: „Olaszthon”. És fent, aki nézi, mi zajlik a kulisszák előtt: az orosz medve?

(Készült Verfer Károly nyomdájában, Kassán: az Országos Széchenyi Könyvtár tulajdona)

függetlenségét. De függetlenségi mozgalomba kezdett ekkor a magyar nemesi vezetőréteg is, amely II. József újításai közül kivált a nemességnek a törvényhozásba beleszólást biztosító rendi országgyűlések mellőzését, a közigazgatás középfokú hatóságainak, a nemesi irányítás alatt álló megyéknek önkormányzatuktól történt megfosztását és a magyarországi államigazgatás addigi hivatalos nyelvének, a latinnak a némettel való felszerelését sérelmezte.

Ez a nemesi függetlenségi mozgalom azonban igen gyorsan hamvába holt. A mozgalom számára ugyanis átütő erőt az ország agrár-jellegéből következően csak a paraszti tömegek támogatása kölcsönözhetett volna. A paraszti tömegek azonban, amelyeket a nemességtől áthághatatlan szakadék gyanánt választott el a földesúri kizsákmányolás ténye, s amelyek a földesúri kizsákmányolással szemben az előző évtizedek folyamán egyedül és éppen az adózképességük megővésében érdekelt udvartól kaptak néminemű védelmet, nem a nemesség oldalán, hanem a nemesség ellenében léptek csatasorba. S ezen nem változtattak és nem is változtathattak a nemesség által ekkor felröppentett nacionalista jelszavak sem. Egyrészt azért nem, mert a parasztszokra háruló földesúri szolgáltatások nyomasztó voltát ezek a szőlők egyáltalán nem feleltethették. Másrészt meg azért nem, mert Magyarország és Erdély lakosságának – s azon belül a parasztságának is – csak viszonylagos többsége, négytizede volt magyar, s a másik hattizedet kitevő románokra, szlovákokra, németekre, horvátokra, szerbekre, ruténekre és egyéb nem-magyarokra természetesen eleve sem gyakorolhattak hatást magyar nemzeti jelszavak.

Sőt a magyar nemesi mozgalom nacionalista jelszavai most – Magyarország története során első ízben – nemzeti alapon is megosztották az ország népét. A magyar nemesi mozgalom ugyanis, amikor sikrállt az államigazgatás németnyelvűségének felszámolásáért, immár nem a latin nyelvnek jogaiba va-

ló visszahelyezését, hanem a magyar hivatalossá tételét sürgette, ezt pedig méltán nehezményezték azok a nem-magyar országlakók, akiket e követelés esetleges érvényrejtutása hátrányos helyzetbe hozott volna magyar honfitársaikhoz képest. A Habsburg-ellenes magyar nemzeti jelszavak felhangzását tehát mihamar nyomon követte magyarországi és erdélyi nem-magyarok – kivált horvátok, szerbek és románok – által megfogalmazott magyarellenessé nemzeti jelszavak felhangzása is, s ez szintén bénítóan hatott a magyar nemesi mozgalomra.

Annál is inkább, mert az udvar kapva kapott a magyar nemesség hátában jelentkező nehézségeken, s mindent megtett, amit – persze tényleges engedmények tétele nélkül – megtehetett annak érdekében, hogy magát mint a magyar nemesség által elnyomott parasztként és nemzetiségek lelkes támogatóját mutathassa be a világnak. Tapasztalván tehát elszigetelődését, másfelől pedig tapasztalván, hogy az udvar kész lemondani az országgyűlés nélküli kormányzatról, kész helyreállítani a megyék önkormányzatát s – ha az államigazgatás magyar nyelvre változtatásába egyelőre nem megy is bele – a latin hivatalos nyelvhez kész visszatérni: a magyar nemesség igen gyorsan feladta függetlenségi törekvéseit, jóllehet a végrehajtott hatalom központi szerveinek irányítása Magyarországon továbbra is a bécsi vezetőkörök kezében maradt. Amikor pedig a francia seregek s velük a francia forradalom eszméi is megindultak Európa középső és keleti tájai felé, a magyar nemesség immár hű szövetségesként sorakozott fel a Habsburgok oldalán a feudális rend védelmében.

A Habsburgoknak tehát végeredményben a 18. és a 19. század fordulóján is sikerült még úrrá lenniük a birodalmuk épségét pillanatnyilag leginkább veszélyeztető törekvéseken, a magyar nemesség függetlenségi törekvésein, de rendkívül drága áron, hiszen egyfelől rákényszerültek arra, hogy a Magyarországon koráb-

ban általuk kisajátított hatalmi eszközök egy részét az államigazgatás minél nagyobb fokú központosításához fűződő elemi érdekeik sérelmével visszaszolgáltassák a magyar nemességnek, másfelől pedig arra kényszerültek, hogy maguk is segítsék magasra szítni a magyar nemesség hátában kibontakozó nemzetiségi mozgalmakat, ámbár ezek nagyobb távon a magyar függetlenségi törekvéseknél is veszedelmesebbek voltak birodalmuk épségére nézve, mivel többek között, olyan népek körében is gyökeret vertek, amelyek – mint a szerb vagy a román – csak kisebbsézt éltek a birodalom határain belül s az idők végezetéig természetesen nem voltak különválaszthatóak a birodalom határain kívül élő testvéreiktől. A francia háborúk időszakának lezárultával pedig az udvar apránként megint elvesztette a magyar nemesség ily drága áron megvásárolt átmeneti fegyverbarátságát is; mi több: az ellenzéki szellem ekkor nemcsak új életre kelt a magyar nemesség sorában, hanem fokozatosan polgári tartalommal is kezdett telítődni, s ezáltal rövidesen jóval magasabb szintre emelkedett, mint amilyenre egy emberöltővel korábban hágott.

Ennek legfőbb oka a magyar birtokosnemesség anyagi életviszonyainak kedvezőtlen alakulásában rejlett. Hiszen a birtokosok majorsági földjeit nagyrészt ingyenes robotra kötelezett jobbágyaik művelték meg saját gyűlt munkaeszközeikkel és igazon állataikkal s egyre kedvetlenebbül és lélektelenebbül (amit kellőképpen megmagyaráz, hogy ezekben az évtizedekben a parasztság életviszonyai is szakadatlanul romlottak – mindenekelőtt azért, mert a paraszti birtokterület növekedése távolról sem tartott lépést a parasztság lélekszámának növekedésével és így az átlagos parasztagadás méretei szüntelen kibekedtek). A földesúri majorságok hozama ebből következően rendkívül szegényes volt, s a bajokat tovább tetézte, hogy az ország iparának fejletlensége miatt a mezőgazdasági termékek belső piaca is módfelett szűk és rosszul fizető volt.

A 19. század harmincas éveiben ezért a magyar nemesség sorában már akadtak, akik – élükön Széchenyi István gróffal – átlátták, hogy a birtokosoknak is elemi érdekük fűződik a jobbágyviszonyok felszámolásához és a hazai ipar kibontakoztatásához. Akadtak azután, akik – mint Kőlcsey Ferenc és Wessély Miklós báró – azt is átlátták, hogy kedvezőbb körülmények kialakításának elengedhetetlen feltétele a bécsi udvar Magyarországra nézve hátrányos gazdaságpolitikájának leküzdése. Akik pedig – mint Kossuth Lajos és Batthyány Lajos gróf – a negyvenes években az ő nyomdokaikba léptek, azok már azt is átlátták, hogy ilyen üdvös fordulat csak akkor lesz kérésztőlvihető, ha a magyar nemesség a maga teljességében kezébe veheti az ország belkormányzatát, s ennek is elengedhetetlen feltétele a jobbágyviszonyok felszámolása, hiszen a magyar nemesség a főhatalmat csupán a paraszti tömegek támogatásával hódíthatja meg, a paraszti tömegek támogatását pedig kizárólag akkor nyerheti el, ha előbb betemeti a parasztságot tőle elválasztó szakadékokat.

De ha ezek a liberális nézeteket valló magyar nemesi politikusok eszerint világosan látták is a megoldás módját, a csomót ténylegesen megoldani egészen 1848-ig mégsem tudták – két alapvető okból sem. Egyrészt, mert képtelenek voltak – s egyre képtelenebbek lettek – megbirkózni a nemzetiségi kérdéssel, amely pedig a 18. század vége óta többé nem került le a napirendről. Hiszen ésszel élő emberek szemében nem lehetett kérdéses, hogy a jobbágyviszonyok felszámolása nem korlátozódhatik a földesúri szolgáltatások megszüntetésére, hanem a nemesek és a nem-nemesek törvény előtti egyenlőségének megteremtésére, azaz a közéletből eddig kirekesztett nem-nemesek politikai jogokkal való felruházására is ki kell hogy terjedjen. Minél elhatározottabb hívei lettek azonban a magyar liberális nemesi politikusok a nem-nemesek politikai jogokban részesítésének, annál szükségesebbnek ítélték biztosítani, hogy a nem-nemesek politikai jogokban részesítése ne gyengítse, hanem éppenséggel megszilárdítsa és kiszélesítse a nemesség jövőbeli hatalmi állását. Mivel pedig a politikai jogokkal felruházandó nem-nemesek többsége nem-magyar volt, a nemesség viszont nagyrészt magyarokból (vagy más etnikumokból) származó, de a magyarsághoz asszimilálódott személyekből) regrutálódott: minél mélyebb gyökereket eresztettek a nemesség táborában a törvény előtti egyenlőség intézményesítése felé mutató liberális eszmék, szükségképpen annál mélyebb gyökereket vertek benne a – végső soron – saját jövőbeli hatalmi helyzetének feltételeiből fakadó nacionalista indulatok is. A liberális eszmék térhódításával párhuzamosan tehát szakadatlanul fokozódott a magyar nyelvnek az államigazgatás minden szintjén hivatalossá és a közkutatásban is általánossá tételéért vívott küzdelem, ez pedig magától értetődően szembefordította a magyar liberálisokkal, sőt a törekvésekkel való mind szenvedélyesebb ellenállásra sarkallta az ország nem-magyar lakóinak sorából kikerült értelmiségeiket s eltávolította tőlük azokat a nem-magyarokat is, akik még ekkor sem lettek rabjaivá a magyarellenessé nemzeti törekvéseknek, de persze nem lettek rabjaivá a magyar nacionalizmusnak sem, hanem – a régebbi nemzedékek fiainak általános gyakorlatához híven – továbbra is hungaruskáknak vallották magukat, azaz továbbra is az országlakók összességét egybefűző kötelek fenntartása és megerősítése mellett törek lándzsát abban a (jogos) meggyőződésben, hogy az ország eltérő nemzetiségű lakóinak elkülönülése és egymás közti meghasonlása valamennyiüknek csak kárára lehet.

A másik alapvető ok pedig, amely miatt a liberális eszmék térhódítása 1848 előtt nem vezethetett a liberális törekvések sikeréhez, végső soron ugyanúgy a magyar birtokosnemesség anyagi körülményeinek nyomasztó voltában rejlett, amint végső soron a liberális eszmék térhódításához is ez szolgáltatta a táptalajt. Mert hát hiába értették meg a nemesi körökben egyre többen, hogy addig nem kerülhetnek kedvezőbb anyagi körülmények közé, amíg a jobbágyviszonyok felszámolásával maguk mellé nem állítják a paraszti töme-

Az ország népességének nemzetiségi tagozódása 1846-ban

	MAGYARORSZÁGON		ERDÉLYBEN		EGYÜTTVÉVE	
	Összesen	Minden ezerből	Összesen	Minden ezerből	Összesen	Minden ezerből
Magyar	4 774 801	389	606 026	284	5 380 827	373
Román	1 270 824	103	1 206 787	564	2 477 611	172
Szlovák	1 842 320	150	–	–	1 842 320	128
Német	1 237 737	101	250 000	117	1 487 737	103
Horvát	1 236 308	100	–	–	1 236 308	86
Szerb	1 055 416	86	–	–	1 055 416	73
Rutén	478 310	39	–	–	478 310	33
Zsidó	270 166	22	5 991	3	276 157	19
Egyéb (cigány, szlovén, bolgár, örmény stb.)	125 222	10	69 200	32	194 422	13
Összesen	12 291 104	1000	2 138 004	1000	14 429 108	1000

geket és segítségükkel ki nem harcolják az ország belkormányzati önállóságát: amíg nem kerültek kedvezőbb anyagi körülmények közé, addig képtelenek voltak lemondani az ingyenes jobbágyi szolgáltatásokról. S ennek a circulus vitiosusnak a fogságából a magyar nemességet csak az 1848-i európai forradalmi hullám szabadította ki végül.

1848 tavaszán ugyanis a Habsburg-birodalom területén nemcsak Pesten robbant ki forradalom Petőfi Sándor vezetésével, hanem már ezt megelőzően a birodalom központjában, Bécsben is, majd néhány nap múlva Milánóban és Velencében nemkülönben. Az udvar tehát 1848 márciusában egyik percről a másikra rendkívül szorult helyzetbe került, s – hogy elejét vegye Magyarország esetleges teljes elszakadásának – kénytelen volt beleegyezni abba, hogy itt a végrehajtó hatalmat ezentül egy most Batthyány Lajos elnökletével megalakuló s Bécsnek semmiféle elszámolással nem tartozó, hanem tevékenységéért egyedül a – továbbiakban népképviselői alapra helyezendő – magyar országgyűlésnek felelős kormány gyakorolja. Vagyis a magyar liberálisoknak ekkor a külső körülmények pillanatnyi kedvező alakulása folytán a jobbágyviszonyok előzetes felszámolása, azaz a paraszti tömegek támogatásának előzetes biztosítása nélkül is sikerült kezükbe ragadniuk az ország kormánydiját. A magyar liberálisok legjobbjai azonban tisztában voltak azzal, hogy hatalmi helyzetüket tartóssá csak akkor tehetik, ha utólag mégis felsorakoztatják maguk mellett a paraszti milliókat is, s ezért Magyarország Pozsonyban éppen együtt ülő utolsó rendi országgyűlésével haladéktalanul törvénybe iktattatták az azonnali jobbágyszabadítást, egyszerűsített törvénybe iktattatva azt is, hogy a megszűnő jobbágyi szolgáltatásokért az államkincstár utólag pénzbeli kártérítést tartozik majd fizetni a földesuraknak. S hogy a kármentesítés tényleges lebonyolítására az érintett földesuraknak jó sokáig kell majd várniuk, azt kezdettől fogva tudta mindenki (hiszen nyílt titok volt, hogy az általános pénzüské nem csupán a magánosokat sújtja, de az államkassza is kong az ürességtől). A magyar liberálisok azonban ennek ellenére hajthatatlanul ellenszegültek minden olyan konzervatív, udvarhű osztályostársaik köréből kiinduló próbálkozásnak, amely a jobbágyszabadítás elodázására irányult, s így elérték, hogy a jobbágyi követelések hálójából kiszabadult parasztok óriási többsége most csakugyan hálával és bizalommal forduljon feléjük. Ez pedig nemcsak saját hatalmi érdekeiknek felelt meg, hanem a polgári átalakulás minél hatékonyabb lebonyolításához fűződő országos érdeknek is, hiszen az ország az ő vezetésükkel a polgári átalakulásnak jóval szélesebb és egyenesebb útjára léphetett rá, mint amilyenre akkor térhetett volna, ha az – idővel mindegyképpen bekövetkező – átalakulás az abszolút hatalom vezetésével megy majd végbe (ahogy ez utóbb például Oroszországban történt).

Azok a magyar liberálisok azonban, akik a birtokosok pillanatnyi közvetlen érdekeit a parasztkérdés vo-

natkozásában eszerint képesek voltak alárendelni a nemesség – s ezzel egyben az egész ország – távolabbi érdekeinek, ugyanezt képtelenek voltak megcselekedni a nemzetiségi kérdéss vonatkozásában. Holott az átalakulás ügyére nézve az is életbevágóan fontos lett volna, hogy most a paraszti milliókhoz hasonlóan a nemzetiségi mozgalmak is ömlethetők soraközzanak fel. És a nemzetiségi politikusok egy részében erre eleinte meg is volt a készség.

Igaz, csak egy részükben s távolról sem mindnyájukban és mindenütt. A horvát mozgalom táborán belül többségi helyzetben lévő konzervatívok például kezdettől fogva szembehelyezkedtek a magyar forradalommal, s azt követelték, hogy Horvátország belkormányzatát az uralkodóház és a birodalmi egység legmegrögzöttebb hívei közé tartozó horvát bán, Josip Jellačić báró altábornagy vezetésével teljesen különítsék el Magyarországtól: ehhez a követeléshez pedig már a kezdet kezdetén csatlakoztak a horvát liberálisok is, akiket megnyugtattott, hogy Horvátország belső viszonyainak polgári irányú átalakítása elől a máskülönben konzervatív nézeteket való, de a magyar nememesek tömegeit is maguknak megvéteni kívánó udvarhű társaik sem zárkóztak el. S hasonlóképpen kezdettől fogva ellenségesen állottak szemben a magyar forradalommal a szerb és a román konzervatívok is, így példának okáért a magyarországi szerbek egyházi feje, Josif Rajacić karlocai ortodox metropolita meg az ő román megfelelője, Andrei Șaguna erdélyi ortodox püspök. De a bizalmatlanul tekintettek a magyar forradalomra olyan liberális nemzetiségi politikusok is, akik – mint például a román Simion Bărnuț vagy a szlovák Jozef Miloslav Hurban – hívei voltak ugyan a polgári átalakulásnak, a nemzetiségi kérdés rendezését azonban ennél sokszorta fontosabbnak ítélték.

Am a nemzetiségi mozgalmak liberális irányzatainak legfőbb hangadói – a szlovák Ludovít Stúr, a román George Bariț, a szerb Đorđe Stratimirović – nem így gondolkodtak: ők világosan látták, hogy Magyarország belső polgári átalakulása és az ország kormányzatának Bécsből való függetlenülése saját népüknek is mindenek fölött való érdeke, s ezért a márciusi napokban – túltűve magukat március előtti kedvezőtlen tapasztalataikon – melegen üdvözölték a jobbágyszabadítást meg a nyomában járó további forradalmi vívmányokat: a politikai életnek a nem-nemesek előtti megnyitását, a sajtószabadság bevezetését stb. Néhány nemzeti jellegű követeléssel azonban már az első hetekben előhozakodtak az ilyen józanul gondolkodó liberális nemzetiségi politikusok is: így mindnyájan egybehangzón követelték, hogy – szakítva azzal a magyar liberálisok által eddig képviselt állásponttal, amely szerint az ország valamennyi lakója az egységes magyar „politikai” nemzet tagja – az új magyar kormány ismerje el öket különálló nemzetek fiainak, s követeltek, hogy – tekintet nélkül arra az 1844-ben beiktatott törvényre, amely végre előírta a latin hivatalos nyelvnek a magyarral való felcserélését – az iskolai oktatás, valamint a közigazgatás nyelve ezen-

túl a nagyobb részét nem-magyarok lakta községekben és megyékben a helyi *többség* nyelve legyen. Az egységes magyar „politikai” nemzet fikciójának fenttartásában és a magyarnyelvűségben saját politikai vezető szerepük fennmaradásának két fontos biztosítékát látó magyar liberálisok viszont továbbra sem érezték hajlandóságot arra, hogy az általuk birtokolt hatalmi állásoknak akár csak egy töredékét is átengedjék a nemzetiségi politikusoknak, s ezért nagyrészt elzárkóztak e – túlhajtottaknak pedig igazán nem minősíthető – követelések teljesítése elől.

Kérdés mármint, hogy a magyar liberálisok vajon nem érzékelték, milyen bajok származhatnak ebből. S a válasz: úgy látszik, nem – több okból sem. Először is azért, mert az első időkben legtöbbször alábecsülte az ellenforradalmi veszélyt; pontosabban: úgy vélte, hogy azok a kényszerítő körülmények, amelyek a Habsburgokat 1848 márciusában meghátrálásra bírta, hosszabb életűek lesznek, mint amilyeneknek azután ténylegesen bizonyultak, s hogy ezért a Habsburgoknak a magyar követelések előtti márciusi térdhajtása végérvényesnek tekinthető. Másodszor: mert a magyar liberálisok a nemzetiségi mozgalmakban csupán kicsiny értelmiségi csoportok szűk körű mozgalmait látták, amelyeknek hatásukat egyelőre semmiféle tömegekre nem sikerült kiterjeszteniük, s amelyek azért számottevő súllyal sem szövetségeseikként, sem ellenfelekként nem eshetnek latba. Harmadszor és legfőképpen pedig: mert a magyar liberálisok arra számítottak, hogy ez a jövőben sem lesz másként, amennyiben a jobbágyszabadításért és a többi forradalmi vívmányért (amelyek élvezetében a nem-magyar országlakók a magyarokkal egyenlően fognak részesülni) a nem-magyar tömegek is irántuk, a magyar liberálisok iránt fognak hálát érezni s így azután e nem-magyar tömegek a jövőben sem a nemzetiségi mozgalmak mellett, hanem – a magyar paraszti tömegekhez hasonlóan – ömlethetők fognak felsorakozni.

Ezek a számítások azonban nagyobb részét homokra épültek. Ami – mindenekelőtt – a Habsburgokat illeti: ők kifelé hosszú ideig valóban nem mutattak ellenségességet, de a kulisszák mögött kezdettől fogva ellenforradalmi visszavágásra készültek, s másként nem is cselekedhettek. Mert a magyar liberálisok 1848 márciusában nem törekedtek ugyan Magyarország teljes függetlenítésére – már csak azért sem, mivel a nemzetiségi törekvések ellenében érdekártásokat láttak a Habsburgokban – s ezért óvakodtak olyan követeléseket támasztani, amelyek kikezdték volna a birodalom diplomáciájának vagy a császári hadseregnek az egységét, csakugyan az ekkor létrejött parlamentáris magyar kormány enélkül is oly nagymérvű önállóságra tett szert, amekkorának a birtokában a magyarok járvamikor érvényt szerezhettek volna a közbiróalmi érdekekkel legellentétesebb sajátos magyar érdekeknek is. Következésképpen a Habsburgok csupán arra vártak, hogy csapataik végezzenek a márciusban Lombardia területén kirobbant szabadságharcral, s mihelyt ez megtörtént, 1848 szeptemberében Jellačić vezérleté-

vel azonnal megindították Magyarország ellen a horvátországi császári hadakat.

Ami pedig a nemzetiségi mozgalmakat illeti: ezek 1848-ig valóban meglehetősen szűk körű szervezkedések voltak s hatásukat valóban nem tudták kiterjeszteni paraszti tömegekre, mert többnyire olyan nyelvi és hasonló természetű követelések előterjesztésére szorítkoztak, amelyek elfogadtatása a nem-magyarok közül mindenekelőtt az értelmiségiek szívélye volt, a föld népének alávétetésén és nyomorúságán viszont vajmi kevésbé nyhított volna. 1848 tavaszán azonban sok tekintetben megváltozott a helyzet. Igaz, azok a nem-magyar parasztok, akik számára március hozta meg a jobbágyszorból való kiszabadulást, csakugyan igazolták a magyar liberálisok várakozásait: nagyrészt csakugyan hálára ébredtek a magyar liberálisok iránt, s ezért például a szlovák nemzeti mozgalmak továbbra sem sikerült tömegmozgalommá alakulnia. Csakhogy éltek az országban – és nem is kevesen – olyan parasztok is, akik a márciusi fordulat után sem láthattak okot arra, hogy a magyar liberálisokat a maguk jóakaróinak könyveljék el, s ezeknek a parasztnak a magyar forradalomhoz való viszonya már korántsem alakult ilyen harmonikusnak.

Elmondható ez példának okáért az erdélyi jobbgyokról, akiknek a többsége román volt, s akik egyelőre 1848 tavaszán sem mentesültek jobbágyi kötelezettségeiktől. A magyar országgyűléseken alkotott törvények hatálya ugyanis nem terjedt ki a különálló Erdélyre. S a pozsonyi országgyűlés törvénybe iktatta ugyan Magyarország és Erdély újraegyesítését, de olyan magától értetődő megszorítással, hogy erre ténylegesen csupán akkor kerülhet sor, ha a még csak ezután összehívandó erdélyi országgyűlés is hozzájárul, az erdélyi országgyűlés megnyitása pedig május végéig várható magára. Közben viszont az erdélyi román nemzeti mozgalom hangadói tömeggyűlések során kezdték sürgetni a haladéktalan jobbágyszabadítást, s így, mire az erdélyi rendek maguk is törvénybe iktatták az uniót és a jobbágyszabadítást, addigra az erdélyi román parasztok zöme már a román nemzeti mozgalom követőjévé lett.

De hasonló volt a helyzet Horvátországon is. Mert Horvátországra – Erdélytől eltérően – kiterjedt ugyan a magyar országgyűléseken alkotott törvények hatálya, de csak akkor, ha a legközelebbi horvát tartománygyűlésen, sáboron ünnepélyesen kihirdették őket. A jobbágyszabadítás kihirdetésével viszont Jellačić bán nem várt a következő sábor összeűléig, hanem még áprilisban maga – és mintegy a maga nevében – adta tudtukra a horvát parasztnak, hogy többé nem tartoznak jobbágyi szolgálmanyyokkal, azok pedig felszabadulásukat ilyen körülmények között érthetően neki írták jávára.

És hasonló volt a helyzet az ország déli szélein húzó dó határörvidék – nagyrészt horvátokból és szerbekből regrutálódó – lakóival is, akik földjeik használatá fejében nem jobbágyi szolgáltatásokkal adóztak, hanem katonai szolgálatra voltak kötelezve. Az ő körülményeiken ugyanis a pozsonyi országgyűlés, amely kímélni akarta

a birodalom fegyveres erőinek épségén feltéve örökös udvari körök érzékenységét, mit sem változtatott. A horvát és a szerb nemzeti mozgalom viszont már márciusban követelni kezdte a határförök viszonyainak megjavítását, s ezzel mihamar el is nyerte e fegyverforgatásban gyakorlatot emberek rokonszenvét.

Igy állván a dolgok, a nemzetiségi mozgalmak nacionalista jelszavai 1848 tavaszán igen gyors hódítást tettek a horvát, a szerb és az erdélyi román tömegek soraiban s a horvát, a szerb és az erdélyi román nemzeti mozgalom rövid időn belül tömegmozgalommá terebélyesedett. Ezzel szoros összefüggésben pedig a nemzetiségi mozgalmak kezdték mértéktartó követeléseit április folyamán már rendre kiegészültek területi autonómia-követelésekkel is s az egyes nemzetiségi mozgalmak irányítása a Stratimirovićok, Barićok és Stúrok kezéből olyan konzervatív vagy, ha konzervatívoknak nem is, szélsőségesen nacionalistáknak annál inkább minősíthető elemek kezébe ment át, amilyen Jellačić vagy Rajčić, illetve Bárnuť vagy Hurban volt. És hiába fűződtek az ország magyar és nem-magyar lakóinak mindennél előbbrevaló közös érdekeik a Habsburg-uralom lerázásához és a polgári átalakuláshoz, egymás közt támadt ellentéteik viharos sebességgel végletekig elfajultak: júniusban a délvideki szerbek már fegyveres tömegfelkelést indítottak a magyar forradalom ellen, szeptemberben pedig, mikor Jellačić kitűzte a zászlót, az ő csapataihoz hasonlóképpen tízezerfelé csatlakoztak önként fegyverre kelt horvát közemberek, s még ugyanebben a hónapban megkezdte harcát a magyar forradalom ellen egy kicsiny szlovák légio is, októberben pedig Erdélyt nemkülönbön vérbe borította az ottani románokból szerveződött több tízezer felkelőhad.

Mire tehát üttött az óra s a császári csapatok hadra keltek a magyar forradalom ellen (ezzel Magyarország önállósodási törekvéseit – a magyar liberálisok eredeti szándékaira való tekintet nélkül – függetlenségi harccá alakítva át), a forradalom honvédseregének már nemcsak velük kellett összemérnie erejét, hanem a hazai nemzetiségek sorából verbuválódott felkelőhadakkal is. A magyarok és a magyarországi nemzetiségek viszonyának elmérgesedése azonban nemcsak ennyiben vonta be komor sorsúkkal az ország jövőjét, hanem – s talán még inkább – azáltal, hogy a nemzetiségi felkelő hadak pusztításainak visszahatásaként most a magyar nacionalizmus is milliós tömegekbe tudott beágyazódni. S a kölcsönös gyűlölet elharapózása végső soron persze a Habsburgok számára is hátrányos volt, hiszen tovább növelte a birodalmi egység ellenében ható tényezőket. Pillanatnyilag azonban az az öldöklés, amelyet magyarok és magyarországi nem-magyarok folytattak egymás soraiban, egyértelműen az uralkodóház malmára hajtotta a vizet. Már csak azért is, mert a nemzetiségi felkelőhadak elég nagyok voltak ahhoz, hogy hónapokig tízezreit kössék le, ahhoz azonban nem voltak elég erősek, hogy egyszerre nyissanak frontot mind a magyarok, mint a császáriak ellen, s így a magyarok elleni harcukat a Habs-

burg ellenforradalommal szoros szövetségben kényszerültek megvívni.

Ha azonban a nemzetiségi mozgalmak némely vezetői arra számítottak, hogy szövetségi szolgálataikért a Habsburgoktól méltó viszonzást fognak kapni, bizony tévedtek, s erre – ha előbb nem – legkésőbb 1849 márciusában már rá is ébredhettek. Az előző év végén trónra lépett fiatal Ferenc József ugyanis ekkor oktrojált „alkotmány”-nyal örvendeztette meg népeit, s ez látszólag eleget tett a magyarországi nemzetiségek autonómia-követeléseinek, ténylegesen viszont arról tanúskodott, hogy az udvar hallani sem akar efféle követelésekről. Hiszen az oktrojált „alkotmány” egyfelől ismét különválasztotta Magyarországtól Erdélyt, s teljesen különválasztotta tőle Horvátországot is, egyben kilátásba helyezve, hogy Magyarországi déli részeiből idővel létre fognak hozni egy hasonlóképpen teljesen különálló szerb vajdaságot is, másfelől viszont ezeket a „koronataromány”-okat is meg a maradék „magyarországi királyság”-ot is az „egy és oszthatlan” „ausztriai császárság” részeivé nyilvánította, s a birodalom központi hatóságait olyan kiterjedt hatáskörrel ruházta fel, amely az egyes tartományok önkormányzatát szinte a semmivel tette egyenlővé.

Az oktrojált „alkotmány” kibocsátása tehát a nemzetiségi mozgalmak teljes vaksgádként meg nem vert követőiben csak kiábrándulást kelthetett és keltett is, ez pedig a magyar forradalom híveinek szembe előtt végére megcsillantotta a nemzetiségi mozgalmakkal támadt viszáltyból való kibontakozás reményét. Most már akadtak ezért – kivált a magyar forradalom táborának baloldalián –, akik sürgőn kezdték az egységes magyar „politikai” nemzet tételének elvetését és a nemzetiségi mozgalmak autonómia-követeléseinek meghallgatását, s aki e téren legmesszebb jutott el: a szentistváni Magyarország feltámaszthatatlanságára ekkor ráébredő Teleki László 1849 májusában ezzel a felismeréssel együtt már annak a véleményének is hangot adott, hogy Magyarországot népeinek demokratikus föderációjává kellene átalakítani s érven egyben magvává tenni egy Kelet-Közép-Európa valamennyi kispénét egyesítő nagyobb konföderációnak, amely „a Balticumból a Fekete-tengerig terjedend” s amely méreteinél fogva valamennyi érintett kispénnek védelmet nyújthat majd a mindnyájukat egyaránt fenyegető nagyhatalmi törekvésekkel szemben.

A magyar liberális vezetőgárda azonban Magyarország federalizálását még ekkor is drágálta. De mikor a császáriak, belátván, hogy egymaguk még a nemzetiségi felkelőhadak támogatásával sem képesek maguk alá gyűrni a magyar forradalmat, 1849 nyarán hatalmas orosz segélycsapatokat hívtak be az országba, végre a magyar liberálisok is számottevő előrelépésre szánták el magukat, aminek jeleként a magyar országgyűlés a májusban hivatalba lépett új kormányfő, Szemere Bertalan kezdeményezésére július 28-án elismerte, hogy az ország nem-magyar lakói különálló nemzetek fiai, s területi autonómiát továbbra sem biztosított ugyan számukra, de olyan határozatokat hozott, amelyek lehetővé tették, hogy a nem-magyar

többségű települések és megyék irányítását az ott élő nem-magyarok vegyék át. Ezt pedig pillanatnyilag még az erdélyi román felkelőhad élén álló Avram Lancu is olyannyira kielégítőnek ítélte, hogy a maga részéről azonnali fegyvernugvást rendelt el.

Messzebb menő következményei azonban a magyar liberálisok ekkori előrelépésének már nem lettek és nem is lehettek, mivel a magyar forradalom alig több mint két hét múlva már össze is omlott. S az ellenforradalom felülkerekedte végre megvalósult a magyarországi nem-magyaroknak a magyarokkal való tökéletes egyenlősége, de csupán a diadalmas ellenforradalom teremtetett teljes jogtalanság síkján. Az azonban, hogy a Habsburgoknak most átmenetileg sikerült ismét a maguk korlátlan hatalma alá hajtaniok népeiket, természetesen éppúgy nem felelt meg a mélyben ható tényleges erőviszonyoknak, akár – ellenkező előjellel – a Magyarország számára 1848 tavaszán kicsikart rendkívül nagyfokú belkormányzati önállóság sem felelt vol meg nekik. S erről a következő években igen szembeszökően tanúskodtak olyan fejlemények, mint előbb Lombardiának, majd Veneziának a birodalom keretei közül való kiszakadása vagy például az osztrákok által a poroszoktól 1866-ban elszenvedett vereség, amely végleg megpecsételte, hogy a német egység nem a Habsburgok vezetésével, hanem a Hohenzollernkével fog megvalósulni.

Történelmi mércével mérve tehát meglehetősen gyorsan bebizonyosodott, hogy amint a forradalom által 1848 tavaszán aratot győzelem, úgy az általa 1849 nyarán vallott kudarc közvetlen következményei sem oldották meg a mélyben rejlő problémákat hosszabb látra szólóan. S ilyen körülmények között Magyarország előtt papíron két választási lehetőség állott. Az egyik: újrakezdeni a harcot az ország függetlenségéért, de – Teleki elgondolásainak megfelelően – teljes egyenjogúságban, ennek biztosítékaként pedig területi autonómiában részesítve s ezzel ellenfelekből szövetségeseikévé téve az ország nem-magyar lakóit. A másik: végérvényesen lemondani az ország függetlenségéről s ehelyett olyan kölcsönös engedményeken alapuló kiegyenlítésre lépni a Habsburgokkal, amely megint a magyar politikai vezetőréteg kezére adja az általa 1848-ban meghódított, de 1849-ben elvesztett hatalmi állások egy részét – a birodalom kormányzatának egységét nem veszélyeztető részét – s amelynek eredményeként a magyar politikai vezetőréteg megint teljhatalmat nyer az ország nem-magyar lakói fölött.

Ténylegesen azonban az ország előtt nem állott két választási lehetőség, s ezen az sem változtatott, hogy a Habsburgok és Magyarország erőviszonyai az 1849 évi összeomlás után és ellenére is Magyarország javára tolódtak el – nem utolsósorban azért, mert a jobbagyfelszabadítás művére a győzelmes Habsburgok sem mertek kezdet emelni, s ennek köszönhetően az 1849-re következő években igen gyors kapitalizálódás indult meg az országban, a tőkés fejlődés pedig a társadalom polgári elemeinek megerősödését is magával hozta. A társadalom tagozódásának ilyen irányú módosulása ugyanis – ha kétségtelen volt is – kisebb

mérvű volt, semhogy a társadalmi szerkezet gyökereis átalakulására vezetett volna. A társadalom alapvető tömegei tehát továbbra is a paraszti tömegek maradtak, s a politikai vezetőszeret is érintetlenül megmaradt a magyar nemesség birtokában. Ez a magyar nemességét pedig érdekei egyértelműen a Habsburgokkal való kiegyenlítés irányába hajtották – még akkor is, ha azzal kellett számolnia, hogy a Habsburgokkal kötendő alkú esetén kénytelen lesz lemondani az önálló külpolitika vagy az önálló katonapolitika folytatásáról. Mert viszont, ha ismét szembefordul a Habsburgokkal, akkor olyan nagyfokú engedményeket kényszerül tenni a nemzetiségeknek, amelyek saját hatalmi helyzetének még nagyobb arányú összeszűkülését eredményezték volna. Nem beszélve arról, hogy egy újabb szabadságharc megvívásához a nemességnek legalább akkora paraszti tömegeket kellett volna ismét felsorakoztatnia, amekkorákat 1848-ban állított maga mellé, ehhez pedig mozgósító hatékonytétben az akkori jobbagyfelszabadítással vetekedő engedményeket kellett volna tennie a parasztságának is, azaz földosztást kellett volna hirdetni, ami viszont végképp összeegyeztethetetlen volt saját érdekeivel.

És hogy az országnak nincs más választása, mint a Habsburgokkal kötendő megegyezés, arról ékes bizonyosságot szolgáltatott a negyvennyolcas magyar forradalom Kossuth körül tömörülő s a kiegyezés gondolatát máskülönbön szenvedélyesen elutasító emigránsainak tehetetlensége is. Kossuth ugyanis hazaküldött üzeneteiben ismételtlen óva figyelmeztetett arra, hogy ha a magyar politikai vezető réteg akkora lép a Habsburgokkal, akkor az ország sorsát menthetetlenül és mindörökké hozzákötö az ő halálára ítélt birodalmuknak a sorsához, s akkor a birodalom előbb-utóbb mulhatatlanul esedékes széthullása elkerülhetetlenül maga után fogja vonni a történelmi Magyarország széthullását is. Megfelelő alternatívát azonban Kossuth sem tudott kimódolni. A földosztás jelszavát például ő sem vetette fel soha. Ami pedig a nemzetiségi kérdést illeti: Kossuth az ötvenes években eljutott az ország déli és keleti szomszédaival, Szerbiával, Havaslével és Moldával való szövetség, sőt konföderáció gondolatáig s bizalmasai előtt kinyilvánította, hogy végső szükség esetén Magyarország belső federalizálásába is készen lenne belemenni, a belső federalizáció programjának nyilvános meghirdetésére azonban még ekkor sem tudta elszánni magát.

Az itthoni magyar politikai vezetőgárda tehát – élén Deák Ferencel és Andrássy Gyula gróffal – 1867-ben megkötötte az osztrák-magyar kiegyezést. S a kiegyezéssel tovább gyorsult az ország belső tőkés fejlődése, de tovább gyorsult az ország majdani felbomlása felé mutató tényezők növekedése is. Hiszen a kiegyezéssel nemcsak hogy füstbe ment a magyaroknak és a magyarországi nem-magyaroknak az az érdekalkotása, amelyet a valamennyiükre egyformán ránehezedő ellenforradalmi önkény idézett elő 1849-ben, hanem azáltal, hogy a magyarok megint kivételzett helyzetbe kerültek, olyan fordulat következett be, amelynek szükségképpen ismét magasra kellett szíta-

nia a nemzetiségi mozgalmak lángját. S ezek a mozgalmak most már sokkalta nagyobb erőt vonulathattak fel, mint amekkorák 1848 tavaszán állottak mögöttük. Egyrészt, mert a nemzeti gyűlölet, amely csak 1848 folyamán lett a magyar és a magyarországi nem-magyar tömegek mindennapi kenyerévé, a forradalom idején elkövetett kölcsönös vérengzések hatására ekkor végérvényesen és kigyomláhatatlanul meggyökeresedett ezekben a tömegekben. Másrészt, mert az ország belső tőkés fejlődése természetszerűleg nemcsak a magyar társadalom, hanem a nemzeti-ségi társadalmak izmosodását is maga után vonta.

A felbomlás felé vezető útra azonban az ország nem a kiegyezéssel lépett rá (ahogyan ezt Kossuth vélel-

mezte); a kiegyezéssel csupán az dőlt el, hogy az ország felbomlása a lehető legszerencsétlenebb módon fog végbemenni. Ahogyan ez azután 1918-ban történt is. Hiszen ekkor a történelmi Magyarország helyén olyan kisállamok jöttek létre, amelyeknek a határai szintén nem estek egybe az etnikai határokkal, amelyeket azonban ezek a határok a további lendületes belső fejlődést immár eleve kizáró szűk keretek közé szorítottak, s amelyeket ezek a határok a gyűlölet áthághatatlan falaiként vágtak el egymástól, amelyeket tehát külső és belső adottságaik egyaránt arra kárhoztattak, hogy egymás ellen bármikor kijátszható eszközök legyenek a felemelkedésükben és együttműködésükben vajmi kevésbé érdekelt nagyhatalmak kezében.

Pest, 1848. március 15. Jókal Mór a Landerer és Heckenast nyomda előtt, ahol a 12 pontot Barabás Miklós vízfestménye

Ludovít Haraksim

Szlovák–magyar nézeteltérések és viszályok

1847 novemberének közepén az akkori Pozsonyban (Prešporek, Bratislava) összeült a magyar országgyűlés, hogy a feudalizmus sorsáról, pontosabban a felszámolásához vezető reformokról tanácskozzon. Négy hónap alatt azonban egyetlen olyan törvényt sem alkotott, amely azt tanúsította volna, hogy Magyarország elindult a reformok, a változások útján. A törvényhozók olyan alapvető kérdésben sem tudtak megegyezni, mint a jobbágyság megszabadítása a földesúr iránti kötelektől, noha e nélkül a magyarországi feudalizmuson mit sem lehetett változtatni. A Kossuth Lajos vezette liberális ellenzék erre irányuló erőfeszítései még mindig az országgyűlés mágnások vezette konzervatív szárnyának az ellenállásába ütköztek. A jobbágyszabadításért küzdött az országgyűlésen a szlovák nemzeti mozgalom vezető személyisége, Ludovít Štúr¹ is, aki Zólyom (Zvolen) város küldöttként vett részt a tanácskozásokon. Felszólalásaiban Štúr szenvedélyesen védelmezte „az adófizető szegény nép” érdekeit, és keményen bírálta a feudális viszonyokat és a földesurakat, őket téve felelőssé a nép nyomoráért. A jobbágyság érdekében elhangzott felszólalásait Kossuth Lajos is méltányolta, sőt, a jurátusok részéről is elhangzott irányában egy nem igazán hízelgő bók, miszerint „okos ember, csakhogy ló”. Az országgyűlés nemcsak a jobbágyság ügyében, de a reform más kérdéseiben sem tudott dűlőre jutni, üres szócséplés folyt, s családniuk kellett mindazoknak, akik reformokra számítottak. Az új év kezdete után az országgyűlés belebonnyolódott az ún. gravaminációs, tehát alkotmány- és államjogi kérdésekről folytatott vitákba, amelyeket Bécs váltott ki. 1848 február végén úgy tűnt, hogy megegyezés híján az országgyűlés feloszlik, s a magyarországi viszonyok megreformálásával meg kell várni a következőt. Feloszlását az akkori magyar kormány (Apponyi György kancellár²) is fontolgatta, mert így akarta végét vetni a számára egyre kellemetlenebb gravaminációs vitának. Az országgyűlés azonban nem oszlott fel. Megakadályozták ezt a bécsi és pesti forradalmi események, amelyek elvezettek Metternich³ kancellár és feudális, abszolutisztikus rendszere bukásához, a cenzúra eltörléséhez, a polgári jogegyenlőség kinyilvánításához; megalakultak a nemzeti őrségek; és megvalósításra váró politikai követelések sora fogalmazódott meg.

Kossuth Lajos volt e két forradalom kezdetlapja; az ő ismert, az országgyűlés március 3-i ülésén elhangzott beszéde vált a bécsi forradalom gyutacsává (1848. március 13.), amely két nappal később (1848. március 15.) követett a

pesti. A pesti nép forradalmi fellépése előtti napon Kossuth kért szót az országgyűlésen, aki a megdöböt „karoknak és rendeknek” elűjságolta a Bécsben történteket, s figyelmeztette őket, hogy a kialakult helyzetben a „gyeplőt” erősen „kézből kell tartani”, bölcsen irányítva az eseményeket, mert ha nem így történik, azok olyan irányt vehetnek, melynek következményeit „csak a Jóisten ismeri”. Figyelmeztetése nem befolyásolhatta a magyar nép forradalmi fellépését, amely a Bécsben kezdődött eseménysort Pesten betetőzte.

Az országgyűlés még ugyanezen a napon elfogadta Kossuth felirati javaslatát és azon javaslatát is, hogy menesszenek Bécsbe küldöttséget az uralkodóhoz. Az okirat nem tartalmazta a gravaminákat, de Magyarország számára Magyarországot számára önálló kormányt, alkotmányos és polgári szabadságjogokat, a jobbágyi függőségek és a nemesi adómentesség eltörlését követelte, tehát lényegében mindazt, amit a liberális ellenzék programja tartalmazott. Az uralkodó elfogadta a felirati javaslatot, jóváhagyta benne foglaltakat.

Magyarország helyzete tehát két-három nap leforgása alatt megváltozott, s belső viszonyai is változáson mentek át; a március 15-én Bécsbe utazott küldöttség már egy más országba tért vissza. A magyar országgyűlésnek most törvénybe kellett foglalnia a forradalmi vívmányokat. Ehhez a munkához rögtön a küldöttség Bécsből való visszatérése után hozzálátott, s viszonylag rövid időn belül meghozta a megfelelő törvényeket. Ugyanaz a rendi országgyűlés tette ezt, amely szerény kivételektől eltekintve nemesekekből, feudális földesurakból állt, korábban nem akart a reformok útjára lépni, s a liberális ellenzék javaslatait rendre visszautasította vagy szabotálta. Most Kossuth vezénylete alatt egymás után adta ki a magyarországi feudalizmust és intézményeit felszámoló törvényeket és rendeleteket; ezáltal az ország elindult a modernizáció útján.

Szlovák szemszögből figyelemre méltó, hogy az ülések folyamán Štúr többször is támogatta a liberális ellenzék reformtörekvéseit, illetve Kossuth Lajost. (Erre Jozef Miloslav Hurban is felhívta, aki évek múltán Kossuth és Štúr március 6-i, az örökvítszás ügyében elhangzott felszólalására emlékezve felsőhajtott és megjegyezte: „Óh, milyen közel állt itt (t. i. az országgyűlésben) egymáshoz Kossuth és Štúr”. Štúr nem csak a jobbágyszerűség ügyében, de a magyarországi viszonyok megváltoztatásának más alapvető kérdéseiben is támogatta Kossuthot, egyetértve vele abban, hogy a változtatásokat most már nem lehet halogatni. A nemzetiségi kérdés tekintetében azonban elvi ellentét volt közöttük. Mindazonáltal érdekes, hogy Štúr nem a nemzetiségi, hanem a jobbágyszerűség miatt került konfliktusba Kossuthal, amikor visszautasította azt az

Ludovít Haraksim történeze, Bratislava (Szlovák Köztársaság)

1847. december 21-én elhangzott megállapítását, hogy a jobbágyok sorsa az elnyomás és „az adó terhének” viselése, mert „ilyen a világ rendje”. Ellentétbe került vele a sajtótörvény vitájában is, melyet Kossuth a védelmébe vett, holott a törvény erre egyáltalán nem szolgált rá.

A nemzetiségi kérdés a liberális ellenzék programjának és gyakorlatának fájó pontja volt. Kossuth a „történelmi” és „nem történelmi” nemzetekre vonatkozó, korabeli liberális elméletekkel összhangban nem volt hajlandó elismerni a történelmi Magyarország nem magyar nemzetiségeinek nemzeti individualitását (a horvátok jelentették a kivételt), tagadta az önálló nemzeti léthez való jogukat, s *jövőjüket az elmagyarosodásban, illetve az asszimilációban látta*. Mindezt a szlovákok példája is szemléltetheti, akikről 1842 júniusában a „Pesti Hírlap”-ban Kossuth azt írta, hogy „ostobaság a tót nemzet megújulását akarni”, mert „ilyen nemzet nem volt, nem lesz és nem lehet”. E kijelentését még azzal a magyarázattal egészítette ki, mely szerint „a nemzetiség az egnek legszébb ajándéka”, de „csak botor ember hisheti, hogy ez az ajándék az olyan népet is megilleti, mint a tót, amely a legalacsonyabb fokon áll, és híján van a történelmi múltnak”. (Pesti Hírlap, 1842. június 16.) Ezeknek a nézeteknek megfelelő volt a nemzetiségi politika gyakorlata is, a szlovák lakosság elmagyarosítása volt a célja, ami ellen a szlovákok kitartóan védekeztek. Kossuth a nem magyar lakosságra vonatkozó nézeteit a későbbiekben sem változtatta meg, amit egy, a országgyűlésben elhangzott kijelentése is tanúsít, miszerint „sosem ismer el a magyar Szent Korona alatt más nemzetet vagy nemzetiséget, mint a magyart”. A „sosem” szót eközben hangsúlyosan megkettőzte. Nem véletlenül elsőalás volt ez tehát, hanem szilárd meggyőződés.

Az egész liberális ellenzék egyetértett ezekkel a nézetekkel, és sorai-
ban senki sem akadt, aki a nem magyar lakosság ügyeiről legalább részben más véleményen lett volna. Ezt a liberális ellenzék programját megfogalmazó Ellenzéki Nyilatkozat is tükrözte: e dokumentumban egyetlen szó sem esett az ország nem magyar lakosságáról, ellenben tartalmazott egy pontot, amit az 1844. évi magyarosító törvények következtetéséből érvényre juttatását követelte. A nemzetiségek jövőjét illetően ugyanígy gondolkodott a liberális ellenzék radikális szárnya is, melynek 12 pontos forradalmi programjából a nemzetiségi kérdés teljesen hiányzott, holott az ország egyik legfontosabb problémájáról volt szó. Az elfogadott törvények között azonban egyetlenegy sem volt, amely az ország nem magyar nemzetieknek kedvezett volna. Ellenkezőleg, némelyik törvényt céltudatosan úgy alkották meg, hogy hátrányos helyzetbe hozza a nem magyar népeket és akadályozza emancipációs törekveiket. Ilyen volt a sajtótörvény, amelynek megvitatásakor Stúr ellentétbe került Kossuthal, de a választásokról törvény is, amely a képviselők megválasztását vagyoni cenzushoz és a magyar nyelv ismeretéhez kötötte. (A sajtótörvényről sok évvel később elmondta előterjesztője, Szemere Bertalan, hogy politikai lapok alapítása esetében a törvény

azért állapított meg nagy összegű kauciót, *nehogy „elárrasszon bennünket a faji – értsd: nemzetiségi – uszítás”, s így bevallotta, hogy ez a rendelkezés a nemzetiségek ellen irányult.*.)

Feltételezhetjük, hogy az országgyűlés egyéb, a nemzetiségek szemszögéből előnytelen rendeleteit is hasonló szándék szülte. A törvényhozásnak ez a hátsó szándéka nem került el a nem magyar népek képviselőinek figyelmét, akik joggal következtettek arra, hogy a forradalom mit sem változtatott a liberális ellenzék és Kossuth Lajos nemzetiségi politikáján, s e tekintetben a régi, kitaposott ösvényt követik. A különbség csupán annyi volt, hogy miután Magyarország önállóvá vált, ezekbe a kérdésekbe Bécs már nem tudott beleszólni.

A „márciusi” törvények megszületése után Kossuth a magyarországi forradalmat befejezettnak tekintette. „A forradalom – mondta a változásokkal elégedetlen radikális szárny képviselőinek – ez idő szerint nálunk véget ért”, s ami utána jön, az vagy „békés elrendezés” és „eredmények megszilárdítása” lesz, vagy pedig „véres háború”, amelynek kirobantásától óvott („Pesti Hírlap”, 1848. május 17). Ez a figyelemzetes nem a szociális, hanem a lehetséges nemzetiségi konfliktusokra vonatkozott; intő jel volt ebben a tekintetben Kossuth pozsonyi találkozója a magyarországi szerbek vezetőjével, G. Stratinirovićtal; miután ez nem hozott a felek között megértést, azt a veszélyt vetítette előre, hogy a kialakult viszályban a fegyverek fognak dönteni.

A véget ért országgyűlésről Zólyom városának írott beszámolójában (1848. április 18.) Stúr megjegyezte, hogy „... ez a fontos és sikeres országgyűlés befejeződött. Az itt meghozott törvények a mai kor szellemének megfelelően biztosan hasznára válnak társadalmi és politikai életünk (t. i. a magyarországi élet) reformjának. Békülékeny módon megszűntették a feudális viszonyokat, és emberek millióira terjesztették ki a politikai jogokat”. Ebben a beszámolóban megvonta a saját képviselői tevékenységének a mérlegét is, megjegyezve, hogy „a nekem meghagyottakból (értsd: a kapott instrukciókból). – A szerk.) szinte minden testet öltött a törvényekben, s amit még nem tartalmaznak, azt a választott minisztérium – t. i. a kormány – hitem szerinti igyekezni fog utólag törvényekbe foglalni”. Mindenekelőtt a nemzetiségi követeléseket kellett volna utólag törvényekbe foglalni, mert ezeket az országgyűlés március 15-e után sem vette figyelembe. Zólyom városának írott jelentésével Stúr pontot tett képviselői tevékenysége végre; alig egy hónappal az országgyűlés befejezése után Kossuth Lajos – állítólag – sugalmazója volt a Stúr és két munkatársa, Jozef Miloslav Hurban és Michal Miloslav Hodža elleni elfogatóparancsnak. Gondolható, hogy ez az értesülés nem növelte Kossuth népszerűségét, jóllehet a márciusi változásokat követő, általánosan emelkedett hangulatban szlovák részről nem egy dicséret hangzott el Kossuth címére, s nem egyszer került sor részükől a magyar hazafiság vitathatatlanul őszinte megnyilvánulására. Példaként megemlíthetjük az akkor még Kossuth nagy tisztelői közé tartozó Vilám Pauliny-Tóth kijelentését, mely szerint „a

magyar haza most már – t. i. március 15-e után – a mi hazánk is, s most már hálával dőlozzuk föl érte tulajdonunkat és életünket is, amelyet tőle kaptunk”. hasonló példával szolgálnak a korabeli szlovák költők – Andrej Sládkovič, Janko Král, Samo Chalúpka – is, akik verseikben a szabadság, a szabad haza és a szabad tavasz dicséretét zengték. Ez a légkör J. M. Hurbant sem hagyta érintetlenül, aki megírta a „Deres égetésekor énekelt dal”-át, amely szintűgy a megszerzett szabadságot dicsőítette. A márciusi eseményeket és változásokat Stúr is értékelte, aki még az országgyűlési szerepléséről frott beszámolója előtt „Új kor” címmel terjedelmes cikket tett közzé. Cikkében leszögezte, hogy „a világ népeinek egyszerre még sosem jutott” ennyi szabadság, s hogy ezekkel a szabadságokkal egyelőre be lehet érni. szívből meg is lehet „éljenezni” őket, és ha a szlovákok „nemzeti tekintetben is megkapnák, amire szükségük van... teljesen szabadok és elégedettek lehetnének” („Slovenské národné noviny”, 1848. március 31.).

A szlovákok képviselőik ilyen értel-
mű megnyilatkozásaiból arra következtethetünk, hogy március 15-e után lettek volna bizonyos lehetőségek a szlovák–magyar megbékélésre, de ennek megvalósulása a magyar kormány és országgyűlés nemzetiségi politikájától függött. Illúzióknak bizonyult az a kossuthi elképzelés, mely szerint „a szabadság csodálatos hatásaival” megismerkedő, nem magyar népek „nemzetiségüket”, „hitüket”, „testvéri köteleiket” „a hazafias érzeménnyre” fogják fölcserélni. Ez a korabeli romantikus klisé is vétkes abban, hogy a liberális ellenzék politikusai a nemzetiségi kérdést nem ítélték meg realisan.

Március 15-e eseményeit követően a nem magyar népek lépéseket tettek nemzeti viszonyainak rendezése érdekében. A szlovákok sem voltak kivétel. Élvoalbeli képviselőik már a március 18-án a J. M. Hurbannal megtartott tanácskozáson megvitaták, mit tehetnének a szlovák nemzet viszonyainak rendezése érdekében. Már ekkor megszületett az az elképzelés, hogy a szlovák vidékeken népgyűléseket kell tartani, amelyeken megvitatnák és írásba fektetnék a valamennyi jelenlévő által aláírt szlovák követeléseket; ezeket egy össznemzeti népgyűlésen egybefoglalnák, s erre alapozva kidolgoznák az új politikai programot, a szlovák nemzet követeléseit.

Miközben ezen akciók előkészítése folyt, Liptószentmiklóson 1848. március 28-án lezajlott az első szlovák–magyar össztűzés. A konfliktus oka az volt, hogy e teljesen szlovák megye adminisztrációja magáévá tette a szlovák nyelv érvényesítésére vonatkozó követelést. A liptói esettel az országgyűlés is foglalkozott, s végül hatálytalanította a megyének a szlovák nyelv hivatalos használatára vonatkozó döntését, sőt: a szlovák területeken tervezett népgyűléseket is betiltotta. Ezek közül csak a berezovára (Brezová) került sor 1848. április 28-án: itt a szlovák követelések sorába a jobbágyszabadság végrehajtásával elégedetlen s a vonatkozó törvények elmélyítését követelő parasztság politikai kívánságait is belefoglalták. Nyitra megye előljárósága rendkívül in-

gerűlten reagált az akcióra, de a pesti kormány sem maradt el mögötte semmiben: a fenti eseményt követően a statáriumból más szlovák vármegyékre is kiterjesztette. A néhány megyében már korábban elszaporodott „betyárok”, „gyűjtogatók” és „rablók” ellen irányuló statáriumból most további szlovák megyékben lépett érvénybe, s ezúttal már a „lázlók”-ra és a „zendülők”-re is vonatkozott, tehát könnyűszerrel alkalmazhatták a népgyűlések nyugtalan résztvevőinek esetében is.

E roppant kedvezőtlen körülmények között, a szlovák népgyűlések tilalmának idején jöttek össze Liptószentmiklóson (Liptovský Svätý Mikuláš) a szlovák közzélet legjelentősebb képviselői, hogy kidolgozzák a „Szlovák nemzet kívánságai”-t, azt a politikai dokumentumot, amely a szlovákok nemzeti jogainak biztosítását követtele a feudalizmus felszámolása és Magyarország államjogi helyzetének megváltozása utáni időszakban.

Etnikai határok kijelölését és – az országgyűlés mellé – nemzeti parlamentek létrehozását követelték, amelyek a nemzeti ügyekben döntenének. Mindazonáltal a szlovákok e történelmi dokumentumban is Magyarországhoz tartozónak vallották magukat, az országot hazájuknak nevezték, noha eddig mostoha volt hozzájuk, s büszkén vallották, hogy szlovák őseik „véreket ontották a magyar koronáért”. Annak összeállítását, hogy mit kíván a szlovák nemzet, a magyar kormánynak és az országgyűlésnek, tehát a magyar nemzeti orgánumnak címezték, egyedül őket tartva illetékesnek a nemzeti-
ségi problémák megoldására és a kívánságokban megfogalmazott szlovák követelések teljesítésére.

Ezeket a kívánságokat – a későbbi vádakkal ellentétben – nem „a határokon túlról” ihlették, ezek az emancipálódó szlovák nemzet sürgető szükségleteiből fakadtak: a szlovákság az önálló nemzeti léthez való jogot akarta magának biztosítani. A pesti kormány a dokumentumban foglaltakat visszautasította, s elfogatóparancsot adott ki Stúr, Hurban és Hodža ellen, őket tartva minden ehhez hasonló szlovák megmozdulás fő szervezőinek. Mindhármójuknak el kellett hagynia Szlovákiát: a letartóztatás első Csehországba menekültek. A májusi liptószentmiklósi tanácskozást követő megtorlások a szlovákok és az akkori magyar politikai reprezentáció, mi több, a „Kossuthi forradalom” közötti szakítás kezdetét jelezték, de végleges szétválásról még nem volt szó. Március végén, még az országgyűlés befejezése előtt Stúr Pozsonyból Bécsbe távozott (amire az őt többször is inzultálni akaró jurátusok kényszerítették). Bécsben a monarchia szláv nemzetekinek képviselőivel folytatott tárgyalásokat, fölvetve, természetesen, a szlovák ügyeket is. Figyelemre méltó, hogy amikor fölmerült a monarchia szláv nemzeti szövetségének, illetve Szlovákia és a cseh országrészek egyesülésének gondolata, Stúr nem feledkezett meg annak hangsúlyozásáról, hogy ez a megoldás csak akkor jöhet számításba, ha a szlovákok nemzeti törekvései a magyarok részéről nem találtnak megértésre. Április elején a bécsi szláv összejevetelek egyikén Hurban is felszóalt, s annak a feltételezésnek adott hangot, hogy a szlovákoknak valószínűleg fegyverrel a

kézben kell majd harcolniuk a szabadságért; ha pedig így lesz, a többi szláv nemzetnek is támogatnia kell majd őket. A gondolatot a jelenlévők általános egyetértéssel fogadták. Itt és ekkor történt meg első ízben, hogy a szlovákság képviselői nyilván beszélték a nemzet jogaiért vívott fegyveres harcról és arról az eshetőségről, hogy a szlovák nemzeti élet problémáit Magyarországon kívül oldanák meg.

A tettektől azonban még messze voltak Stúr és Hurban bécsi szereplése dühítette a pesti kormányt, amely magyarázatot követelt a szlovákok politikai céljait és cseh kapcsolatait illetően. A magyarázatot P. K. Hostinský adta meg „Bocsánatot kérünk, hogyha kell” című cikkében („Slovenské národné noviny”, 1848. április 18.), amelyben kifejtette, hogy a szlovákok nem érhetik be pusztán a szabadságjogokkal, hanem önálló nemzeti életre vágyanak, ám e céljukat a magyar kormánnyal való megállapodás útján akarják elérni. A szlovákok és a csehek kapcsolatairól szólva a cikkíró megjegyezte, a csehek a szláv kölcsönösség jegyében támogatják a szlovákok nemzeti törekvéseit. Ezzel a kikkel azután le is zárult a szlovákok céljairól és erőfeszítéseiről folyó véleménycsere. A magyarság képviselői bizonyára nem tartották szükségesnek a szlovák politikuskor folytatandó eszmecserét.

A szlovák vezetőkben tudatosodott, hogy a magyar kormányt aggasztják a monarchia szláv nemzetei közötti szoros kapcsolatok, amelyek különösképpen szilárdak lettek a márciusi események után. Látták, az is nyugtalanítja a magyarokat, hogy a szláv nemzetek képviselői kongresszust készítenek elő, amelyen az ausztriai és magyarországi szláv népek helyzetével és egyenjogúsításával kapcsolatos kérdéseket akarják megtárgyalni. A „Slovenské národné noviny” a magyarok aggályait „Miért e félelem?” című cikkében (1848. május 5.) próbálta eloszlatni. A lap azzal érvel, hogy a félelem indokolatlan, amde „a magyar fél ismerje el minden nemzetiségnek a jogát, s mindegyiknek a kívánságait meghallgatva testvériesen barátkozzon össze velük, majd meglátja, hogy miként ezer éven át, úgy ezután is védelmezni fogjuk – úgy idebent, mint odakint – a mi drága magyar honunkat az ellenségtől, s vetélkedve fogunk szorgoskodni fejlődése és dicsősége érdekében.” A cikk befejező része a „magyar” szabadság kiszélesítését követeli, mely szabadság már – úgy mond – most is szép, s ha elmélyül „áldásosabb lesz”. Csak adjanak nekünk – olvasható tovább a cikkben – „egy keveset abból a életből, amelyet kiérdemeltünk, amelyet kérünk, amely nélkül halunk, nemzetként meghalunk kell!!!”

Pátosza ellenére is jól mutatja ez az írás, milyen volt „a magyar hazához” való szlovák viszony, de azt is tanúsítja, hogy a szlovákok ragaszkodnak nemzetük egyenjogúsításához, és a „magyar hazával” szembeni magatartásukat az fogja meghatározni, hogy figyelembe veszik-e a követeléseiket. Ebben az időszakban erősen megromlottak a magyarok kapcsolatai a szerbekkel és a horvátokkal, s már-már fegyveres konfliktus fenyegetett. A harc akkor robbant ki, amikor a pesti kormány büntetőexpedíciót indított a szerbek ellen (1848. június 16-án), így próbálva engedelmességre kényszeríteni őket. A szerbek el-

lenálltak, s ily módon az expedíció voltaképpen a nem magyar népek elleni „véres háború” prologusává vált, holott egy hónappal korábban a „Pesti Hírlap” hasábjain maga Kossuth óvott tőle. A háború nem váratott sokáig magára, s hamarosan ellenségeként kerültek egymással szembe a nem magyar nemzetek fegyveres alakulatai és a magyar honvéds csapatok (mely utóbbiak sorraiban a nem magyar népek képviselőit is megtaláljuk, a szlovákokat is beleértve).

A nemzetiségi viszonyok kiéleződésének e szakaszában került sor a prágai Szláv Kongresszusra (június 2-a és 12-e között), amelyen a monarchia egyes szláv nemzeteinek helyzetéről tanácskoztak, s megoldást kerestek problémáikra. A szlovákok azzal a szándékkal utaztak a kongresszusra, hogy a többi szláv nemzetnél támogatást keressenek otthoni törekvéseik érvényre juttatásához. A szlovákok képviselői, Ludovit Stúr, Jozef Miloslav Hurban és Michal Miloslav Hodža nyilván kijelentették, hogy a szlovákoknak nem áll érdekében a Magyarországtól való elszakadás, s nem rántanak kardot a magyarok ellen, ha a magyarok megadják nekik azt, amit kérnek. Ezen állásfoglalásukat először bírálták a kongresszus horvát és szerb résztvevői, akik a magyarokat már akkor „halálos ellenségek”-nek nevezték. A szlovákok tehát politikusaik illúzióideje s a különböző szlovákellenes pacifikációs intézkedések ellenére, a horvátok és a szerbek megharagítását is kockáztatva, megmaradtak a magyar állam platformján, s nemzeti létük problémáit annak keretén belül akarták megoldani.

A magyar fél a szlovákok magatartását nem méltányolta, és semmiféle kísérletet nem tett megnyerésük érdekében. A szlovákok érdektelenek voltak számáragyengék voltak, s a szerbektől, horvátoktól és románoktól eltérően határozatredekik sem voltak, amelyekkel követeléseiknek nyomatókat adhattak volna. A Windischgrätz dragonyosai által szétvert prágai Szláv Kongresszus után a szlovák képviselet már nem számolhatott a kongresszus támogatásával. Másutt kellett tehát támogatást keresniük, s azt a szerbeknél és a horvátoknál találták meg, akikkel pedig a közelmúltban lezajlott kongresszus konfliktusba kerültek a magyarokhoz való viszonyuk miatt. Csakhogy ez annyit jelentett, hogy nekik is rá kellett lépniük a két másik nemzet által korábban megkezdett útra. Döntésük meghozatalát bizonyos fókig megkönnyítette az a tény, hogy a magyar kormány a szláv kongresszus résztvevőinek illúziózásában hajlandó volt együttműködni Windischgrätz-cel. Így a szlovákok – igaz, utolsóként az ország nem magyar nemzetei közül – a magyarellenest táborban találták magukat! Ennek nem kellett volna megbátornia, ha a magyar országgyűlés és a pesti kormány toleránsabb lett volna a nemzetiségi politikában, s nem taszította volna el magától a nem magyar népeket. De nemzetiségi politikájukon még akkor sem tudtak változtatni, amikor már a magyar táboron belül is egyre sürgetőbben követelték sokan a nemzetiségekkel szembeni magatartás megváltoztatását.

A magyarokhoz és államukhoz való viszony megváltozását a szlovák politikusok a „Szlavák testvérek” című,

1848 szeptemberében közreadott felhívásban indokolták meg, kifejtve, hogy a szlovákoknak most, azaz március 15-e után rosszabbul megy a soruk a magyar uralom alatt, mint azelőtt, s a kérelmek eddigi politikája semmilyen eredményt nem hozott, ezért a folytatása értelmetlen volna. Fegyvert kell tehát fogni, mert a szabadság „csak fegyverrel a kézben, dicsőzatok árán válható ki”.

Ennek szellemében láttak cselekvéshez, és szeptember 18-án szlovák területre lépett az önkéntesek Bécsben szervezett alakulata. Ez egy héttel azután történt, hogy a horvát csapatok átlépték a Drávát, s megkezdtek hadjáratukat a magyarok ellen. A szlovákok fegyveres fellépése azt jelentette, hogy már ők is „kardot rántottak”, holott a szláv kongresszuson még vonakodtak ettől. Az alakulat nem tudta tevékenységét kibontakoztatni, mert tíz nap elteltével a pesti kormány kérésére a császári csapatok felszámolták. Ezt a Bécs iránti szlovák lojalitás sem tudta megakadályozni...

Önálló szlovák akció zajlott le, amelyet Bécs semmivel sem támogatott, noha taktilai okokból tolerálta. Az akcióhoz szükséges felszerelést a szlovák politikusok a többi szláv nemzet révén szereztek be még a nyár folyamán (s közvetlenül a Bécsből való indulás előtt). A bécsi kormány ellenséges fellépését szlovák kormyezetben „végzetes bombák”-nak tekintették, s felháborodással beszéltek róla. A szlovákok képviselői között az a kérdés is fölmerült, vajon helyes-e kitartani az eddig irányvonallal mellett, nem volna-e jobb kapcsolatot keresni a magyarokkal? Ezt a dilemmát végül a magyarellenest álláspont megőrzésével oldották meg, mert lehetetlennek ítélték egy újabb fordulatot a szlovák politikában, többek között azért is, mert „a történelemben nagy gazemberként színdalmzhatnának bennünk”.

De talán nem az „erkölcsi” indokok, hanem a pesti kormánnyal és a magyar országgyűléssel szerzett tapasztalatok voltak a döntőek. Kossuth élesen elítélte a szlovák akciót és résztvevőit „rablók”-nak nevezte, akiket majd utolér „a hazájához hű nép bosszúja”. Gondoskodott arról is, hogy Stúrt, Hurbant és Hodzát megfoszdák állampolgárságuktól, s fejükre vérdíjat tűznek ki. A szlovákokkal való kiegyezés lehetőségei nem gondolkodtatták el, holott az ország más népeinek esetében ezt nem elenezte. A szlovák fegyveres felkelés jelentéktelen volt – így jellemezte Kossuth az emigrációban –, egy túlháladott epizód, ezért a velük való meg-egyezés szükségeslennek látszott. Igaz, a meggyezés kísérletek a többi nem magyar nemzet esetében sem voltak sikeresek, ami azt mutatja, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása a forradalmi években gyakorlatilag kátyúba jutott, noha a megoldás fontossága egyre nyilvánvalóbbá vált. De azok szemében, akik e kérdésben döntöttek, még 1849 nyarán is Kossuth véleménye volt mérvadó, aki szerint „feloszlatni egy országot a nyelvek szerint és mindegyik résznek saját területet és politikai nemzetiséget adományozni – egyenlő az ország felparcellázásával és elpusztításával”.

A Magyarországgal való szakítást követően a szlovák politikusok Bécs dűlőspontjával azonosultak, bár ilyes-

mi eredetileg nem állt szándékukban. A Szláv Kongresszuson elhangzott felszólalásai is ezt bizonyítják: szembeszálltak az ausztrófil (osztrákimádó) tendenciákkal. Stúr pedig Windischgrätz katonái ellen harcolt a barikádokon. A tényt, hogy a szlovákok Bécs táborába kerültek, azzal magyarázták, hogy a magyar kormánnyal lehetetlen volt a megegyezés. Stúr szerint a magyar kormány azért „áhitozott” az önállóságra, hogy az ország többi nemzete fölött uralkodhasson, ezt pedig a szlovákok nem kívánhatták. Hasonló megállapítás olvasható a Szlovák Nemzeti Tanács 1848. november 20-án keltezett, a „Szlavák nemzethez” című felhívásában, amelyben az áll, hogy „a magyarok el akarják szakítani országunkat Ausztriától, mert maguk akar- nak uralkodni fölöttünk, s ezzel teljes erőnkkel szembe kell száll- nunk”.

A Bécshez való átpártolásnak más oka is volt, amire Stúr mutatott rá egy évvel a forradalom elcsendesése után. Szerinte akkor, amikor a magyarok „karddal a kézben fölkeltek az osztrák kormány ellen, mi, elérkezettnek látva az időt a gyűlölt örökös igától való megszabadulásra, fölkelünk ellenük, először egyedül, aztán pedig az osztrák katonaság szövetségeseiként megverve. Csaknem egy évig viseltük a kardot... Ezért az osztrák kormány más nemzetekével azonos jogokat ígért, de ebből nem tartott be és nem tart be semmit!”

A szlovákok Bécs táborában maradtak egészen a magyarországi forradalmi mozgalmak elcsúszásáig, önkéntes alakulataik pedig a két következő – téli és nyári – hadjárat folyamán már az osztrák hadsereg parancsnoksága alá tartoztak. A szlovák politikai vezetés az önkéntesek jelenlétét Szlovákia különböző vidékein nemzetébresztő misszióknak tekintette, segítségükkel megkezdte a szlovák közigazgatás alapjainak kiépítését, a szlovák nyelv bevonását a helyi ügyintézésbe.

Mindvégig arra számítottak, hogy a Magyarországot is magába foglaló birodalom belső átalakításának keretében elér- érik a szlovák kérdés saját állami jogi koncepcióikál összhangban történő megoldását. Ekkor már arra a meggyőződésre jutottak, hogy Szlovákiát el kell különíteni Magyarországtól, s Ausztriához tartozó nagyhercegséggé kell átalakítani. Ezt a szlovák államalakulatot közvetlenül Bécsből irányítanák, de saját országgyűléssel rendelkezne, s az osztrák parlamentben is képviseltetné magát. A szlovák kérdés ilyenfajta megoldása teljes szakításhoz vezetett volna azzal a Magyarországgal, amelyet a forradalom utáni hónapokban még hajlandóak lettek volna védelmezni mind „a német” mind „az orosz”, ellen. A hasonló irányú változások kizáró 1849. március 4-i alkotmány azonban szertefoszlatta a szlovák illúziókat. Ilyen körülmények között a szlovák politikusoknak vissza kellett térniük Magyarországhoz, s a magyar állam keretén belül kellett keresniük a szlovák kérdés megoldását.

Nem hagyhatjuk említés nélkül azt az eseményt, amelyre két héttel a világoz fegyverletét előtt került sor. Az 1849. július 28- törvényről van szó, amely a szó eredeti értelmében nem is volt törvény, hanem csak a nemzetiségi gyakorlat bizonyos alapelveinek jogi rögzítése. Ezekben

az alapelvekben, amelyeknek – indoklásuk szerint – „biztosítaniuk kellett a nemzetiségek szabad nemzeti fejlődését” nem fogalmazták meg egyértelműen a nem magyar nemzetek individualitásának és egyenjogúságának, illetőleg a magyar nemzettel való egyen jogúításának a gondolatát. Előben azonban jóváhagyták a nem magyar nyelvek használatát a községi és megyei tanácskozásokon, az esküdtzésekben és a bíróságokon, a népiskolákban, az egyházi ügyvitelben, s jogot biztosított a kérelmek nemzeti nyelven történő előterjesztésére. Az alapelvek előírnyozták a szerb és a román pravoszláv egyház ügyeinek rendezését, s ígéretet tartalmaztak a román és a szerb panaszok orvoslására. Amnesztiát hirdettek mindazok számára, akik „kezet emeltek a magyarokra” s a kijelölt időpontig leteszik a fegyvert és a hűség esküt. A zárórendeletéből meg tudhatjuk, hogy azokat a princípiumokat foglalták itt össze, „amelyeket a kormány alapul vevő választott politikájához, mely igazságos lesz, a nemzetnek áldást hoz, s példával való Európa többi nemzetének, miképp kapcsolható össze a nemzet érdeke az állam egységének megőrzésével”, mert ez idáig az állami egység kérdését „általában valamelyik nemzet teljes elnyomásával oldották meg, nem pedig érdekeik egyensúlyba hozásával és jogaik hangsúlyozásával”. Használó szellemben kommentálta az alapelveket előterjesztőjük, Szemere Bertalan is. Ez egyenlő volt annak a nemzetiségi politikának az elutasításával, amelyet a magyar kormány és országgyűlés március 15-e után hosszú hónapokon keresztül megvalósítani próbált. Sajnos e politika megváltozására már későn került

sor, s a nem magyar népek az új alapelvekről a világosi fegyverletétel előtt már nem is szereztek tudomást.

Kérdés persze, vajon ezek az alapelvek kielégítettek volna-e a nem magyar nemzeteket, amelyek a ki-hirdetés időszakában már szélesebb körű nemzetiségi jogokat igényeltek, mint amilyeneket a törvény kitalásba helyezett. Vitathatatlan azonban, hogy 1848 tavaszán, amikor a nemzetiségi mozgalmak még csak kialakulóban voltak, az ilyen jellegű elvek elfogadását megvalósítható volt az események menetét. Ez a lehetőség azonban az érdekeltek – magyarok és nem magyarok – kárára kihasználatlan maradt.

G. Kovács László fordítása

JEGYZETEK

1 Ludovít Stúr (1815–1856) a szlovák nemzeti öntudatosodás vezéralakja, lelkes, a szlovák nyelv első tankönyvének összeállítója, szekesztő.

2 Apponyi György gróf (1808–1899) magyar udvari kancellár volt 1846-tól kezdve; 1848. március 18-án lemondott.

3 Metternich Kelemen herceg (1777–1859), osztrák házi, udvari és államkancellár volt 1821-től kezdve, a bécsi márciusi forradalom hatására lemondani kényszerült.

4 A törvényalkotók azzal számoltak, hogy a nem magyar lakok kevésbé tehető tulajdonosai képtelenek lesznek a kaukló kifizetésére. A törvény az egyetlen szlovák politikai sajtóorgániumot, a „Slovenské národné noviny”-t is szüntette, amely éppen emiatt, 1848 júniusának elején megszűnt.

5 Windischgrätz Alfréd herceg (1787–1862), tábornagy, 1848 októberétől az osztrák haderő főparancsnoka; 1849 áprilisában leváltották.

6 Kossuth Lajos levele Simonffy József alezredesnek 1849. július 5-én (lásd 2071. oldal)

Dušan Škvarna

Ausztroföderalizmus és a szlovák kérdés

1848 márciusában a világ esztéről reggelre megváltozott. A politikában kezdtek szót kérni azok az addig elhanyagolt rétegek, amelyeknek nem volt politikai múltjuk, tehát ezért annál erőteljesebben vágytak a jövőre. Azok az eszmék és koncepciók, amelyek 1848 előtt csak a hivatalos társadalmi események peremén léteztek, vagy főként – a magyarság esetében –, amelyeket csak az ellenzék vallott, egyik napról a másikra a politikai és társadalmi élet tartóoszlopaivá váltak. Az állam és a társadalom építése, amely addig a rendi alapelvekre támaszkodott, polgári és nemzeti irányelvek szerint kezdett el kibontakozni.

A forradalom első heteiben a jószándék (is) dominált és sokaknak úgy tűnt, hogy a nemzetiségek testvérisége valószínűleg válhat. A harmónia ábrándja azonban hamarosan betemetődött azon ellentmondások és félreértések következtében, amelyek polgárháborúhoz vezettek. Mik voltak az okai ennek a tragikus lefolyású és kiteljesedő forradalomnak? Hiszen eszméivel azonosultak a kiváltságos rétegek is – akarva, nem akarva, őszintén vagy csak kifelé mutatva –, tekintettel arra, hogy nem a jobbság felszámolása volt a forradalmat kihozó ok. Az arisztokrácia azonban sokkal ellentétesebben érzett, s azon körök képviselői közül, amelyek korábban összeköttetésben álltak az alkotmányos szabadság hatalmával, sokan úgy gondolták, hogy ez a lépés a kiegyensúlyozatlanság és egy új fajta igazságtalanság felé vezet.

Az igazi megosztottságot azonban más okok váltották ki – főként az állam szerkezetére, a monarchia szabályozására, a középponti és autonóm hatalom viszonyára vonatkozó különböző nézetek, s ugyancsak

a fiatal, modern nemzetiségek érdekei és elképzelései

a nemzettel, a nemzetállammal kapcsolatban.

Domináns problémának látszott az az államjogi krízis is, amely 1848 márciusában létrejött, s a következő hónapokban fenyegetően elmélyült. Magyarország ekkor megerősítette különleges pozícióját a monarchia közelében. Am a márciusi változások nemcsak gyorsan, hanem megdöntően is játszódtak le; nagy részüket a forradalmi pártos és a türelmetlenség diktálta, és nem a racionálisan indokolt érvelés. Az új, még ki nem próbált körülmények között csak elmélyültek a tisztázatlan, homályos kérdések a hatalom két legfőbb gyakorlója: egyrészt Kossuth tábora és a magyar kormány, másrészt a bécsi kormány és a Habsburg-dinasztia között.

Bécs nem nézte jó szemmel a magyar autonóm hatalom megerősödését, és a birodalmi kormány ural-

mának meggyengülését: az eseményeket úgy értékelte, mint ami veszélyezteti a monarchia létét, és az egészet csak átmeneti jelenségnek tekintette. Abban az időszakban, amikor a monarchiát a tényleges felbomlás veszélye fenyegette s a Habsburgokat a bukás réme riogatta, a birodalmi kormány türelmesen lavírozott és várakozott a pillanatra, amikor majd megújíthatja az egységes birodalom jellegzetességeit és önön erős uralmának pozícióját. A márciusi hatalmi megosztást még a kossuthi tábor befolyásos elégedetlenjei sem tartották véglegesnek. A törvényeket úgy magyarázták, hogy a cél. Bécs hatalmának gyengülése, Magyarország kompetenciáinak megerősödése – főleg pénzügyi, külügyi és katonai téren. A patetikus államjogi radikálisok azonban elhitték (maguknak), hogy Magyarország önállóvá válása csak előnyökkel jár, s törekvéseik végül is a Bécs és Magyarország közötti kötélek felbontására irányultak.

Magyarországon hűt és a monarchia osztrák részén hat főbb nemzetiség élt. Kifelé (Bécs felé) a magyar hatalom elutasította a centralizmust, befelé azonban ragaszkodott hozzá. Magyarország abban látta elővédő erejét és haladását, ha ragaszkodik

az egységes magyar nemzet

kialakításához, s azt magyar szellemiségnek kellett jellemeznie.

A magyar nacionalizmus nem értékelte a többi nemzet erejét (a horvátok kivétel). A nemzeti jogok törvényesítésének követelését a magyar tábor nem a kor problémájának tekintette, hanem csak holmi szélsőséges, nacionalista, radikális csoportok problémájának. A kezdeti megmozdulások, főleg a szlovákok, ruszinok és németek esetében, akik nem rendelkeztek hatalmi és katonai eszközökkel (ellentétben a horvátokkal, szerbekkel és románokkal) eleinte ténylegesen úgy tűnhettek, hogy nincs jelentőségük, és csak „szélsőségesek”. A magyar oldal nem akarta megérteni, hogy ugyanazokról a folyamatokról van szó, amelyek a magyarság esetében, hálá történelmi folyamatoknak, a magyar hatalom fennállásának és a vagyonos rétegek létezésének, már jóval teljesebben kifejeződtek.

A magyar koncepcióval, amely abból a követelményből indult ki, hogy „egy ország – egy nemzet”, a nem magyar értelmiségiek szembeállították az etnikai nemzet koncepcióját és a nemzetek egyenlőségének követelményét Magyarországon. A kivételes dinamizmusú nemzetiségi mozgalmak meglepően érten és türelmetlenül jelentkeztek. Szembeszálltak a centralista Magyarországgal és követelték (kivéve a ruszinokat) az önállóságuk biztosítását saját államiségükben (vagyis autonómiát), amely a föderatív elrendezésű Magyarország része lett volna. A szlovákok esetében ezek a követelések először 1848 májusában hangzottak el, az is-

MIT KIVÁN A

MAGYAR NEMZET.

Legyen béke, szabadság és egyetértés.

1. Kivánság a' népe szabadságra, common elterjedés.
2. Polgári minisztérium Budapest.
3. Ezenkívül országgyűlés Budapest.
4. Törvény által egyenlőséget polgári és vallási tekintetben.
5. Nemzeti ország.
6. Készen tervreállítás, képviselői egyenlőség alapján.
7. Urbéri viszonyok megváltoztatása.
8. Ezenkívül.
9. Nemzeti Bank.
10. A' hatalomnak el kell juttatni a' alkotmányra, magyar alkotmányt az egyik kétféle, a' kétféleképpen egyet el kell juttatni.
11. A politikai státuszfoglyok szabadon hozhatók.
12. Unio, vagy is Erdélynek Magyarországgal egyenlőség.

EGYENLŐSÉG, SZABADSÁG, TESTVÉRSÉG!

A 12 pont eredeti nyomtatott példánya

Dr. Dušan Škvarna Pozsonyban (Bratislava) a Komenský Egyetem pedagógia fakultásának tanára.

mert „A szlovák nemzet követeléseit”-ben, s ezután júniusban a „*Szlávok kongresszusán*”, Prágában, végül pedig 1848 szeptemberében a sikertelen felkelésben. Az első két alkalommal a szlovák fél még kereste a megértés és a törvények betartásának útját, az utóbbi esetben ezt az utat már tudatosan kikerülte és beavatkozott, ha csak érintőlegesen is, az erősödő polgárháborúba Magyarországon.

A nyár folyamán az államjogi válság elmélyülésével a nemzetiségi problémák is radikálizálódtak. 1848 októberében a monarchián belül a diplomáciai háború Bécs és Pest között egy csendes háborúba nőtt át. Világos volt, hogy az elhúzódo alkotmányossági és kompetencia-viták már csak fegyverrel fognak eldőlni. Ez alatt a két hónap alatt a birodalmi kormány és a Habsburg-dinasztia teljesen elvesztette a hatalmát Magyarországon: a hatalom ténylegesen Kossuth kezébe került.

Végül is a bécsi októberi forradalom leverésével a hatalmat megerősítették a monarchia nyugati részében is. Nemzetiségi kérdésekben már márciustól kezdve nagy ellentét uralkodott Bécs és Pest politikája között; mialatt Pest nem engedett „az *egynemzetű Magyarország*”-elméletből (kivételt képeztek a *horvátok*), addig a hivatalos Bécs a *nemzetek egyenlőségének* jelszavát kezdte hangoztatni. Már az áprilisi alkotmány, amely csak a monarchia nyugati részén lett volna érvényes,

kimondta az összes nemzetiség és nyelv egyenlőségét

és sérthetetlenségét. A birodalmi országgyűlésben üléseshettek mind a hat etnikum képviselői! Ezek a körülmények elősegítették azt, hogy *véglegesen Bécs oldalára álltak* a nem magyar nemzetiségek vezetői, onnan várták az ígéretet teljesítését. A *szlovákok is a Béccsel való szövetségben vélték megtalálni érdekeik védelmét*.

Igazság szerint a bécsi kormány hosszú ideig csak általános jelszavakat hangoztatott, amelyek nem kötelezték konkrét tettekre. 1848 márciusától azonban már az osztrák sajtóban is nyomon követhetők azok az elképzelések, amelyek arról szólnak, hogyan lehet a nemzetiségek egyenlőségének konkrét biztosítását elérni. Az akkori forradalmi szellemről áthatva kritizálták a monarchia meglévő államjogi szabályozását: követelték a monarchia olyan új elrendezését, amelyben az egyéni, emberi, polgári szabadság és az együttes nemzetiségi jogok egysúlyban lennének. Ezek az elméletek, ha némely végkövetkeztetésben különböztek is, olyan eredményre jutottak, hogy a *monarchiát föderalizálni kell* a nemzeti alapelvek szerint. Ezt a folyamatot nevezzük *ausztroföderalizmus*nak. Ebben a szellemen jelentette meg az államjogi reform aprólékos tervét 1848 októberében a horvát O. Ujješenić (Ostrožinski). Abból indult ki, hogy a nemzetiségi ellentéteket a monarchiában csak az állam átalakítása tudná megakadályozni *egy új nemzetből álló, konföderatív (szövetségi) állammá*. Ennek az államnak a legfelső végrehajtó szerve a birodalmi kormány lenne. A jogi ügyeknek a *nemzeti kongresszus* hatásköre alá kellene tartozniuk, amelyben minden nemzetiségből egyenlő számú kép-

viselő ülne, s a központi birodalmi országgyűléshez tartoznának. Pontosan e nemzeti kongresszusnak kellene döntenie az *egyes etnikai területek nagyságáról és határainról*. Összbirodalmi szinten

a német nyelv használata

lett volna kötelező, a nemzeti provinciákban pedig a saját nyelv használata.

Utješenić programja előtérbe helyezte még az egyén szuverenitását az uralmon lévő hatalom szuverenitásával szemben. Eltekintve a konkrétoaktól, ezek az elméletek jobban hasonlítottak a *júniusi prágai szláv kongresszus* elméleteihez, mint a szláv megmozdulások elképzeléseihez 1848 végén, amelyek már szerényebbek voltak. *Schwarzenberg herceg* új konzervatív-liberális kormánya az ausztroföderalizmus koncepciójával egyetértett.

Bécs felhagyott az általános jelszavak hangoztatásával, és komolyabban kezdte keresni a monarchia megszervezésének új formáját. Természetesen más volt a kiindulása: a nemzetiségek egyenlőségét, az egyes autonómiák jogait és a polgárok szabadságát *alárendelte az egységes monarchia kiépítésének* és az uralmon lévő kormány erős központi hatalmának. A legnagyobb problémát azonban a *magyarországi helyzet* okozta. Mind a bécsi, mind a szlovák politikusok abból indultak ki, hogy a polgárháborút és a zavargásokat Magyarországon „a *magyarok felsőbbrendűség* utáni vágya” okozta, s a kossuthi forradalmi hatalom sokszor megsértette a magyar alkotmányt. Ezért az alkotmány – bécsi álláspont szerint – érvénytelenné vált, s Bécsnek jogában áll dönteni a további sorsáról.

Az egyensúly és a nemzetek egyenlőségének biztosítását a Kárpát-medencében nemcsak Magyarország kiváltságos helyzetének felszámolásában látták, hanem az ország teljes felosztásában *nemzeti-területi egységekké, amelyek Bécs hatásköre alá tartoztak volna*. Magyarország beillesztésének módja a monarchiába hosszú időre kulcsprobléma maradt Bécs politikájában.

1848 novemberétől parázs viták kezdődtek a *nemzetiségi egyenlőség megvalósításának módjáról Magyarországon* és az egyenlőség jövőjéről, a központi és autonóm hatalom kapcsolatáról. A császári hadsereg katonai sikerei 1848 decemberében és 1849 januárjában fokozták ezt a várakozást. A monarchia új, a kornak jobban megfelelő formáját kereste a birodalmi kormány, az országgyűlés és a különböző módokon orientált, soknyelvű sajtó. Az 1848-as év végén, valamint a rá következő évben több tucat elmélet, javaslat, koncepció és program született, különböző színvonalon és irányultsággal, egymást erősítve vagy egymás hatását kioltva. Ezek mintegy kortársi tanúvallomásként őrizték meg a Szlovákia területi meghatározására vonatkozó első próbálkozások emlékét.

A Magyarország jövőjéről szóló elméleteket *három* alapirányzatra lehet felosztani. Az első úgy vélte, hogy Magyarország nem képes nemzeteinek biztosítani az egyenlőséget és a szabadságot, s ezért fel kell osztani az országot etnikai havartartozás szerint. Ezekből a területekből *provinciákat (kerületeket)* kell kialakítani, s e

provinciákat, mint önálló egységeket, közvetlenül alárendelni a birodalmi szerveknek Bécsben. Magyarország így teljesen meg kellett volna szűnnie, s a jobbik esetben csak szimbolikusan őrizték volna meg a neve szerint. A *második*, békésebb irányzat hívei helyesnek vélték volna meghagyni Magyarországot bizonyos történelmi jogait, sőt, kiváltságos helyzetét is a monarchia keretein belül. Javasolták azonban, hogy belőlül kell felosztani nemzeti autonómiákra, amelyek védőbástyául szolgáltak volna az elmagyarosítás ellen, s biztosítékai lettek volna a nemzetek egyenlőségének. A *harmadik* irányzat, amit főként a nemzeti konzervatívok vallottak, Windischgrätz herceg köré tömörülve, az egységes Magyarország megmentését tűzte ki célul, s a magyar nyelv megtartását az országon belül, mint területi nyelvet. Ugyanakkor törvényekkel kellett volna meggátolni a szupremáciát (a magyar felsőbbrendűség mindennemű megnyilatkozását) és az asszimilációt.

A nem magyar nemzetiségek fontosabb képviselői Magyarország minél előbbi felosztását szerették volna elérni. Az 1848-as év fordultán eme radikális változat felé hajlott a bécsi kormány többsége, főleg a belügy-miniszter Stadion gróf, a kormányelnök Schwarzenberg herceg és a tárca nélküli miniszter Bach. A bécsi kormány 1848 novemberének végén több tanácsadót is megbízott javaslatok kidolgozásával. Majláth gróf dolgozta ki a legerjedelmesebbet; ő javasolta Magyarország felosztását hét autonóm területre. Ezek közül az egyik a *Kárpátok-beli szlovák autonóm területe* lett volna. A

megyéket etnikai határok szerint

gondolta elkülöníteni. Majláth gróf szerint ennek a beavatkozásnak *azonnal* meg kellett volna történnie, mások azt indítványozták, hogy Magyarországon előbb *átmeneti katonai igazgatás* legyen. Később erről kellett volna fokozatosan áttérni a polgári kormányzásra, és az új provinciáknak a monarchiához való csatlósásra.

1848-ban a szlovák kérdésre egy sor tüzes kiáltványban jelent csak meg, 1849-ben már több komoly államjogi dokumentumban is helyet kapott, melyekkel a birodalmi kormány és az uralkodó körök is foglalkoztak. A *modern szlovák nacionalizmus hírdetői először jutottak sikerélményhez, amikor a hivatalos Bécs elismerte a szlovákokat egyenjogú s perspektív nemzetiségnek*.

Miután a császári csapatai 1848 végén elfoglalták Szlovákiát, már az első hetekben felszámolták a kossuthi hivatalokat. Közép- és Észak-Szlovákiában mindegyik kialakult az új, átmeneti királyi „*Regierungs-Comité*”. Szlovákul ezeket *nemzeti tanácsoknak* nevezték, s a szlovák fél, nem is teljesen jogtalanul, saját nemzeti szervezeteinek tekintette őket. Hála ezek működésének, azaz a helyi és megyei igazgatásba bekerült, modernül érző szlovákoknak: első ízben fordult elő, hogy *szlovák nyelven folyt az ügyintézés*. Sokan ebben látták az önálló szlovák igazgatás alapját, amely – reményük szerint – tovább fog majd szélesedni Szlovákia területi és politikai kiváltságok. 1849 tavaszán azonban, a magyar hadsereg ellenoffenzívájakor, ezek a tanácsok

megszűntek. Ténylegesen nem is volt idejük kibontakozni.

Miután a császári csapatok 1849 januárjában elfoglalták Magyarországot nagy részét, s legfőbb császári parancsnok és tulajdonképpen az elfoglalt területek katonai diktátora Windischgrätz herceg lett. Windischgrätz maga köré gyűjtötte a hozzá hasonló véleményen lévő és szellemi szinten álló emberek – művelt és konzervatív módon gondolkodó nemeseiket. Ők kezdték fogva elutasították a kossuthi forradalmi hatalmat, leváltak róla. Windischgrätz-cel együtt próbálták meggyőzni a bécsi kormányt, a sajtót és a közvéleményt *Magyarország felosztásának káros következményeiről, fennmaradásának előnyeiről*. Bécsben a kormány és a császári udvar is tiszteletben tartotta Windischgrätz véleményét és rendeleteit. Ez az irányzat elősegítette a klasszikus rendi államhatalmi modell fenntarthatóságát bármilyen néven nevezendő „*újdonságokkal*” szemben. Annak ellenére, hogy I. *Ferenc József* császár a nyilvánosság előtt megígérte Horvátországot, a Szerémséget és a Vajdaságot leválását Magyarországról, az udvar kénytelen volt a szó szoros értelmében védelmére kelni Magyarország integritásának.

Magyarország sorsa lényegében a különben kevésbé fontos szlovák kérdés megoldásától függött. Szlovákia önállósá válását azok a bécsi udvarban elterjedt vélemények kérdőjelezték meg, melyek szerint a szlovákoknak gyenge az anyagi és a műveltségi háttere, s ez megengedhetlenné tenné önálló életvitelüket. A szlovákok alacsonyabb néprétegekből tevődnek össze, még nem érthetik meg a magasabb eszméket és célokat... Azt, hogy szlovák értelmiségiek sürgetik a saját nemzeti és politikai élet kialakítását, azt Windischgrätz környezete úgy fogta fel, mint *alulról jövő népi mozgalmat*, mint veszélyes rebellizmust és kommunizmust. A szlovákok képviselőit, akik az említett „kevesebb magasztos” rétegekből származtak, *ugyanolyan lázongóknak és radikálisoknak tartották, mint Kossuth híveit*. Sőt, gyanakodtak rájuk, hogy hamis lojalitás mögé rejtik dinasztia-ellenes irányultságukat, s a nemzeti szabadság jelszava mögé pánszláv céljait.

Ez az érvelés elősegítette, hogy

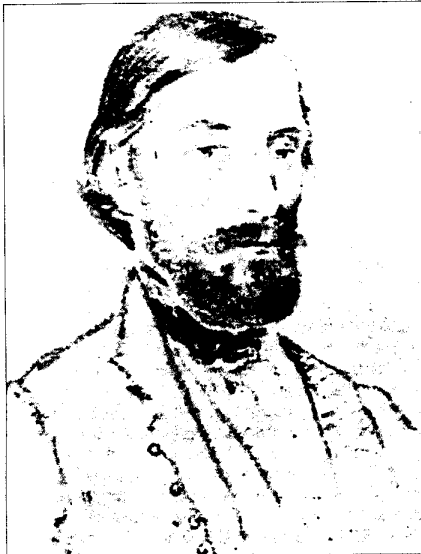
a bécsi kormány megváltoztatta álláspontját

Magyarországgal szemben. A sorsáról való döntés kezdett elhúzódni. Úgy határoztak, hogy Magyarországot megmarad az ideiglenes katonai és polgári irányítás, s a többi, főleg területi és politikai kérdésben majd lassabban fognak lépni. Stadion gróf kivételével, aki azonban 1849 márciusában már nem volt a kormány tagja, kezdtek a Magyarország fennmaradását helyeslő álláspontra helyezkedni (*Horvátországot, a Szerémséget és a Vajdaságot nélkül*). Ezt a fordulatot még más körülmények is elősegítették. Annak ellenére, hogy 1849 elején a birodalmi kormány hatalma már konszolidálódott és a monarchia nemzetközi tekintélye megújult, újabb problémák bukkantak fel. Nőtt az ellentét a kormány és a birodalmi nemzetgyűlés között, amely egy morva kivásárolás, *Kroměřížben* ülésezett.

A kormányt nyugtalanította többek között a *cseh*

Lúdvít Štúr

Jozef Miroslav Hurban

képviselők radikalizálódása is, s a német baloldallal való közlekedésük. A konzervatív kormánypolitikuskok tartottak attól, hogy Szlovákia elszakadásával *felderősödne a cseh befolyás* – nem lenne hát ésszerű, sem pedig előnyös szüntetni a szlovák kérdés megoldását, és *felülről támogatni* a szlovákok önállósulását. Ehhez a „először fel kell hogy nőjenek”... A monarchia osztrák részén a kormány egy sor bizonytalanság miatt félt radikális államjogi változásokat végrehajtani, s hitelen belátta, hogy Magyarország felosztásával megszűnne egy régi történelmi egység, megnövekedne a monarchia destabilizációjának veszélye.

Megoldhatatlannak tűntek a technikai kérdések is. Problémát jelentett főleg a nagyobb etnikai területek kiválasztása, a határaik kiszabása. Egyes etnikumok területi benépesedése nem fedte egymást. A felosztással minden újonnan alakult autonóm egységben számos kisebbség alakult volna ki. Az ausztróföderalizmus ellenzői azt állították, hogy mindez új sérelmek és elégedetlenségek melegágya lett volna... Az az igazság, hogy a kisebbségi probléma ekkor jelentkezett először a modern történelem folyamán a maga teljes összetettségében. A helyzetet az a tény is komplikálta, hogy a nemesi családok, amelyek többségükben magyarnak érezték magukat, szétszórva éltek Magyarország minden zugában.

Csak 1849 január végén terjesztette elő Palacký az ismert javaslatot, hogy a monarchia területén nyolc provinciát alakítsanak ki, amelyek közül egyik a cseh-szlovák lenne. Ez volt a legelső javaslat az országgyűlésben, amely az egész monarchia átalakítását követelte, tehát Magyarországot is. Ám a szlovák kérdés maximalista megoldásának követeléséhez nem csatlakozott

maga a szlovák oldal sem. A tél folyamán a nem magyar nemzetiségek képviselői Bécsben a saját területeik elszakadását követelték Magyarországtól (*horvátok, románok, szászok és ruszinok*). Minden bizonnyal ugyanilyen lépés megtételére szólították fel a *kulisszák mögött* a kormány tanácsadói a szlovák politikuskokat is. Az ő részükről azonban ez a reprezentatív és határozott akció sokáig váratott magára. Bécsben ugyanekkor észre sem vették, hogy a *kifele passzivitást mutató Szlovákiában olyan nyugtalan mozgalom rejtőzött, amelyet addig a nyilvánosság nem ismert*.

A szlovák társadalomnak az a része is, amely elutasította a kossuthi fennhatóságot és a magyarosítás elmeletét, mégis hazájának tekintette Magyarországot. Azokra a radikális államjogi változásokra, amelyek következtében Magyarország megszűnt volna létezni, nem voltak sem lelkiileg, sem értékrendileg felkészülve. Ezért a Hurban és Štúr köré tömörülők elhatározták, hogy a nyilvánosság elé tárják az új elrendezés lényegét, *előkészítik a nyilvánosságot Szlovákia elszakadására*. Az új program támogatása érdekében nyilvánosan agitáltak Észak- és Kelet-Szlovákiában, tehát azokon a területeken, ahol a szlovák önkéntes szövetség működött. Együttal memorandum is készült, amelyet egy reprezentatív küldöttség kellett, hogy átadjon az uralkodónak. Közel harminc neves szlovák személyiség 1849. március 19-én ezt át is adta Olmützben I. Ferencz Józsefnek; Jozef Koráček lelkes vezetője őket, aki ismert volt a császári udvar előtt. A márciusi kérelmi irat Szlovákia politikai elszakadását követelve Magyarországtól, s egy szlovák nagyfejedelemség kialakítását, amely közvetlenül a birodalmi hivataloknak lett volna alá-

rendelve. Az autonóm hatalmat a területi nemzetgyűlés kellett volna, hogy gyakorolja, hivatalos nyelv pedig a szlovák nyelv lett volna.

Ez a kérelmi irat azonban későn látta meg a napvilágot. A helyzet újra, rohamléptekkel változott. 1849 márciusa elején az uralkodó feloszlatta a birodalmi országgyűlést és kiadta az új alkotmányt. Ez „átmeneti”-nek volt kikiáltva; nyitva hagyta a szlovák kérdés megoldását, de túlságosan komplikálta is. Magyarországról levált *Horvátország, a Szerémség (katonai határőrvidék)*. A Vajdaság azonban megtartotta autonóm státuszát Magyarországon belül. Az alkotmány tartalmazott olyan paragrafusokat, amelyek meghagyták a lehetőséget a szlovák kérdés jövőbeni rendezésére (autonómia Magyarországon belül, illetve Bécs alá tartozó szlovák felségterület).

A viták a monarchia átszervezéséről, Magyarországi jövőjéről és a szlovák kérdésről 1849 késő őszeig folytatódott. Továbbra is három alapirányzat találkozott a vitákban. Az egyik pólust az ifjú szlovák maximalista vágyak irányzata jellemezte (Štúr és Hurban követői). Követelték Magyarországon azonnali felosztását, s a szlovákoknak a magyaroktól való elszakadását. Az elmentéses póluson ugyanilyen keményfejjűen viselkedtek a konzervatív körök, amelyek az arisztokrácia hatalmi formáját és életvitelét védtek. A szlovák problémák megoldását pusztán az elmagyarosítás törvényes megfélézésére szűkítették, továbbá a szlovákok nyelv jogainak biztosítására.

A bécsi kormány mindinkább tehernek érezte a Štúr követélvel való szövetséget, bennük a prágai barikádokon ágáló, radikális plebejusokat látott. Velük szemben a kormány előnyben részesítette azokat az idősebb szlovák személyiségeket, akik hajlandók voltak nagyobb meghátrálásokra (Kollár, Hanrich, Kozáček). Egyidejűleg a szlovák területek hivatalaiba Windischgrätz konzervatív nemeseit nevezett ki. Ennek köszönhető, hogy a magyar hivatalos ügyintézés és a hatalom arisztokratikus gyakorlásának módja fennmaradt.

Az osztrák és az orosz hadsereg offenzívája,

a magyar forradalom leverése után

Bécsben véglegesen döntöttek Magyarországi helyzetéről a birodalom belül, s így Szlovákia jövőjéről is. Az 1849 szeptemberi és októberi hónapokban Nyugat- és Közép-Szlovákiában *alírási mozgalom* fejlődött ki a maximalista államjogi program érdekében (szlovák felségterület). Ezt most már a nyilvánosság szélesebb rétege is támogatta. A követek, akiket a járáros és települések Bécsbe küldtek, ebben a szellemben adták át petícióikat a kormány tagjainak – és a Habsburg-dinasztiának.

Szlovákia végül Magyarország része maradt. Az egyenlőség alapelveit a kormány redukálta az anyanyelvvel való ügyintézésre az alacsonyabb szintű hivatalokban, és az anyanyelv tanítására az elemi és a polgári középiskolákban. Ha 1848 tavaszán az összbi-

rodalmi hatalom nagyon gyenge is volt, 1849 őszén a magasabb hivatalokban már érvényre jutott – a német nyelv.

Az 1848/49-es években a magyarsággal azonosult majdnem az egész magyar társadalom, az alacsonyabb rétegek is. A modern magyar nemzet tulajdonképpen ezalatt a húszéves, hektikus időszak alatt alakult ki. Fejlődést, ha csak nagyon lassút is, fel lehet fedezni a szlovák oldalon is. Az 1848 tavaszi hónapokban, ha a szlovák mozgalom nem volt is képes nagyobb összejövelekre (kivételek a *Brezová pod Bradlom-i*), a szeptemberi fegyveres felkelésben az önkéntesek sorában már öt-tízezer férfi vett részt, főként a helybéli parasztok. A gyűléseken, amelyeket 1849 januárjától márciusáig tartottak, amikor Hurban először jelentette be nyilvánosan Szlovákia leválását Magyarországtól, szintén részt vett néhány ezer ember (Türöcszentmártonban, Alsó-Kubínban, Liptószentmiklóson, Eperjesen).

A szlovák mozgalom vonzásának és elterjedésének szélesedését még jobban bizonyítják a már említett *petíciós* (alírási) *akciók*. Más szóval: növekedett az azonosulás Szlovákia területi és politikai kiválásának eszméjével (autonómia Magyarországon belül, szlovák felségterület). Ugyanakkor azonban az ilyen radikális program többeket sokkolt is: nem tudták elképzelni Magyarországot és a hozzá fűződő értékek megsemmisülését. Mások viszont lavíroztak, és várokoztak, hogy melyik hatalom vagy alternatíva fog győzni. Így islekedtek főként a módosabb és a korábban előnyökben részesült társadalmi csoportok, amelyek erős kettős magyar-szlovák identitással rendelkeztek. Ám ezek környezetében is észrevehető volt a szlovák kérdéssel szembeni érdeklődés növekedése, sőt a szimpátia jeleinek megmutatkozása. Némely középnevelési család tagjaiból lettek a megyei nemzet tanácsok elnökei (M. Ostrolucky, K. Zaturecky, L. Vitoris, M. Zmeskal). A lojalitás vagy támogató magatartás a szlovák kérdéssel szemben bizonyára sok esetben összefüggésben volt rejtett ambíciókkal is: hogy Szlovákia esetleges elszakadása esetén a társadalmi életben előnyös helyzethez jussanak.

A széles nyilvánosság előtt azok az események, amelyek a szlovákok aktivitásához kötődtek, nem váltak ismertté. A szlovák irodalom az eseményekben máskülönben nagyon is szerény az 1848-as évvel többlet foglalkozott, az 1849-es évet elkerülte, főleg a Béccsel kötött szlovák szövetség miatt (amely tény a magyar politikai köröket egészen 1918-ig ingerelte).

Az osztrák-magyar kiegyezés, a XIX. század 60-as éveinek eseményei újra lehetőséget adtak az elmagyarosító tendenciák érvényesüléséhez, ezáltal sokkal erőszakosabb formában. A szlovák társadalom körében a legtöbb módosabb, műveltebb, a múltban előnyöket élvező család besorakozott a magyar nemzet társadalmába. Így azután a szlovák társadalmat ritka kivétellel vidéki, vagyontalan rétegek alkották, az intelligencia aprócska szigetivel.

A szlovák törekvések kudarcának okairól

Kezdjük a végénél. Milyen eredményeket ért el az 1848–1849-ben exponáltan cselekvő szlovák politikai garnitúra, amely helyet követelt népének a Nap alatt? Mi valósult meg az akkor deklarált célkitűzések-ből? *Elismerték-e a szlovákokat a történelmi Magyarország egyenrangú nemzetének?* Törvénybe iktatták-e, hogy az általuk lakott területen a szlovák a hivatalos nyelv? *Önálló fejedelemséggé nyilvánították-e Szlovákiát?* Átkerült-e Szlovákia a magyar korona fennhatósága alól a *cseh koronáé* alá? *Létrejött-e a szlovák parlament?* Tanítási nyelvvé lett-e a szlovák a régi Magyarországon felsőbb fokú iskoláiban?

E nagy álmokból semmi sem valósult meg. Az 1850-es év elején a szlovákok helyzete lehangelőbb volt, mint két évvel korábban. A császári udvar magatartása csatlósítást okozott. Bécsben *cseh* nemesei (egy másik szláv testvérm nemzet képviselői) kerültek csaknem valamennyi döntő posztra – a *szlávság* tehát diadalmaskodott, de a *szlovákok* a remélt és ígért jutalom egyetlen morzsáját sem kapták meg.

A császárral, illetve az általa megsemmisített udvari politikával a szlovákok kérelmek és segélykérések előterjesztői már 1848 előtt kedvezőtlen tapasztalatokra tettek szert. Elég az 1842. évi *evangelikus folyamódványra* emlékeztetnünk, amely eredménytelen maradt, s így elvezetett a magyarokkal való esetleges szövetséges gondolatához (Ludovít *Štúr* azonban ennek az irányvonalnak a lehetőségét elvetette). A szlovák önkéntesek 1848 szeptemberében császári áldással megindult első hadjárata igazolta azokat az aggodalmakat, amelyeknek néhány realista módon gondolkodó résztvevője (például: *Štefanovič*) még a felkelés kezdete előtt hangot adott. *A szlovákok fegyveres fellépésének támogatásával* a császár kettős célt követett: meg akarta könnyíteni a visszavonuló *lelki* helyzetét, a magyarországi uraknak pedig be akarta bizonyítani önnön nélkülözhetetlenségét: lám, az országot felkelők támadják, de itt van a császár és a hadserege, amely majd szétkergeti őket.

Am a szlovákok reményei még a harcok idején szétfoszóban voltak. 1849 januárjában *Windschgrätz*, a császári hadak főparancsnoka elfoglalta Budát s nyeregben érezte magát. A legkonzervatívabb magyar körökhöz tartozó biztosokat juttatja hivatalhoz, a társadalmi viszonyok terén visszaállítja az 1848 előtti állapotokat, s *már ott is magyarul folyik az ügyintézés, ahol azelőtt a szlovák nyelv volt használatos*. *Windschgrätz* február végén aratott kápolnai győzelmenek köszönhetően a császár levethette álarcát: március elején kihirdette az új alkotmányt, és feloszlatta az országgyűlést. *Az új alkotmány szerint Szlovákia továbbra is Magyarország része maradt.*

Štúr és Hurbán arra törekedtek, hogy Szlovákiát *nagyfejedelemséggé nyilváníthassák*. Ez a szándék vezette őket 1849 márciusában, amikor *Olmützbe* (Olomouc) készültek a császárhoz, de az új alkotmány keresztelte terveiket. A nagyfejedelemségre vonatkozó pontot kihúzták tehát a kérelmükből, s már csupán a *szlovák terület körülhatárolását* kérték. Mint tudjuk, a császár ezt az óhajukat sem teljesítette.

A szlovákok a császári színekben folytatott *második hadjárat* után sem értek el az uralkodónál semmit. Ismét kihasználta hiszékenységüket, de a vágyott jutalomból mit sem adott.

1849 áprilisa a *fordulat hónapja*. Nem csupán Hurbán önkénteseinek szétszóródása miatt: Kossuth csapatai ellentámadásba mennek át, s hamarosan kidízik a császáriakat Pestről és Budáról, s Magyarországon területnek nagy részét ellenőrzésük alá vonják. A császárnak már csak egyetlen reménye maradt – az *orosz cár*.

Május elején megkezdődik az új, sorrendben immár a *harmadik szlovák hadjárat* szervezése: a politikai vezetők most már azt hirdetik, hogy konkrét lépéseket követelnek Szlovákia érdekében. Hurbán reménykedve számol be róluk a feleségének, a kormány, illetve a császár – szerinte – rövidesen kinyilvánítja és szentesíti Szlovákia szabadságát és különválását...

Miért maradtak sikertelenek az 1848-as év szlovák törekvései? Két év alatt háromszor fordult a szlovák ember a császári udvar felé sorsának javulását remélve; ezt a reményt ígérettel és diplomáciai szívélyességgel táplálták.

Mivel magyarázható a tény, hogy az első csalódás után a szlovák vezetők hajlandók voltak *megkockáztatni a következőt*, s végül a harmadikat is? Az ok kétértelmű: az udvar ígéretes taktikájában és Kossuth elutasító magatartásában keresendő. Milyen mértékben terheli felelősség a szlovák politikai vezetést a forradalmi évek törekvéseinek kudarcáért?

A sikertelenség árnyát már *annak a csoportnak az összetétele* is előrevetítette, amely Szlovák Nemzeti Tanácsnak nevezte magát. Amikor Hurbán, *Štúr* és Michal Miloslav *Hodža* létrehozta ezt az organumot, befolyásának növelése érdekében bevonhatták volna az együttműködésbe a *katolikusokat*. Csakhogy a Tanács öt szlovák tagja *evangelikus* volt. A nyolcvan százalékban katolikusok alkotta nemzetnek nem feltétlenül kellett bizalommal lennie egy ilyen összetételű politikai szervezet iránt. Az *ébredő társadalomban* a vallási tényező volt a legjelentősebb; a parókia tekintélyét nem lehetett vitatni. Hogy miért döntöttek a zárt evangelikus közösség mellett? A szlovák történetírásból még hiányzik ennek a problémának az elemzése. Mindenképpen a felekezeti szempontot, mint az akkori események pozitív (evangelikus) és negatív (katolikus) tényezőjét az akkor történeti legközvetlenebb résztvevője, Hurbán

is hangsúlyozza. Álljon itt egy idézet Hurbán naplójából, amely Privigyét (Prievizda) érinti: az ottani sikertelen toborzás kapcsán megjegyzi, hogy „*a katolicizmus előbb a közvetítőket* (értsd: a papokat – L. Sz.) *hílytette el, majd a népet. A nép buta és bárdolatlan, éhes és rongyos, a papok ostobák – de potrohosaik és jól öltözöttek.*” A vallási különbségek okán lett Hurbán szemében Alsó-Arva „*jó*”, Felső-Arva pedig „*rossz*”, nekik tudhatók be, hogy bizonyos megyék öntudatosak (Liptó és Turóc), míg mások ellenségesek (Trencsén).

Ebben a felismerésben rejlik a szlovák politika egyik paradoxona: a *szlovák katolikusok inkább a luteránus Kossuthal rokonszenveztek*... A politikai vezetés téves döntései kapcsán meg kell említenünk még egy olyan tulajdonságot, amely normális körülmények között általában dicséretes: a konok ragaszkodást a választott úthoz. Hurbán és *Štúr* esetében azonban a konkrét helyzet, az események és a tények semmibeveséséről volt szó, a tanácsok és a konzultáció elutasításáról: folytatjuk a menetelést a választott úton, tekintet nélkül a kudarcokra, a szövetségesek gáncsoskodásaira vagy árulásaira.

1849 szeptemberének közepétől október közepéig a szlovák városok és városkák küldöttségei egymásnak adták a kilincset a bécsi minisztériumokban, nem is sejtve, hogy önmaguk ellen hadakoznak. Miközben a magyar mágánusoknak az előszóban kellett várakozniuk, a szlovákok előtt azonban megnyílt az ajtó. S a császár éppúgy fogadta őket, mint a miniszterek. A szlovák vezetők még büszkések is voltak arra, hogy ilyen látványos módon előnyben részesítették őket a magyarokkal szemben.

Az uralkodó a magyarok értesére akarta adni: ha úgy akarja, teljesítheti a szlovákok kérésait.

A bécsi szövetség helyességével kapcsolatos *kérdések* *Štúr* csoportján belül, s azon kívül is fölmerültek, például a *lengyelek*, a *csehek* vagy *Bakunyn* részéről. A vezetők azonban senkire sem hallgattak, s így jutottak el a keserű végig.

A császár szavahihetőségét és a vele való szövetség helyességét vitató kérdőjelek már az *első, szeptemberi hadjárat* után fölmerültek a Szlovák Nemzeti Tanácsban belül, amikor *Hodža* és *Nosák* azt javasolták, hogy próbáljanak kapcsolatba lépni Kossuthal. Kisebbségben maradt, mert Hurbán, *Štúr* és *Bónik* a harc folytatása mellett tört lándzsát.

Figyelmeztetések érkeztek a *lengyelek* és az *oroszok* részéről is, s 1849 márciusában, amikor a szlovákok Olmützbe indultak a császárhoz, a csehek is közeléptek. Nem csak a szlovák önkéntesek cseh parancsnokai – kiváltképp *Janeček* – tanácsolták el Hurbánt és *Štúr*t az udvarral való szövetekezéstől, hanem olyan tekintélyes politikusok is, mint *František Ladislav Rieger*, *Janko Král* azt ajánlotta nekik, *közeledjenek Kossuthhoz*. Ekkortájt a szlovákok kivételével már mindenki háborgott – a szerbek, a horvátok, a csehek – a császár eljárása és az oktrojált alkotmány miatt. Mindazonáltal a szlovák küldöttség a fentieket „*nemzeti felszabadulásként és újjászületésként*” üdvözölte, ami, természetesen, nem felelt meg a valóságnak.

A csalódás harmadik lehetséges okaként az *önkéntes alakulat* jelöltük meg.

Az első, szeptemberi hadjárat önkéntesei *túlnyomórészt Bécs társadalmának* a szlovák ügy szempontjából nem épp megbízható rétegeiből kerültek ki. A toborzás idején a hadjárat célkitűzéseit meglehetősen ködösen adták elő, az önkéntesek egy része csak Szlovákiában ismerte fel a vezetők valódi szándékait, s mivel *nem értett egyet a Kossuth elleni harccal*, fogta magát és hazament. A bécsi „szlovák” önkéntesek maradékának a fegyelem jelentett problémát, s ugyanígy hiányzott a fegyelem azon nyugat-szlovákiai falusiak ezreiből, akik csatlakoztak a felkelőkhöz, a harcok idején raboltak, majd a zsákmánnyal hazaszöktek. A hadjárat utolsó napján maga *Štúr* is keserű könnyeket hullatott csapatainak állapota fölött.

A *második hadjárat* képzetesebb káderekre támaszkodhatott, de létszámuk nem állt arányban a nagyra törő tervekkel és a szlovák vezetők előrejelzéseivel. Az önkéntesek védelmére és támogatására elküldötték a császári hadsereg egyik alakulatát, amelynek létszáma meghaladta a felkelőket. A szlovák községekben és városokban folytatott toborzás kevés eredménnyel járt, s a későbbiekben számos önkéntes ragadta meg az alkalmat a szökésre. Három hónap elteltével megindult a bomlás; ennek okai között egyaránt megtaláljuk a cseh és a szlovák tisztek közötti ellentéteket, a lakosság Kossuth iránti szimpátiáját s nem utolsósorban a császáriak fogatkozó érdeklődését a szlovák katonai segítség iránt. A *Murány* (Muráň) melletti vereség is nyilvánvalóan hozzájárult az önkéntesek téli hadjáratának befejezéséhez.

A *harmadik hadjárat* inkább nevezhető rendőri, mintsem katonai akciónak. Arányaiban ezúttal is messze elmaradt *Štúr* merész elképzelései mögött, aki azt állította, hogy 20 000 szlovák áll majd azonnal fegyverbe. Végül csak egy kis töredékük menetelt *Lewartowsky báró* vezénylete alatt, akinek katonai képességeiben joggal kételkedtek sokan, és ismerték az alkohol iránti vonalmát is. A három hadjárat egyike sem volt olyan hatékony, amely sikerével lenyűgözne volna az udvari politikai köröket.

Az idegen segítséggel elért katonai siker után *Ferenc József*nek már nem volt szüksége *miniatűr szövetségesekre*. Így hát minden visszatért a régi kerékvágásba, a megyei hivatalokba visszatérnek a *magyarosítás* forradalom előtti és bevált káderei, az urak ismét elkezdték követelni az eltörölt szolgálattételek visszaállítását, újfent botoznak, s ráadásul Bécs a *germanizálás* irányvonalát követi. Mi több, még egy olyan kérdésben is a mindenható *Bach* miniszter, a tekintélyuralmi rendszer megtervezője dönt, amelyben kizárólag a szlovákok illetékesek: *melyiket* tegyék meg hivatalosnak a három általuk használt nyelvből – a *berndolái* nyugat-szlovákiai, a *bíbiai* ó-cseh nyelvet vagy a *bíbiai* közép-szlovákiai? 1849 decemberében *Bach* a *bíbiai* ó-cseh mellett dönt...

G. Kovács László fordítása

Nemzetőr-ábrázolások

Borsos József: Nemzetőr
(Készült Pesten, 1848-ban; a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona)

A leghitelesebb kortársi ábrázolás Borsos József időtállóan bizonyult alkalmi műve. Az 1821-ben Veszprémben született Borsos József, mint fiatal fiú Pesten Schoefft József keze alatt tanulta a „képirói” mesterséget, de Barabás Miklós műtermébe is eljárogatott; 1840-től Bécsben a Képzőművészeti Akadémián folytatta tanulmányait. Miután hazatért Pestre, kiemelkedő tehetsége ellenére sem tudott megélni művészetéből; először fényképszeti műtermet nyitott (mint Barabás is), végül – 1883-ban – vendéglősként fejezte be életét.

Az általa ábrázolt nemzetőr már nem ifjú ember. Megállapodott korú, biztos egzisztenciájú polgár, aki nemzete védelmére kész, és alkalmasint a polgári szabadságjogok védelmezője is. A festmény barnavörös hátere megbízhatóságot és drámaiságot egyaránt sugall.

Berki Viola: Nemzetőr
(Készült Pesten, 1961-ben; a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdona)

„Berkli nagyanyám, leánynevén Bulcsú Etelka, Bulcsú Károly költő lánya volt. Bulcsú Károly... emléket a családban tisztelet övezte, mert a márciusi ifjak közé tartozott, jó kapcsolata volt Petőfivel és barátai viszonyban állt Arany Jánossal. E barátságok ellenére nem volt nagy költő, »csak« lelkes hazafi; a szabadságharcban honvédőrnagyként harcolt, az ácsi csatában szerzett súlyos sebesülését sohasem tudta kiheverni és ennek következtében 42 éves korában halt meg Kecskeméten, mint a ref. Jogakadémia tanára. Krúdy Gyula az »Írói arcképek«-ben két helyen is feleleveníti emlékét...”

„Berkli Viola képi művészete. Önéletrajz, dokumentumok” című, most megjelent kötetéből (Ajtósi Dürer Könyvkiadó, Budapest, 1997) valók a fenti sorok. Az ő nemzetőr-festménye nemcsak abban különbözik a Borsos Józsefétől, hogy képzeletbeli alakot állít eléink, hanem abban is, hogy ráfestette számos szabad gondolatárást is a képre, s a hangulatot is érzékelteti, ami a későbbi nemzedékek szemében a „nemzetőr” fogalmát körülüll.

Az erdélyi románok és az 1848-as forradalom

Az 1848-as forradalom mind Erdély, mind a forradalom hatása alá került többi európai ország történelmének valóban döntő fontosságú pillanatai közé tartozott ezáltal, hogy felvetette és részben meg is oldotta a középkorban létrejött és konszolidálódott régi társadalmi és politikai struktúrák lebontását. Pontosabban: megszüntette a jobbágyiságot, a parasztság tulajdonába került az úrbéres birtokállomány, továbbá a forradalom eltörölte a három privilegizált „rend” és a négy „bevett” vallás képviselőinek privilégiumait és politikai monopóliumát.

Ami ugyanez a forradalom az Erdélyben élő nemzetiségek nyílt és kemény összeütközéséhez vezetett. Ekkor gyökeresebbé vált a közöttük az egymással szembeni fenntartás, gyanakvás, sőt ellenséges érzület, amelyeket (a valóságos érdekütközés ténye mellett) a gyakran torzító lencsén átszűrte és manipulált történelmi emlékek tápláltak. Az 1848-as forradalom lefolyásának következményei a kollektív mentalitások dzsungelében továbbra is fokozódva hatnak ki napjaink nemzedékeinek érzékenységére.

„Róluk, de nélkülük”

Súlyos következményeket eredményezett az a tény, hogy a '48-as forradalom Erdély népeit etnikai határaik mentén állította szembe egymással. Először történt meg, hogy a javakat birtokló és a javakban szűkölködő osztályok közötti vertikális síkú konfliktusokhoz az egymással szomszédos, sőt mindennapi életükben egymással keveredő, nem egyszer származásuktól és nyelvtől függetlenül közös elégedetlenségben vergődő nemzetiségek konfliktusa, azaz egy horizontális síkú konfliktus társult.

Az 1848. március 13-i bécsi és a március 15-i pesti forradalmi mozgalom alkotmányos és képviselői rendszert, demokratikus emberi és szabadságjogokat, a polgárok jogegyenlőségét, a gazdasági kezdeményezett szabadságát, és több egyéb követelést fogalmazott meg, szinte valamennyit a francia forradalom inspirálta. Célkitűzésük a tekintély-elvi Habsburg birodalom modern, liberális szellemiségű állammá alakítása volt.

Az osztrák birodalom valamennyi nemzetiségének mozgalmához hasonlóan, a magyar forradalom programjainak fő célkitűzése Magyarország függetlenségének és politikai egységének teljes helyreállítása volt – történelmi, azaz középkori, a mohácsi katasztrófa előtti határával. Ez a célkitűzés azoknak a tartományoknak a visszacsatolását jelentette, amelyek az osztrák birodalom keretében szabatosan körülhatá-

rolt, korlátozott autonómiával rendelkező, politikai és közigazgatási egységek voltak. Következésképpen, a magyar forradalmárok 12 pontos programjának egyik pontja kifejezetten Erdély és Magyarország unióját követelte visszaállítani.

Mihelyt Erdélyben a Bécsből és Pestről érkező hírek elterjedtek, a forradalmi láz magával ragadta az itt élő mindhárom kiváltságos nemzetiséget: a magyarokat – a székellyel együtt –, a szászokat, valamint a románokat. Az erdélyi magyar nemzet vezető politikai magja a liberális nemesség volt. Ez a mag késnek mutatkozott arra, hogy elfogadjja és legalább részben megvalósítsa a pesti forradalmárok programjában foglalt demokratikus követeléseket, köztük még azokat is, amelyek a parasztság életkörülményeinek javítását és az alapvető polgári szabadságjogok megteremtését tűzték ki célul. Am a nemesség e rétege mindenekelőtt az Erdéllyel létrehozandó unió követeléséhez csatlakozott – vagyis a forradalom programjának nemzeti hangsúlyaihoz. E program megvalósítására Kolozsvárra (Cluj, Klausenburg) 1848. május 29-ére, sietősen összehívták a tartományi Diétát. Napirendjére Erdély jövőbeni politikai státusának kérdése mellett több olyan reformot tűztek, amelyek teljesülésére nézve a helyzet kedvező volt – így például a jobbágyosság eltörlését.

Ami e Diéta összehívásának előjátékja, értékelhetjük, hogy „az idők szelleméhez” képest következetlenül jártak el: a gyűlést a középkorból örökölt régi struktúrában hívták össze, ami a kiváltságos politikai nemzetek és vallások képviselőiténak határozott túlsúlyát jelentette.

Ez volt egyik meghatározó alapja a románok számára annak, hogy mind előtte, mind utána vitassák a Diéta döntéseit. A gyűlést – joggal – távolról sem tekintették valóban reprezentatívnak, hiszen 1848 demokratikus lendületének légkörében az lett volna logikus, hogy a Diétát a polgárok politikai egyenlőségének és a különféle etnikumok számarányának alapján hívták össze. A képviselői rendszer régi kritériumok szerinti fenntartása azt eredményezte, hogy a románok csak igen kevés számú képviselőt küldhettek a gyűlésbe – noha az ország lakosságának több mint felét tették ki. A Diéta döntéseivel szemben a románok ezek után azt hangsúlyozták, hogy azokat „de nobis sine nobis”, azaz róluk, de nélkülük hozták.

Negyedik „nemzetté” válni

A románokat vezető értelmiség püspökökből, papokból, tanárokból és tanítókból, néhány ügyvédből, újságírókból és kereskedőkből állt. A lakosság nagy többségét a jobbágy parasztság alkotta. Kis számú szabad paraszt él az autonóm szász területeken és a határőrség területén is.

A mozgolódások kezdetén a román értelmiség, ha nem is teljes számban, csatlakozott a magyar forradalom programjához. Úgy vélte, hogy annak demokratikus elvei az unió révén hamarosan kihatnak majd Erdélyre is, és felgyorsítják a legszegényebb rétegek helyzetének javulását. Am a románok rövidesen felismerték, hogy Erdély státusának kérdése alapvető fontosságú. Egy autonóm Erdély alternatívája a románok számára a tartomány fölötti politikai uralom perspektíváját jelentette – tekintetbe véve számbeli túlsúlyukat a népességben és feltételezve az országgyűlés összetételének demokratizálását.

Ha viszont Erdély és Magyarország uniója megvalósul, úgy a románok újfent egy meglehetősen gyenge kisebbség helyzetébe kerülnek. Noha a liberális reformok ügyét a magukénak is tartották, a Magyarországgal való unióval szembehelyezkedtek: a tartomány autonómiájának fenntartásáért harcoltak, s azért, hogy egy negyedik kollektív, önálló egységként, a többi „nemzet” – a magyarokkal, székellyel, szászokkal – egyenlő jogokat élvezve válhassanak részévé az ország politikai rendszerének, mégpedig az eddigi, hagyományos rendszernek.

Ez utóbbi törekvések miatt konzervativizmust vetettek a román vezetők szemébe, minthogy e koncepciókkal, ahelyett, hogy elfogadták volna a polgárok egyenlőségének minden megkülönböztetés nélküli új eszméjét, a kiváltságok rendszerének fenntartása mellett álltak ki, mégpedig azért, hogy abba őket befogadják.

E szemrehányás talán valamelyest jogosnak is tekinthető, de meg kell kísérelnünk, hogy megértsük e látszólag konzervatív magatartás okát. A román vezetők a román nemzetiség „kollektív jogainak” formuláját tették magukévá – egy olyan formulát, amelyet néhány etnikai kisebbség napjainkban is magáénak tekint, s amelyet nemzetközi okmányok is érintenek. Úgy vélték, hogy ez a formula biztosabb garanciát nyújt majd az óhajtott jogok megszerzésére, mint az egyéni jogok formulája, amely megkerülte az „román nemzet” létezésének hivatalos elismerését.

A románok szembehegyezkedése az unióval egy másik körülménnyel is betudható: az erdélyi nemesség évszázadok óta magyar származású volt, míg szinte az egész románság jobbágyorsorban élt. A társadalmi konfliktusok feszült terén felhalmozódott gyanakvás és ellenséges érzület könnyedén vetült át nemzeti síkra.

A nemzeti mozgalmak „szent önzése”

1848. május 15-én a románok nemzeti nagygyűlést hívtak össze Balázsfalvára (Blaj, Blasendorf), a tartomány középpontjába, a görögkatolikus románok püspökiségének székhelyére, amelyen a tartomány 40 000 lakosa vett részt – többségükben parasztok.

Az első napon döbbenetes hatást gyakorolt az összegyűltekre az egyik fő román vezető, Siméon Barnaúfi professzor monumentális beszéde. Annak érdekében, hogy a románok politikai követeléseinek igazát bizonyítsa, beszédében – nem minden pátoz nélkül – gyűjtötte össze a tételes jog és a természetjog

tárból merített érveket. A viták befejeztével a gyűlés indítványt fogadott el, amely a román nemzet sérelmeit, az unióval szembeni állásfoglalását és a császári ház iránti bizalmát fogalmazta meg.

Ami a kölcsönös bizalomból még megmaradt, az is elenyészett a Diétának az unió mellett döntő szavazása után, minthogy a románok és a szászok ellenvéleményét semmibe vették, mi több, azt erőszakos tömegakcióval hallgattatták el.

1848 júniusától kezdve a románok magyarságképe egyre inkább régi elnyomóikéval mosódott össze, egy még a réginél is sötétebb új öltözkében; míg a magyarok szemében a románok egyszerűen drulókák váltak, akik a magyar nemzet számára mindennél drágább nemzeti ideált támadták meg.

Olykor véres összeütközésekre került sor a magyar nemzetörtség és a román parasztok között, akik úgy gondolták, eljött az ideje a nemesi földet azonnali birtokba vételének. Amint a magyar hadsereg bevonult Erdélybe, azzal a céllal, hogy a tartományt gyakorlatilag bekebelezze, a románok egy fiatal ügyvéd, Avram Iancu vezetésével a Nyugati-Kárpátokba vonultak vissza, és megtagadták, hogy a magyar állam hatóságainak magukat alávéssék.

Igy hát Erdélyben egy mindkét fél részéről az erőszakot, sőt kegyetlenkedéstől sem mentesen folytatott polgárháború tört ki. A gyengén felfegyverzett és a kivégzésektől rettegő románok – akiknek e lelkiállapothoz a magyar kormány egynével képviselőjének meggondolatlan nyilatkozata is hozzájárult – a még Erdélyben tartózkodó osztrák hadsereghez folyamodtak segítségért. Am e hadsereg egy olyan tábornok – Anton Puchner báró – vezetésé alatt állt, akinek határozatlansága és alkalmatlansága jórészt volt felelős azért, hogy e polgárháború tragikus méreteket öltött.

Ha jobban szemügyre vesszük azokat a végzetserűnek mutató eseményeket, amelyek 1848-ban rányomták bélyegüket Erdély sorsára, látni fogjuk, hogy valójában nem végzetserűségtől, hanem a történelmi szükségszerűség folyamatába ékelődő pillanatról kell beszélünk: arról a pillanatról, amikor a nemzeti érzés valamennyi nép mentalitásában feljött. A nemzeti érzés nem „nemzetközi” – hacsak nem egy rövid időszakra. Nemzője egy olyan ideológiának, amely mindegyik nép számára kijelöli saját céljait, saját politikai vízióját, és azokat a sajátos egyedi megoldásokat, amelyek révén megvalósíthatónak látszik mindaz, amit történetesen a maga érdekében, dicsfényével övezett ideáljának tekint. Ez volt az a „szent egoizmus”, amely – úgy tűnik – szükséges volt a népnek ifjúságának túlradó szakaszában.

Elkészt gesztus

A maguk részéről a románok – mindent a bécsi kártyalapra téve – a diplomáciai rugalmasság hiányáról tettek bebizonyoságot. A magyar forradalmi kormány pedig túlbecsülte saját erejét, hagyta, hogy egyfajta romantikus, misztikus hősiesség hevüllete sodorja magával; ebből adódóan csökkent a magyar kormány realitásérzéke, ami például arra ösztönözhetne volna,

hogy még időben komoly és higgadt párbeszédet kezdjen a nemzetiségekkel, beleértve a románokat is, és azok sérelmeit részrehajlás nélkül vizsgálva, közösen találjanak kompromisszumos megoldást (ami mindig található...) Erdély politikai státusának súlyos problémájára.

Amikor e gesztust a magyar kormány végül is megtette, már késő volt. A Habsburgok elérték, hogy a cár beavatkozott. Miután az oroszok segítségével a forradalmat leverték, „helyreállították a békét”: kemény kézzel bántak el a magyarokkal, a románokat pedig – akik a császár méltányos jóindulatára számítottak – inkább közömbösen vagy legfeljebb udvarias szívéllyel kezelték.

Erdély népeinek a szabad és demokratikus jövőbe vetett reményeit 1848/48-ben a külső erők beavatkozása hiúsította meg, valamint saját képtelenségük a

kölcsönös megértésre és közeledésre. Mindkét részről anakronizmusokat dédelgettek: a középkori állam képét az egyik, egy zárt politikai entitás⁴ ábrándját a másik oldalon.

JEGYZETEK

¹ Erdélyben a „karok és rendek” helyett ezt a szót használták: nemzet

² Avram Jancu (1824–1872): jobbágycsaládból származott, jogi tanulmányai befejeztével a marosvásárhelyi Királyi Tábla írnoka lett. Az 1848-as román nemzeti forradalmi mozgalom balszárnyának vezetője, a Román Nemzeti Komité tagja. 1848 végén az erdélyi román felkelők (mócok) élén a magyar seregek ellen harcolt. Az 1849. augusztus 3-án Kossuth és Bálcescu között létrejött tárgyalások után beszüntette a harcot a magyar csapatok ellen.

³ Anton Puchner (1779–1852): osztrák lovassági tábornok, 1846-tól Erdély katonai parancsnoka. Bem az erdélyi téli hadjáratban többször megverte. 1849 februárjában elsőnek ő hívta be Erdélybe a cári orosz csapatokat. 1849 márciusában tábornaggyá nevezték ki, majd 1849 októberében átvegyelték Velencébe, ahol a város parancsnoka lett.

⁴ entitás (görög): teljesség, teljes egység

Avram Jancu

Anton Puchner

Miskolczy Ambrus

Kísérlet a megbékélésre

– Ioan Dragoș küldetése –

A magyar és a román nemzeti és társadalmi szabadságtörekvéseket egyeztetni akaró békevágnak makacsul fel-feltornyosuló akadályokkal kellett megküzdenie a polgárháborúba sodródott soknemzetiségű tájon.

Ábrudbánya négyezer fős – akkor nagyjából magyarlakta – kisváros az erdélyi aranybányavidék, az Érc-hegység szívében, ahol 1848-ig a román és a magyar városi polgár a lehető legjobb viszonyban élt. A városka szélén már egy másik világ kezdődött: az igazi kizsákmányoltaké, akik bérmunkások, bányászparasztoi, többségükben kincstári jobbágyok voltak. s csak kevesen tudtak szorgalmuknak vagy szerencséjüknek köszönhetően kiemelkedni. A lázongás szelleme pedig olyannyira erős volt, hogy 1784-ben Horia vezetése alatt már fegyvert is fogtak. S a magyar városi polgárok emlékezetébe tartósan belevésődött, miként sarcolták meg annak idején a gazdagabbakat, dúlták fel templomaikat és keresztelték át őket az ortodox vallásra – „a román törvény”-re –, ettől remélvén, hogy megsemmisíthetik a társadalmi munkamegosztás egyenlőtlenségeket újratermelő rendjét is.

Románok és Bécs

1848 tavaszán a román parasztság társadalmi elégedetlensége már új nemzeti törekvések bázisa lett. A fiatal, harcoss értelmiség a jobbágyszabadság hirdetésével próbálta nemzeti törekvéseinek

megnyerni a parasztságot, amelynek viszont vezető erőre volt szüksége. S miközben a magyar liberális nemesség kilátásba helyezte a jobbágyszabadságot, a jobbágy-parasztság körében még erősen hatott a „jó császár” illúziója, az a hit, hogy az uralkodó a nép javát akarja, de a „magyar urak” ebben megakadályozzák. Emellett a jobbágyparaszti mintha a népmesék igazságosító királyait látták volna egy-egy gondjaikat felkaroló írástudóban. Az Érc-hegységben is királyként tisztelték azt a fiatal ügyvédet, Avram Iancu-t, aki évszázados vágyuknak adott hangot, amikor szorgalmuknak vagy szerencséjüknek köszönhetően kiemelkedni. A lázongás szelleme pedig olyannyira erős volt, hogy 1784-ben Horia vezetése alatt már fegyvert is fogtak. S a magyar városi polgárok emlékezetébe tartósan belevésődött, miként sarcolták meg annak idején a gazdagabbakat, dúlták fel templomaikat és keresztelték át őket az ortodox vallásra – „a román törvény”-re –, ettől remélvén, hogy megsemmisíthetik a társadalmi munkamegosztás egyenlőtlenségeket újratermelő rendjét is.

Tragikus mozzanata a magyar–román közös múltnak, hogy a Királyhágón túl a két nép nemzeti mozgalmának jelentős erői az egzisztenciális fenyegetettség tudatában kerültek egymással szembe. A radikális románok – lényegében az önmegvédezés jogát hangoztatva – elutasították Erdély és Magyarország unióját, noha alapvetően ez biztosította a jobbágyszabadságot, a polgári alkotmányosság bevezetését is.

1848 őszén a Habsburg ellenforradalom viszont annál hatékonyabban használta ki a polgári átalakulás erőinek ezt a megosztottságát; s a magyar forradalom ellen a román nemzetiségűekhez fordult. Miután a magyar liberálisok túl későn fogtak hozzá a román nemzeti sérelmek orvoslásához, és túl hamar vették le azokat a napirendről, a harcias román értelmiség elfogadta az osztrák császárhí katonatisztek által ajánlott szövetséget.

Román papok, ügyvédek, diákok, tanárok vállalták, hogy a császár nevében kétszáz ezer embert állítanak fegyverbe a magyar szabadságharc ellen. A román nemzetiségű, volt jobbágyság amúgy is a leghatározottabban ellenállt a magyar kor-

mány által elrendelt katonai összefirásnak és bizonyára várta, hogy végre bosszút állhasson földesura-in. Véres polgárháború robbant ki, aminek csak az vetett véget, hogy Bem tábornok 1849 márciusának közepére kiverte az osztrákokat és a segítségükre időközben behívott cári ezredeket. A román felkelők az Érc-hegységbe húzódtak vissza, és egyre többen menekültek ide a nehezen korlátozható földesúri bosszú és számonkérés elől is.

1849 tavaszán úgy látszott: csupán idő kérdése, hogy a honvédsereg felszámolja a rosszul felfegyverzett paraszttábor. Április elején a Debrecenben ülésező országgyűlés román képviselői, akik a magyar önmegvédelmi harc mellé álltak, elhatározták, hogy megkísérik a harcoló felek kibékítését, a fenyegető nagy fegyveres leszámolás elhárítását. Többen is felajánlották, hogy követlenek az érdekesítések és a kormányhoz. Kossuth – hangoztatva az akció életveszélyességét – a bihari Ioan Dragoș választotta.

Dragoș és Kossuth

Dragoș sajátos egyénisége volt a nagy átalakulással járó időknek. A forradalom előtt mint az abszolutisztikus rezsim „provinciális katonája” – hogy őt magát idézzük – egészen a szolgabíróiáig vitte Bihar megyében. 1848 nyarán és őszén viszont mint képviselő, nagy hűvel igyekezett kiérdemelni a kormány bizalmát, de úgy, hogy nemességét sohasem tagadta meg. A magyar országgyűlésen román nyelvhasználati jogokat követelt és javaslatot tett a két nemzet „természetes” szövetségének törvénybe iktatására. Híve lett a polgári alkotmányosságot biztosító Magyarországi függetlenségének. Ő javasolta azt is, hogy április 14-én az országgyűlés a teljes függetlenség ügyében a szélesebb nyilvánosság előtt

Miskolczy Ambrus történész. Marosvásárhelyen (Románia) született 1947-ben. Tanulmányait Budapesten végezte. 1987. óta az Eötvös Lóránd Tudományegyetem bölcsészkarán a román filológia tanszék vezetője. Főbb művei: „A brassói román levantei kereskedőpolgárság kelet-nyugati közvetítő szerepe, 1780–1860” (1986), „A fanariótaktól a Hohenzollernekig” (Trócsányi Zsolttal, 1992), „Eszmé és téveszmék” (esszéek, 1994), „Lélek és titok” (1995).

a debreceni nagytemplomban döntösn. Kossuth a Habsburgok trónfosztásának napján megbíztólevelet adott Drágosnak, aki április 23-án már találkozhatót lancuval, „a havasok királyával” is, s három nap múlva újra Debrecenben volt.

Drágos igen kedvező képet festett tapasztalatairól, mert Kossuth április 26-án az országgyűlésen „csaknem bizonyosság”-ként jelentette be, hogy az érchegyesi románok leteszik a fegyvert „*egyik képviselőtársunk közremunkálása következtében*”. Majd Drágos kérésére még aznap papírra vetette elképzeléseit a „*békes kiegyenlítés*”-ről.

Úgy látszik, mintha az osztrákok fölötti sorozatos győzelmek nyomán a magyar kormány nemzetiségi politikája nagyvonalúbb jelleget öltött volna, és mintha jobban akart volna igazodni a realitásokhoz. Hiszen Kossuth Drágóshoz intézett soraiban nyomatékkal hangsúlyozta, hogy a magyar nyelv „*diplomaticai*” jellegének az országgyűlésen és az „*országkormányzatban*” való érvényesítése mellett „*minden nyelvnek és népiségnek nemcsak szabad használatot és fejlődést akarunk engedni, hanem ezen fejlődést a civilisatio érdekében elő is mozdítani*.” S ha a megyei igazgatásban való nyelvhasználat kérdését nem is feszegette, biztosította a további községi, iskolai és egyházi anyanyelvhasználat szabadságát. Az érchegyesi románokat akkor legközelebből érintő kérdésben, az amnesztia ügyében azt hangoztatta, hogy „a haza iránti hűség” elenértékeként „attól sem leszek idegen, hogy a múltak politikai vétségeire a béke és a szeretet nevében fátolyt vessünk”. E feltételek ugyan nem elégíthették ki minden igényt, de az egyezkedés alapjául szolgálhattak. Kossuth „*becsületés békéről*” írt, és ki is emelte, hogy nem akar „*feltétlen megadás*”-t. Küldötteket várt a havasokból, igaz, nem annyira a tárgyalások elkezdésére, hanem „*hódolatuk kifejezésére és ezen kedvezmények biztosításai kinyerése végett*”, s nem titkolta az a reményét sem, hogy *román önkénteseket szeretne látni a magyar hadseregben*.

A levélből áradó optimizmus fe-

ledtetni látszik, hogy a magyar állam vezetői lázadókat láttak a román felkelőkben, s a forradalom presztízisének megfelelően mindekelőtt az állam iránti hűséghez való visszatérést és fegyverletételt kívántak, míg az érchegyesi románok a maguk igazának tudatában szilárd biztosítékokat akartak a békés kiegyenlítés” során.

Drágos, a siker reményében vágott neki újra a havasoknak. De alighogy az Abrudbánya előtti, brádi magyar táborba ért, látnia kellett, hogy vállalkozása nehezebb, mint hitte. Már előbb elkészült arra, hogy népe áldani vagy átkozni fogja. S most látnia kellett, hogy az életével játszik. Május 2-án elkeseredve írta Debrecenbe, hogy „*fel fogadsoktól, kedélyektől és szerencsétől függ az egész*”. Igaza volt.

Kölcsönös bizalmatlanság

A polgárháború mind a magyar, mind a román közvéleményben megerősítette a kölcsönös bizalmatlanságot. A jobboldal a román vezetők felelősségre vonását követelte, és tárgyalási készségükben csak cselt látott. A radikálisok pedig a francia forradalomnak a reakcióval szembeni könyörtelenségét idézgetve szabadsapatok élén készülődtek az Érchegyesség ellen. Debrecenben már márciusban elkészült az Érchegyesség elleni koncentrált támadás terve. De a hadügyminiszter a románokat körülzáró erők parancsnokát, Csutak Kálmánt kifejezetten „védelemre” szólította fel, „*legfőlebb oly támadásokra, melyek erejével összhangzásban vannak*”.

Bem viszont most sem sokat törődött a hadügyminiszteriummal. Április 27-én, eredménytelenség miatt, elrendelte Csutak leváltását és elfogatását. Az a parancsnok, Hatvani Imre pesti radikális ügyvéd, alig tíz napja érkezett Brádra, ezer főnyi rosszul felszerelt szabadsapatával. Közben Abrudbányáról is mindenféle nyugtalanító hír érkezett, amely szerint bántalmaznak az ottani magyarságot.

Drágost tehát joggal nyugtalanította a magyar tábor harcias hangulata és a románok már előre jel-

zett bizalmatlansága. Május 2-án 48 óras fegyverszünetre kért parancsot Kossuthtól, de a válasza nem várva, már másnap délben megérkezett Abrudbányára, küldetése színhelyére. Azonnal levélben fordult Hatvanihoz, ne próbáljon ide bevonulni, mert „*ha engem feláldozni éppen semminek tartjátok, könnyen megsemmisülhetnek a magyar seregek is*, holott nincs ok a beavatkozásra – mondja –, nem bántalmazzák az abrudbányai magyarságot sem.

Május 3-án megindulhattak a tárgyalások. A román vezetők sem tudtak egységes álláspontot kialakítani. Ki békére hajlott, ki a vég-sőkgig akart harcolni, míg néhányan már attól tartottak, hogy éppen a háborúskodásban megfáradt népük adná ki őket a béke fejében. Áprilisban maga lancu is az időhúzás szándékával vette fel Drágóssal a kapcsolatot, de a magyar katonai sikerek láttán egyre inkább hajlott az érdemi tárgyalásokra.

A román vezetőknek azonban szembe kellett nézniük azzal is, hogy a nép hangulatától függött ellenállásuk tartóssága. Népgyűléseket hívtak össze, hogy egyben azt is lássák, mire megy Drágos. Egyes források szerint a magyar kormány küldötte hiába fejtegette a maga igazát. Mások szerint a románok már a fegyvereket is le akarták tenni, mert élelmiszert, gabonát ígért nekik Drágos, és meggyőzően hirdette: „*a magyarok nem akarják a románoktól a szabadság szent malaszját elrabolni, s őket nemzetiségűktől, vallásuk és nyelvük használatától megfosztani*”. A népgyűlések csak ahhoz ragaszkodtak, hogy *ne küldjenek oda magyar fegyveres erő*t.

Május 6-án délután ugyanis a magyar csapatok közeledése véget vetett a három napja folyó tárgyalásoknak. Hiába ment Drágos Hatvani elé, hogy *ne jöjjenek be a városba*, mert kész a béke. Hatvani katonai dicsőségre vágyott, és a fáradt harcosok ágyban szeretnék volna tölteni az éjszakát.

De elhamarkodott bevonulás mindent elrontott. A tárgyalások még rövid ideig folytatódtak ugyan, noha lancu elmenekült, s a helyzetből törvénytörő következték a kisebb-nagyobb atrocitá-

sok. Drágos most lancut próbálta a harcra lebeszélni. A románok észrevették saját túljelüket és május 8-án ellentámadásra indultak. Két napig tartó harc után Hatvaninak *lőszerehiány miatt fejeztesse menekülnie kellett*. A város lakói közül csak azok érezhették magukat biztonságban, akiket egy-egy román ismerős rejtgetni mert, amíg a dühödt bosszú hullámai le nem csapodtak. Drágost felkondolták. Hatvani viszont éppen azt a két román vezetőt végeztette ki, akik a béke hívei voltak, s állítólag Debrecenbe indultak tárgyalni.

„Köztünk a fegyverek sohasem dönthetnek”

Kossuth a különböző riasztó hírek hatására – hogy például az érchegyesiekre számító orosz-osztrák betörés készül – május 11-én elrendelte a hadműveletek folytatását. Egy hét múlva Hatvani újra csúfos kudarcba fulladó támadása következett, és Kossuth parancsa is a románok kezébe került. A tragikus fejlemények mindkét harcoló félben azt a meggyőződést keltették, hogy a másik csak törbe akarja csalni.

A tragikus összecsapásba torkol-

ló békekísérlét példája intés és biztatás volt egyszerre. Biztatás, hogy van esély a megbékélésre. Intés, hogy körültekintőbben kell eljárni és elfogadhat játékszabályokat kell kialakítani. Ezért nem riasztotta vissza Drágos sorsa képviselőtársait, akik egy hónap múlva hasonló, de jobban előkészített akcióra tettek ajánlatot a magyar kormánynak, amely határozott programként tűzte ki a románok „*kibékítését*”. S joggal válaszolhatott lancu is egy újabb közeledési kísérletre annak hangsúlyozásával, hogy „*köztünk és köztetek a fegyverek sohasem dönthetnek*.”

„A szerencsétlen Drágos elmenvén a lázadók közé...”

– Kossuth Lajos levele Simonffy József alezredesnek –

Önnek az oláh lázadás kibékítése iránt Avram lancu lázadásfőnökkel váltott levelezéseire a miniszteri tanács hozzájárultával válaszoltam:

Hogy én, szívemből sajnálva azon elnyomatást, melyben házamnak román ajkú népe századokon át szenvedett, politikai elvokonomaimmal egyetértőleg a közös jognak, közös szabadságnak reájuk is kiterjesztéséért egész életemen át küzdöttem, tudhatja mindenki.

Hogy a tavaly június elején megkezdett s folyvást tartó országgyűlésen mint követ, mint miniszter, mint kormányelnök minden honlaksnak, bármilyen nyelvű és vallású legyen, az ország státusegységével megegyező jogszertű kívánalmait mindig és minden alkalommal pártoltam és gyámoltottam, Istene és a nyilvánosságra hivatkozom.

Egy nézetet azonban sohasem tudtam megérteni, azt, hogy egy országban különböző politikai nemzetiségek létezhesnek.

Hogy nyelv és vallás semmi politikai jogok élvezetében különbséget ne tegyen, ez hitem és vallásom.

Hogy a nyelvet minden népség nemcsak a magánéletben, hanem egyházában, iskoláiban, községében ne csak szabadon használhassa, hanem annak a civilizáció érdekében kifejlését a státustól igénybe vehesse, ezt is hiszem és vallom.

De hogy egy országban több diplomatikai nyelv lehessen, ha azon ország egy test akar lenni, és nem szuverén kantonokra felosztalni, ezt nem érthetem.

Kivált nem érthetem ott, ahol a különböző nyelvű népfajok nem külön arondirozott területeken, egymástól elválasztva, hanem egyenes és keverve laknak.

Ily országot nyelvek szerint sem fölöstani, sem kor-

mányozni nem lehet, hacsak az országot eldarabolni nem akarjuk.

Kinek jutna eszébe a kis Moldvában lakó nagyszámú csángómagyarok számára külön politikai nemzetiséget követelni? Senkinek, mert ezt Moldvának diszmembrációja² volna.

Igy van ez Magyarországgal is, – politikai nemzeti-ség csak arondirozott terület³ alapján képzelhető, egy országnak egy területuma lehet csak, e területumon lehet akármennyi nyelv, akármennyi vallás, s ha szabadságot akarunk mindenkinek nyelv- és valláskülönbség nélkül, egyenlőnek kell lenni jogban, törvényben, szabadságban, de egy országot nyelv szerint felosztani, s mindenik résznek külön területumon külön politikai nemzetiséget adni annyit tesz, mint azon országot feldarabolni, azaz megszüntetni.

Hazánknak azon öngyilkolására tehát, hogy az egy és osztatlan Magyarországból külön magyar, tót, német, szász, román, szerb, orosz tartományokat alkossunk, az ország kormánya soha reá nem állhat, de ha ezt az országot román ajkú lakosai nem akarják, amint józanul nem akarhatják, úgy meg kell vallani, hogy ok nélkül vak eszök gyanánt pazarolják véreket, feláldozván azon törvények ellen, melyek nekik minden más lakosokkal közös és egyenlő szabadságot adhatnak.

De nekik talán a föderáció eszméje forog homályosan szemük előtt. Magyarországot lehet föderációban Oláhországgal, Szerbiával stb. De Magyarország magamagával, azaz a kebelében lakó polgárokkal föderációba nem léphet. Ez képtelenség.

Közös törvény, közös jog, közös szabadság, ezt ad

az ország törvénye, ezt ajánlja mindenkinek az ország kormánya. Ennél többet senkinek nem adhat, mert többel senki nem bírhat.

Ez volt örökké hitvallásom, ezt nyilatkoztattam ki minden alkalommal, ezt a saját vérei által barbár módon meggyilkolt szerencsétlen Drágos országgyűlési követnek is, midőn kérdést tett hozzám; minő sorsra számíthatna a fellázadt oláh ajkú nép, ha a fegyvert letéve a kormány iránti engedelmisségre s a magyar státus iránti hűségére visszatérne?

És azért bosszankodással veszem az önnel levelezésben álló oláh lázadás főnöknek azon ravasz ármánykodását, miszerint azzal mer rágalmaizni, mintha a Drágoshoz írt levelemben nyilatkozatokat engedményeket a Hatvanihoz frott rendeletemben visszavontam vagy megmáskírtam volna – ez nem igaz.

Drágos, midőn legelőbb nálam jelenté magát avégett, hogy az oláh lázadásnak lecsillapítását saját merénylet¹ megkísérleni óhajítja, arra kért fel, hogy míg ezen iparkodása tart, fegyverszünetet engednék. Én erre már akkor is nyilatkoztattam, hogy az ily bizonytalan kísérletek miatt fegyverszünetet adni soha nem fogok, s a hadi munkálatokat megszakítani nem engedem, mert a haza, a törvény és szabadság ellen fellázadt román, szerb és tót pártütők² mindig azt tapasztaltam, hogy minden időpihenési engedélyt, melyet, midőn szorítva voltak, gyakran kértek, csak erejük összpontosítására, véletlen megrohanásra használtak; és fegyvernagyvást nem adnék azért is, mert nem ismerem senkit, kinek szava vagy kötelezettsége a fegyvernagyvási feltételeknek a pártütők részéről megtartását garantírozhatná.

En ezért alkudozásokba nem bocsátkozom, mert én más alternatívát nem ismerek, mint vagy büntetni minden pártütőt, vagy megbocsátva a közös törvény alapján, egyenlő jogú polgároknak elismerni.

Eszerint tehát alkudozásnak s több vagy kevesebb engedély megadásának helye sem lehet, mert én sem többet, sem kevesebbet, mint a közös jogot s egyenlő szabadságot ígérni s adni senkinek nem fogok. De nem lehet alkudozásról szó azért is, mert nincs és nem lehet a pártütő románok közt senki, aki másnak, mint saját magának nevében bármilyen kötelezettséget biztosíthatna, vagy adott szavának a fegyveres tömegek részéről elfogadását biztosíthatná.

Azért tehát sem alkudozásokról, sem fegyvernagyvásokról tudni nem akarok, hanem mindent, amit a béke kedvéért biztosítani akarok, amint szóval nyilvánosan mindig megmondtam, úgy Drágosnak vagy akárkinek is írásban szintűgy nyilatkoztattam, ha kinek tetszik ezen nyilatkozat alapján a fegyvert letenni és a haza iránti hűséghez s törvény iránti engedelmisséghez is azonnal visszatérni, annak politikai vétségeit³ amnesztiát is adok, aki pedig a fegyvert le nem teszi, az ellen harc lesz, mely részükre szabadsággal sem győzelem, sem legyőzöttség esetében nem végződhetik.

A szerencsétlen Drágos ezzel elmenvén a lázadók közé, kik neki jóakaratiért orgyilkolással fizettek, is-

mét fegyverszünetre, az amnesztia magyarázatára, alkudozásra szólított fel, mire úgy, mint előbb, s úgy neki, mint Hatvaniak tudokra adám, hogy én alkudozásokba, fegyvernagyvásokba, magyarázatokba nem eszkedek, s Drágos eljárása miatt a hadi operációknak gátot vetni nem engedek.

Amit mondtam, megmondtam – aki biztosításaim alapján a fegyvert leteszi s kegyelemért folyamodik, a nemzet tud kegyelme lenni, aki pedig ezt nem teszi, ő lássa.

Hamis és ravasz ráfogás tehát, hogy én ajánlatokkal játszánék, vagy azokkal cselt vetni akárkinek is nem áttallanám, és becsületemmel s nemzetem becsületével meg nem fér.

Most is azt mondom tehát, amit mindig mondtam, amit Drágosnak írott levelemben nyilatkoztattam, azt fegyverletétel, béke s engedelmisség feltétele alatt most is biztosítom még, de ezen kegyelmet máltól számított 15 napon túl ki nem terjesztem, hanem a pártütés makacs folytatása esetén rendes és összpontosított haderőt küldenék oda; ekkor a szegény elcsábított nép iránti figyelemből csak kisebb csapatokat engedek használni.

Gondoskodásomból senki irányában titkot nem szokván csinálni, önt is ezennel felhatalmazom, hogy e levelemet akár a lázadás főnökeivel, akár más kivel is közölhesse, és az ebben foglaltaknak az ország kormányára s a nemzetre nézve kötelezettségét biztosítom; sőt amint Drágosnak is megírtam, úgy önnök is hatalmat adok, hogy ha valaki a lázadók közül valamely részletek iránt a kormányval személyesen értekezni akarna, annak jöve-menete⁴ biztosíthatos, s a biztosításnak megtartását a nemzet becsületével garantírozom.

Egyébiránt megolvassván lancu leveleit, miket ön velem közölt, miket ezennel visszarekesztek, meg kell vallanom, hogy azokban rágalmaikon, ravasz eltorzításokon és festetlen általános nagy szavakon kívül egyebet semmi elannyira nem találok, hogy még csak távolról sem tudnám belőlük kivenni, mi a célja, és mi a kívánsága.

Ha tehát gondolja, hogy a vérontásnak megszüntetésére ez tehet valamit, ám adja tudtukra, hogy ha nem rabolni, hanem egyenlő jogú szabad polgárok lenni akarunk, mondják meg már egyszer, mi kívánságuk van, én szavamot adom, hogy amint az ország fel-darabolásába soha megegyezni nem fogok, úgy a jog, a méltányosság alapján megnyugtati önajtok, s békét, szabadságot – nem bosszút önajtok.

Kelt Pesten, 1849. Július 5–én.

JEGYZETEK

- 1 arondírozott (franciából): körülhatárolt
- 2 diszmembáció (latnból): ellenmozgás, felosztás, széttagolás
- 3 territórium (latin): terület
- 4 értsd: saját veszélyére
- 5 értsd: váratlan támadásra
- 6 értsd: szabad érkezése és távozása

Egyed Ákos

Két kolozsvári nemzeti program 1848 tavaszán

Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy Erdély történelmének, egyik legfőbb vitatott kérdése az 1848-as forradalom és szabadságharc. A vita főként a nemzeti törekvések és programok körül folyik, s annyira régi, hogy sokak számára reménytelenné látszik valamiféle megoldás a román és magyar álláspontok közelítésében, egyeztetésében. Nem egyszer hangzott el szakértői értekezleteken, hogy talán helyesebb lenne hosszú időre „elteni” ezt a témát. A történészek többsége azonban elfogadhatatlannak tartja ezt az ajánlatot; ha komolyan vesszük a történelem tudatformáló szerepét – és ebben 1848 központi helyet tölt be –, nem marad más hátra, mint a folyamatos kutatás, a helyhez és időhöz kötött tények jószándékú és tudományos igényű feltárása.

Az is kétségtelen azonban, hogy a történetírás rendszerén változtatni kell: az eddig túlnyomóan egysíkú leírások helyett hasznosabbnak ígérkezik a párhuzamos történelem és az összehasonlító módszer. Ez ugyanis sokkal inkább lehetővé teszi a vitázó felek érveinek s gondolkodásának figyelembe vételét, mint amikor mindenki csak a saját érveit mondja. A párhuzamos történelem előnyei¹ jó példa lehet – úgy vélem – az 1848 márciusában Kolozsvárt keletkezett magyar, illetőleg román negyvennyolcas program felvázolása és összehasonlítása, amelyből kitétnék az is, ami elválasztotta ezeket, de az is, ami közös volt bennük.

1

Hogy Erdélyben Kolozsvár volt az a város, ahol az európai negyvennyolcas események elsőként váltottak ki mozgalmat, nem volt véletlen. A XVIII. század végétől Kolozsvár Erdély fővárosa: itt székelt a Gubernium, a Kormányzóság, s így Erdély Nagyfejedelemség központja volt. Egész Erdélyre kiterjedő szerepét növelte a sajtója és könyvkiadása. A reformkor kezdetétől élénk politikai és társadalmi élet zajlott benne: rendszerint itt tartotta értekezleteit a konzervatív kormánypárt, valamint a nemzeti liberális ellenzék. Az országgyűléseken pedig éveken át heves viták zajlottak a kor alapvető kérdéseiről; az ellenzék szerezte volna az abszolutista rendszert alkotmányos renddé alakítani, s a már-már robbanással fenyegető jobbágykérdést tör-

vényileg rendezni. A bécsi kormányzat támogatását élvező konzervatívok azonban rendre megakadályozták Wessellényiek modernizációs törekvéseit. De maga a törekvés élt, s az ellenzék csak a kedvező alkalomra várt, hogy a törvényhozásban átvigye reformpolitikai programját.

Az 1848-as évvel végre megérkezett a „rendszerváltás” ideje: arról volt szó, hogy a mintegy öt évszázados múltra visszatekintő feudális-rendi viszonyokat polgári rendszerre, s a másfél százados Habsburg-abszolutista politikai rendszert alkotmányos monarchiává alakítsák át. Erdélynek természetesen megvoltak a maga különálló sajátos problémái, s ezek megoldására keresték a lehetőséget az 1848 márciusi kolozsvári programok is.

2

A januári olasz-osztrák konfliktusok², de különösen a februári párizsi forradalom óta Erdély politikai körei nyugtalanul figyelték az európai eseményeket. S az is természetes, hogy a magyar liberális ellenzék a Pozsonyban ülő magyar országgyűlésen folyó munka érdekelt a legjobban, nem kis mértékben ehhez igazodott. Hatására ült össze március 19-én Kolozsváron az ellenzék mintegy félszáz tagja, köztük olyan közműveltségű politikusok mint a liberális párt vezére id. Bethlen János³, Teleki László⁴, Teleki Domokos⁵, Wessellényi Ferenc, a magyarrá lett angol arisztokrata John Paget⁶, Újfalusi Sándor és mások. Lényeges tudni, hogy ekkor Kolozsvár még semmit sem hallott a március 13-i bécsi, illetőleg a március 15-i pesti forradalomról. Annál érdekesebb a március 19-i értekezlet állásfoglalása a várható átalakulások irányát a jellegét illetően. De egyelőre ne vegyük többnek ezt az állásfoglalást, mint negyvenhárom magyar liberális politikus véleményének, tudván mégis, hogy ez az álláspont lesz az elvi alapja az erdélyi magyar 48-as kolozsvári programnak, amely pár napon belül megszületik.

Az értekezletről felirat készült a magyar országgyűléshez és a nádorhoz, ami jelentőségét tovább növelte. Hogy mi tette szükségessé a tanácskozást, azt a felirat bevezetője világosan megindokolja. „Azon legújabb nagyszerű események, melyek szilárdnak nélt trónokat megdöntve vagy megrázkódtatva Európa csendét felbomlással fenyegetik, minket is arra bírtak, hogy honunk állása iránt nézetünket s ezek által feltételezett kérésünket” közöljük. Az itt megfogalmazott nézetek röviden a következők voltak: a jövő államformája legyen „alkotmányos monarchia”, amelynek „műhatatlan feltétele az alkotmányos elvek alkotmányos útoni kifejtése”. A reménykedés és a félelem érzése hatja át az állásfoglalást. A remény abban jut kifejezésre, hogy még idejében cselekedni lehet (ti. mielőtt a forradalom kitör!),

Egyed Ákos történész 1929-ben született Bodos községben (Románia), 1990 óta a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem címzetes egyetemi tanára. Kolozsvárt él. 1994 óta a Romániai Magyar Népfőiskolák és Közösségszervezők Társaságának elnöke. Fontosabb művei: Háromszék 1848–1849 (1968), A megindult falu (1970), A parasztság Erdélyben a századfordulón (1975), Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyszabadság és a kapitalizmus történetéből Erdélyben, 1848–1914 (1981), Jakab Elek-tanulmányok (1984), A korszerűsödő és hagyományörző Erdély I–II. (1997).

és ez azért sürgető, mert a forradalom kimenetele Erdélyben végzetes lehet, hiszen „*ki tudja...*” hatását, következményeit elhárítani, ki tudja *mely nemzetek maradnak baráti viszonyban, melyek fognak egymás ellen támadni*” (kiemelés tőlem. – E. Á.). Mivel úgy látják, hogy az erdélyi magyarság veszélyeztetett helyzetbe kerülhet, ezt elkerülendő: *meg kell valósítani az uniót Magyarországgal*, mert ez „a magyar nemzetiség fennmaradásának legerősebb biztosítéka”. Ezzel tulajdonképpen megfogalmazódott az erdélyi magyar nemzeti mozgalom, az egész erdélyi 1848 legsarkalatosabb pontja: az *unio* kérdése, amely egyik fő meghatározója lesz a további eseményeknek. (Egyébként ez az a kérdés, amelyben a magyar és román történetírás majd másfél század óta hangozgatja egymást ellentétes álláspontot képviselve.)

De kövessük tovább 1848 márciusának kolozsvári eseményeit.

Mire szétoszlott a március 19-i értekezlet, a résztvevők alighanem kézhez kapták azokat a lapokat, amelyek a pesti március 15-i eseményeket közölték. Ha 19-én a liberálisok még abban reménykedtek – tévesen –, hogy a Habsburg-monarchia békésen átalakítható alkotmányos országgá s a forradalom elkerülhető, 20-án már nyilvánvaló volt, hogy ez a felfogás túlhaladt, tehát a helyzetet újra kellett értékelni. És ezzel az ellenzék nem is késlekedett, március 20-án újabb tanácskozára ült össze *Bethlen Ádám* házában azzal a céllal, hogy a korábbi elvi nyilatkozat alapján konkrét programnyilatkozatot fogadjon el. És ez még aznap megszületett.

Mit tartalmazott az új, ezután számos alkalommal egyszerűen *Kolozsvári Program*-nak nevezett határozat?

Az első pont megerősíti az előző napi nyilatkozatot az *unio* szükségességéről, aztán a polgári átalakulás társadalmi programpontjait sorolja föl, és, röviden: községi teherviselés, a törvények előtti polgári egyenlőség, a jobbágyság eltörlése és birtoktulajdonképesége, a székiel határhíri rendszer megszüntetése és polgárőrség alakítása: végül állást foglal a sajtó szabaddá tétele mellett. A program határozottan követeli az erdélyi országgyűlés összehívását az átalakulás alkotmányos jellegének biztosítása érdekében.

A fenti programot a volt liberális ellenzék képviselői állították össze, de – eléggé paradoxális módon – a konzervatív párt vezérének aláírását is magán viseli. Az történt ugyanis – írja az események résztvevője és krónikása *Kövári László* –, hogy tanácskozás közben belépett a terembe – nem kis meglepetésre – *Jósika János* báró, a konzervatívok vezetője, *Jósika Sámuel* erdélyi kancellárnak a testvére és „felkérte az ellenzék jelen való fejeit, felejtsek el a múltakat, fogjanak kezét”. Következésképpen a Kolozsvári Program id. *Bethlen János* liberális, illetőleg *Jósika János* konzervatív pártvezér kezéjévével került nyilvánosságra. A programnyilatkozatot megküldték az erdélyi törvényhatóságoknak, elsőként Kolozsvár városi tanácsának azzal a kéréssel, hogy már 21-én tartson a város kibővített városi közgyűlést.

A március 21-i közgyűlést több történeti forrásból is ismerjük: lefolyását közölte az „*Erdélyi Híradó*”, s sze-

rencykre fennmaradtak a városi jegyzőkönyvek is. Ezt azért tartottam szükségesnek jelezni, mert a történeti feldolgozások éppen csak futólag, felületesen említik meg ezt az eseményt, holott fontossága az erdélyi magyar forradalom programjának véglegesítésében vitathatatlan.

Kolozsvár főbírája (polgármestere), *Groisz Gusztáv* inkább húzott a konzervatívokhoz, mint a liberális ellenzékhez, de késedelem nélkül összehívta a városi tanácsot. A főbíró szerepe nagyjából kimerült abban, hogy hűségét nyilatkoztatta az uralkodóház iránt, s nem akadályozta az ellenzék a kezdeményezés átvételében. A helyzet elemzését és a határozat megindoklását *Méhes Sámuel*, az ellenzék „*Erdélyi Híradó*” főszerkesztője, kollégiumi tanár, mérsékelt reformbarát, tanácsos végezte e. Miután kifejtette, hogy „a frankhoni esemény európai rázkódotást idézett elő, s közelebbről az osztrák és a magyar fővárosnak is politikai mozgalmak voltak, *polgári elhivatása Kolozsvárnak* is, mint Erdély magyar fővárosának, békés úton, de alkotmányos joggal is törvényhatóságilag fölsszólalni, s a veszély elhárításáról jó előre nemcsak gondoskodni, hanem rögtön intézkedéseket tenni”. Ezek szerinte a következők:

A város első teendője „nemzeti polgári őrsereg” felállítása. A kormányzót viszont arra kell felkérni, intézkedjék, hogy az „országgyűlés legsietőbben hívassék egybe”, ahol a „törvény előtti egyenlőség, közteherviselés törvénye alakítása a kor kívánatával és az emberiség jogával megegyezőleg” intézkessék el”. Az országgyűlés feladata lesz az *unio* elhatározása, mert annak megvalósítása „törvényszabta úton” rendezi a fejedelmi szék, alkotmány és nemzetiség viszonyát. Végül a program szóvá teszi a sajtó szabadabb működésének engedélyezését, addig is, amíg az *unio* által megvalósul a teljes sajtószabadság. Feltűnt, hogy a március 21-i program nem szól a jobbágyság eltörléséről. Ez valószínűleg azért áll összefüggésben, hogy ez a kérdés inkább tartozott a megyei közgyűlésre, amely április 3-án valóban központi helyen követelte az úrbírság megszüntetését.

Láthattuk, hogy a március 21-i határozat lényegében nem különbözik a 20-i programnyilatkozattól. Jelentőségét mégsem lehet alábecsülni, mivel a 21-i határozatot Erdély fővárosának városi tanácsa fogadta el és ezáltal példaértékűvé vált más erdélyi törvényhatóságok számára. Ugyanakkor nagy mozgósító ereje volt Erdély magyarsága számára. Végül: ez volt az a hierarchikus út, amelyen a Guberniumot be lehetett vonni a békés reformok megvalósításáért indított mozgalomba. Valóban, a március 21-i városi tanács határozatait kérvény formájában *Teleki József* fő kormányzó elé terjesztették, aki ígéretet tett, hogy mindent elkövet az országgyűlés mielőbbi összehívása érdekében.

„*Legyenek megnyugodva* – mondta a küldöttségnek –, *hogy a nemes város kérelmét őfelsége szentséges színe elé fogom juttatni*”.

Egyes visszaemlékezések szerint március 21-e ugyanazt jelentette Erdély számára, mint március 15-e Pesten. Bár az összehasonlítás kissé sántít, nem

nélkülöz minden alapot. Ugyanis, mialatt a tanácsteremben „az alkotmányos forradalom” tervén dolgoztak, *Kolozsvár főterén valódi népföradalom zajlott*. A városi nép és a kollégiumi diákok (főként a református és unitárius kollégium diákjai) elepték a főteret, éltették a szabadságot, Petőfi *Nemzeti dal*-át szavalták, tüntettek az átalakulások mellett. A polgári átalakulásért lelkesedő és küzdő *Brassai Sámuel*¹ úgy látta, hogy „*az események árja jött s magával sodort mindenkit*”. S nemcsak Kolozsvárott, hanem vidéken is. Erdély 1848 márciusában bekapcsolódott az európai forradalom hullámba.

A magyar program tehát megszületett a március végi napokon Kolozsvárott, de senki sem tudhatta, hogy mit szólnak hozzá *Erdély társ népeinek* vezetői politikusa. Akkor most nézzük meg a román ifjúság Kolozsváron, március 27–28-án tartott gyűlésének állásfoglalását.

3

Közismert, hogy az erdélyi román politikai élet központja 1848-ban nem Kolozsvárt, hanem *Bálaszfalván*, majd *Nagyszombatban* és az *Érchegegyében* volt. De Kolozsvárt is jelentős számú román tanuló s bizonyos számú egyházi és világi román értelmiségi is élt. Nos, a kolozsvári román fiatalok is, akárcsak a marosvásárhelyi joggyakornokok, szűkségét érezték annak, hogy megvitassák a románság helyzetét s kifejtsek véleményüket a teendőket illetően.

A történeti rendszerint a *marosvásárhelyi magyar, román és szász jogász-ifjúság* közös fellépésével, valamint a bálaszfalvi román nemzeti gyűlésekkel foglalkozik, amikor a román nemzeti program kialakítását tárgyalja, s kisebb jelentőséget tulajdonít a kolozsvári románok március 27–28-i tanácskozásának. A bálaszfalvi program, amely végül is meghatározója volt az erdélyi román politikának, valóban nem eredeztethető a kolozsvári román határozatokból. De hogy az erdélyi románoknak a márciusi forradalomhoz s különösen a magyar programhoz való viszonyulása szempontjából a kolozsvári gyűlés is jelentős eseménynek minősül, ennyi azért joggal állítható. Annál is inkább, mivel nem csak a kolozsvári románok vettek részt az említett tanácskozáson, hanem néhány, máshonnan érkezett jelentős vezető személyiség.

Ion Buteanu például, az erdélyi románság egyik kiemelkedő vezetője az Érchegegyéből jött Kolozsvárra, s mint ilyen az érchegegyesi nemzeti mozgalom álláspontját képviselte. Jelen volt *Papiu Ilarian* is, aki néhány nappal korábban a marosvásárhelyi ifjúsági mozgalomban vett részt, s azzal a céllal jött, hogy az ott történetekről beszámoljon a kolozsvári ifjúságra. Március 28-i keltezésű levelében erről ezeket írta: „*A románok mindenütt fel vannak bátorodva – más, mint jó, nem jöhet számukra. Ma az összes kolozsvári román fiatalok gyűlést fognak tartani, hogy elmondjanak nekik a marosvásárhelyi ifjúság működését, és hogy egy petíció szerkesszünk, amelyet ki-nyomatás végett Brassóba küldünk el.*” A kolozsvári román ifjúság fő szervezője *Francisc (Florian) Micás* kolozsvári ügyvéd volt, egy Kolozs megyei román jobbágytartó

kisnemes fia, aki később nagy szerepet játszott a román–magyar viszonyok alakításában. Őt a kolozsvári kormánysszéken alkalmazott román hivatalnokok segítették.

A kolozsvári román ifjúsági gyűlés lefolyását részleteiben nem ismerjük, de rendelkezésünkre áll a *határozat* hiteles szövege, amelyet közismert visszaemlékező kötetében kivonatolatosan a ’48-as mozgalmak kiváló történétője, *Jakab Elek*² is ismertette.

A bevezető a románság mostoha történelmének felvázolásával kezdődik s elpanaszolja jogvesztését a történelem folyamán. Aztán a petíció nyolc pontban foglalja össze a román nemzet kéréseit. Először *azt kéri, hogy Erdély rendjei ismerjék el a román nemzetet egyenlőnek a másik három natioval*, s ezentúl arányos képviselte legyen azokban a fórumokban, ahol az országos ügyeket megtárgyalják. A petíció további pontjai a következők: Erdély Nagyjefeidelemség többségében románoklatta megyéiben és vidékein bizonyos autonómiával rendelkező román törvényhatóságok létesítését kéri, ahol a közigazgatás, igazságszolgáltatás és oktatás nyelve román legyen. Ahol pedig a románság csak egy részét alkotja a lakosságnak, olyan tisztségviselőket alkalmazzanak, akik tökéletesen ismerik a román nyelvet. Az ország minden hivatalában arányszámának megfelelő mértékben alkalmazzanak románokat. A nem-egyesült egyház épp olyan jogokat élvezzen, mint a többi egyházak, s az egyházi vezetők egymás közti levelezésének nyelve román legyen. Az elemi iskolák, a román püspökök felügyelete alatt működve, részesüljenek megfelelő állami segítségben, s csak román nyelven tanítsanak, viszont a bálaszfalvi s más hasonló gimnáziumokban, amelyeket ezután létesítenek, a román tanítási nyelv mellett hozzanak létre magyar és német nyelvű tanszkeket is. A beadvány szerint az ország „diplomatikai” nyelve, valamint a felsőbb hatóságok egymás közti érintkezési nyelve a magyar lenne.

A fentiek a kimondottan nemzeti kérelmek. A nyolcadik pont viszont világosan kinyilvánítja, hogy a többi kérdésben a kolozsvári román ifjúsági gyűlés elfogadja a magyar javaslatokat. Külön is említést tesz a törvény előtti egyenlőségről, a terhek arányos viseléséről, a jobbágyság eltörléséről állami megváltás mellett. Az *unio* kérdéséről a beadvány-tervezetben nem esik szó, sem mellette, sem ellene; ezért nem világos, hogy „a többi kérdés” közt elfogadja-e az *unio*t is, vagy nem foglal állást ezzel a nagy horderejű kérdéssel kapcsolatban. A petíció utolsó gondolata biztató, mert reményét fejezi ki, hogy a haza javára a kolozsvári román gyűlés lehetségesnek tartja az együttműködést a más népekkel.

A kolozsvári román gyűlés nem maradt valami elszigetelt helyi esemény. *Trócsányi Zsolt*, a 48-as forradalmak korán elhunyt, kiváló kutatója úgy tudja, hogy *Micas* és *Buteanu* beszámolt a petíció tervezetről *Lemeny* görögkatolikus püspöknek is, aki viszont *Teleki* kormányzóval is ismertette azt. *Teleki* pedig, aki a békés megoldások híve volt, biztatólag szólt hozzá a kér-

déshez: nyújsák be a kérvényt, s maga is támogatni fogja, ha ismeri a tartalmát. Hogy a petíció szövege eljutott-e Teleki kormányzóhoz, az még nem világos. Az azonban bizonyos, hogy a neves tudós és politikus Timotei Cipariu ismerte a beadvány szövegét.

A márciusi napok kolozsvári történetéhez az is hozzátartozik, hogy a román ifjak kolozsvári gyűlése kereste a kapcsolatot a magyar ellenzék azon vezetőivel is, akik az előbbieken tárgyalt magyar programot összeállították. Buteanu egyik későbbi kihallgatása során hivatkozott arra, hogy a beadvány tartalmát egy idős Bethlen Jánosnál tartott megbeszélésen közölte. Simion Balintnak pedig azt mondta, hogy a petíciót „több előkelő kolozsvári magyar urak is a kor igényeivel megegyezőleg helyesnek találták”.

* * *

Összegzőképpen: 1848 márciusában Kolozsváron két jelentős program jött létre. E programok a feudális rendszer felszámolását irányozták elő, s a polgári társadalmat megalapozó törvények és struktúrák létrehozását szorgalmazták. Ezekben a társadalmi jellegű kérdésekben a magyar és román politikusok között nem volt lényeges nézeteltérés. Talán ez lehetett volna az alapja a két nép közötti békésebb viszony kibontakoztatásának. Csakhogy az eseményeket végül is sok ellentétes tényező más irányba terelte.

Gábor Áron ágyúöntő műhelye

JEGYZETEK

1 Id. Bethlen János gróf (1792–1851): politikus, az erdélyi reformerek egyik vezére. Bem hadseregében szolgált. Nagy része volt abban, hogy az 1848-as kolozsvári országgyűlés ki-mondta az Uniót Magyarországgal.

2 Teleki László gróf (1811–1861): politikus, író, az 1843–44-es országgyűlés főrendi ellenzékének kiemelkedő alakja, a Védegylet alelnöke. 1848. szeptemberétől a kormány párizsi nagykövete. Emigrációjában is a magyarok, szlávok, románok szövetségén fáradozott, a nemzetiség kérdésekben egyenjogúságot követelve.

3 Teleki Domokos gróf (1810–1876): politikus, publicista, Széchenyi barátjaként a reformtörekvések híve.

4 John Paget (1808–1892): angol származású útleíró, író, földbirtokos. Könyvet írt Erdélyről és Magyarországról, jó barátságban volt Széchenyivel. A szabadságharc alatt Bem szárnysegédje volt, a bukás után Angliába menekült.

5 Kővári László (1819–1907): író, történész, statisztikus. Számos műve foglalkozott Erdély történetével, művelődéstörténetével, statisztikával, természeti ritkaságaival.

6 Josika Sámuel báró (1805–1860): konzervatív politikus, erdélyi főcancellár. 1848-ban Magyarország és Erdély uniója ellen foglalt állást, sőt a szabadságharc leverésére ösztönözte a bécsi kormányt.

7 Teleki József gróf (1790–1855): 1842-ben Erdély kormányzója, történész, Teleki László gróf (1810–1861) féltestvére. A szabadságharc után visszavonult a politikától és csak a tudományt élte.

8 Brassai Sámuel (1797–1897): polihisztor, egyetemi tanár. Foglalkozott földrajzzal, történelemmel, statisztikával, közgazdaságtannal, zeneelmélettel, természettudományokkal, az esztétika, a nyelvészet és az irodalomtörténet kérdéseivel.

9 Jakab Elek (1820–1897): történész, levéltárnok, erdélyi kincstári hivatalnok; 1849-ben Bem seregében harcolt.

Imreh István

Kossuth emléke Váralján

A jobbágyfelszabadítást a váraljaiak nem tekintették a „népi erő”, a maguk művének – és még kevésbé a „Habsburg-birodalom császára” jótéteményének. Szerintük akkor „Rabok voltak az emberek, csak éppen hogy nem szántottak velük. De igába voltak!... Mit tehettek volna?” A megváltást hosszú, nagy fordulatot ily módon valaki nagy ember, legendás alak cselekedeteként tisztelték, s róla szállott szájról szájra az ének.

Bálványosváralján azonban nem mindenki tudott Kossuthról, szerepéről, s voltak olyanok is, akik mást, például Mátyás királyt ültették az emlékezet aranykézába. Ki volt hát a szabadtűz, „Az úrdagósoknak Mátyás király. Az hiszem, a vót” (Orbán István, 82 éves). „Mátyás felírta a marhákat jegyzékbe. Felépített a kormány, a Mátyásé. Adja oda mindenki, akinek hat marhája van, kettőt... Aztán birtokot, hogy egyenlő legyen... Ez volt a paraszttörvény” (Szabó Bandi, 33 éves). „Nem könyvből olvastam, öregrendi emberektől hallottam (nagyapám mondta, aki felszabadult ember volt. Ő is dítette a földet. Azelőtt szolgaleány volt. Az Mátyás király idejében volt...” (Kovács Bandi, 61 éves). Ugyanez a Kovács András máskor viszont azt mondotta: „48. az úgy vót: akkor Kossuth Lajos vót...”

Mátyás királyt, valamint Kossuth Lajost egyaránt dicsőítette egy másik adatszolgáltató is. „Nem volt szabad senki. Az egész vagyon az úré volt. Mátyás király amikor még fiatal volt, akkor szabadultak fel.” Majd, kijavítva magát: „Nem is ő, hanem Kossuth szabadtűzta fel a népeket” (Szilágyi János, 58 éves).

Molnár András (63 éves) már bizonyos abban, hogy Kossuthnak járó a köszönet: „Apám emlegette. Az uraké volt minden föld. Kossuth Lajos szabadtűzta fel őket. Külső, belső föld mind az uraké volt. Mikor Kossuth felszabadította őket, mindenki azt a birtokot kapta, amin dolgozott: külsőt, belsőt.”

„Az úrbéreseket Kossuth szabadtűzta fel – mondotta Hajdu Márton (74 éves) is –, és akkor az a föld, amit műveltek, az az övék lett, azonban váltóságját kellett volna érte fizetni, de sokan ezt nem tudták megfizetni (az én édesanyámék sem). Ezért egy részük otthagya a földet, más részük pedig kiegyezett a földesúrral egy kisebb darab földterületben... és a belsőségben is kisebb házat kaptak...”

Pap Jenő (74 éves) az alszegi szép nagy ház tornácán magabiztosan jelenti ki: „Jött Kossuth, felszabadította őket. Debrecenben kimondotta: Respublica, nincs király.”

Végezetül a felszegi (67 éves) Martonos János kissé részletesebben is idézőnk. Azon a régi vasárnapon is – mesélte – szokás szerint a templom előtt gyülekezett a jobbágyorsú váraljai nép, amikor egy ismeretlen ember

Franz Eybl kőrajza 1841-ből

érkezett a piacra. Ez az idegen Kossuth Lajos volt. (Lánya közbeveti, hogy „ű vót”. Petőfi nem lehetett, ő – szorinte – „népdalköltő”) Ennek a látogatásnak nyomán szabadultak fel az úrdolgások. A találkozás így történt:

„ű – már mint Kusut – felöltözött szegény módra, s kiindult a kösségebe.

A piacon megkérdezte az emberektől:

– Hogy vattok, kollégák, hogy tudtok haladni előre a gazdátokkal?

Csak hallgattak az emberek. Aztán az egyik azt mondta, s igaz volt a szava:

– Én jól.
S mert pénteken kapott verést, lehúzta a nadrágját, s megmutatta a fenekét. Mindezt az örmő volt a teste! Igaz, hogy csak saroktól a fejig volt, mert a fejt nem ütötték.

Kusut megnézte, s csak ennyit mondott:
– Na! Ne mondjatok senkinek semmit, de fel fogtok szabadulni! Nem tudom, hány évre, hány hónapra, de fel is szabadultok.”

Lányára nézett. Bizonyára Petőfi-re gondolt, a kalendáriumban írottakra, s ezekkel a szavakkal tett pontot a beszélgetésre:

„Akárki volt, dildott emlékü!”

Imreh István történész. Sepsiszentkirályban született (Románia), 1919-ben. 1977. óta a magyar Néprajzi Társulat tiszteltbeli tagja, 1990. óta az MTA külső tagja. Főbb művei: „Székely falutörvények” (1947), „Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön” (1956), „A rendtartó székely falu” (1973), „Erdélyi hétköznapi” (1979), „Erdély változó társadalmi” (Csétri Elekkel, 1980), „A törvényhozó székely falu” (1983), „Székelyek a múlt időkben” (1987), „A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében” (1992), „Kászonszéki krónika, 1650–1750” (Pataki Józseffel, 1992), „Látom az életem nemigen gyönyörű”. A mádéfalvi veszedelem jegyzőkönyve” (1994).

AZ ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK (219. szám) „Emlékezés Kossuth Lajosra Erdélyben 1994-ben” című kötetéből. Az Erdélyi Múzeum Egyesület kiadása, Kolozsvár, 1994. (részlet)

A lengyel emigráció a magyar–román megbékélésért 1848–49-ben

Mind a forradalmi magyar kormány, mind a történelmi Magyarország területén élő nemzetiségek számára előnyösnek mutatkozott, hogy a jól szervezett *lengyel emigráció* a megbékélés érdekében lépett fel, s ebben mindkét irányzata (az Adam Czartoryski herceg vezette konzervatív és a Joachim Lelewel irányította demokratikus szárny) egyetértett. A kettő közül az irányadó, a befolyásosabb Czartoryski politikai irányzata volt.

Ismeretes, hogy a Czartoryski-emigráció – párizsi székházáról *Hôtel Lambert*nek is nevezték – minden mozgalmat egyetlen központi cél: az orosz cári abszolutizmussal való leszámolás és Lengyelország függetlensége visszaállítása gondolatának rendelt alá. Míg 1848 előtt a *Hôtel Lambert* a török Portát akarta megmozgatni a cárizmus ellen, a forradalmak kirobbanása után pedig a szabadságukért fegyvert fogó délkelet-európai népek remélt győzelme után gondolta – a felszabadult népek segítségével – helyreállíthatni Lengyelországot.

Czartoryskiek először komolyan számítottak a dunai fejedelemségek katonai segítségére. Úgy tervezték, hogy a cárizmus hátában, Moldvában és Havasalföldön lengyel hadsereget hoznak létre az emigránsokból és a bukovinai lengyelekből, s azt majd a román hadsereg is támogatni fogja a cárizmus elleni harcokban. Havasalföldön egyenesen 100.000 főnyi román hadsereg létrehozásával számoltak. A moldvai és havasalföldi '48-as mozgalmak azonban nem rendelkeztek hadi bázissal, hamarosan el is buktak, s mindkét országban megszilárdul a cári csapatokkal megerősített török uralom.

1848 tavaszán Czartoryski herceg, miután meggyőződött róla, hogy az Oroszország elleni fellépésnek sem a nemzetközi, sem a katonai körülmények nem kedveznek, a lengyel emigráció a *Romanovok* szövetségese, a Lengyelország felosztásában részes, de hatalmában megrendült *Habsburg*-birodalom szétrobbantására törekedett. Azt hirdette, hogy „minden erő az osztrák birodalom megsemmisítésére kell latba vetni... a mozgalmat az olaszok Ausztria elleni háborújaival kell koordinálni...” 1848 szeptemberében pedig a francia külügyminiszter és Piemont megbízottja jelenlétében Párizsban Czartoryski kifejtette

a dunai konföderáció

gondolatát. Véleménye szerint Ausztria megdöntése a

szláv kérdéstől függ, a szláv népeket ugyanis Bécs felhasználja az olaszok és magyarok ellen. A délszlávok Ausztriával szövetszövetkeztek ugyan, de nem bíznak benne, a délszlávokat és a magyarokat tehát ki kell békíteni, egy vagy több államba szervezni őket, amelyek először Magyarországgal, aztán Havasalfölddel és Moldvával és más szomszédos országokkal együtt a németektől különálló államszövetséget képeznének *dunai konföderáció* néven. (Az államszövetség gondolatának aztán számos híve akadt a forradalom idején a magyarok, románok, olaszok, délszlávok és más népek politikusi között.)

A távoli végcél érdekében a lengyel emigráció számára az első gyakorlati lépés a magyar forradalmi kormány kibékítése volt a délszlávokkal és a románokkal. 1848-ban aztán *Teleki* Lászlónak, Magyarország párizsi diplomáciai megbízottjának ajánlatára, Czartoryski megbízta Henryk Dembinski tábornokot azzal, menjen Magyarországra és amellett, hogy kardját is forgassa meg a Habsburg-abszolutizmus ellen, minden erejével a magyar–szláv megbékélésen munkálkodjék. Tevékenységében Kossuth Lajossal, a Honvédelmi Bizottmány elnökével, valamint a délszlávok között működő lengyel megbízottakkal összhangban kellett eljárnia. 1848-ban ugyanis már nagy múltra tekinthetett vissza Czartoryski herceg úgynevezett „keleti ügyönközség”-e, amelynek hatáskörébe a magyar, a délszláv és a román ügyek tartoztak. 1841-ben telepedett le Konstantinápolyban Michal Czajka-Czajkowski, a keleti ügyönközség vezetője, a lengyel titkos diplomácia irányítója a Balkán és Kelet-Európa térségében. Alája más ügyönközségek voltak rendelve, így a belgrádi, Ludwik Lenoir-Zwierkowski, majd Franciszek Zach vezetésével.

Czartoryski délszláv környezetben működő ügynökei, Lenoir-Zwierkowski, majd 1848 végétől a tapasztalt Ludwik Bystrzozowski, mindent megtekintek, hogy a délszlávokat a románokkal együtt eltérítsék a Habsburgok oldaláról. Ugyanakkor minden követ megmozgattak, hogy a magyar szabadságharc vezetői méltányosabb álláspontot foglaljanak el a nemzetiségek iránt (ugyanakkor mérsékleterre intették a délszláv és román politika képviselőit). A Czartoryski-diplomácia megbízottai a béke útját egyengítették.

Diplomáciai akciójában a lengyelek természetes szövetségese volt az olasz nép, amely 1848 nyarán egyedül vívta harcát Bécs ellen. Az olasz nemzeti felszabadító és egységmozgalom azonban Custozánál elbukott, s a Habsburg-monarchia elnyomott népeinek a Giuseppe Mazzini nyomdokain haladó Terenzio Mamiani, Niccolò Tommaseo és Carlo Cattaneo által hirdetett összefogása nem valósulhatott meg. Később azonban az olasz nép harca új szakaszba lépett, a demokratikus párt kerekedett felül és a „királyság háborúja után a nép

gróf Batthyány Kázmér portréja
Barabás Miklós elefántcsont miniatűr-festménye 1847-ből

háborúja”-nak előkészítése kezdődött meg. 1849 februárjában a piemonti parlament vitájában felszólaló Lorenzo Valerio képviselő kijelentette, hogy az új olasz diplomáciának tevékenyen ki kell vennie részét a szlávok, magyarok és románok közötti megértés és szövetség megvalósításából.

1848–49 fordulóján a *Hôtel Lambert* vezetői is elkeseredetten szemlélíthették a nemzetközi helyzet kedvezőtlen alakulását, az európai forradalmi mozgalmak hanyatlását, a magyar forradalmi erők pozícióinak gyengülését, ami szemükben kétségessé tette Itália háborújának újrakezdését és kilátástalanná a lengyel szabadságharc ügyét.

Tárgyunk szempontjából különösen fontos az a tevékenység, amit Bem József tábornok Erdély területén katonai síkon és a magyar–román megbékélés érdekében kifejtett. Itt ugyanis a nemzetiségi kérdés megoldatlansága, a bécsi köröknek a forradalmi erőket megosztó politikája és a román vezetők jórészenek bizalma a császár iránt testvérharcot (vagy ahogy Bálcescu nevezte: „barbár háború”-hoz) vezetett. Bem, a napóleoni Becsületrend lovagja és Osztralenka hőse, kezdetben Czartoryski herceg tisztelője volt. Imponált neki a herceg széleskörű intelligenciája, mély kultúrája, a rutinos diplomata, lenyűgözte abszolút tekintélye és az emigráció legfőbb támaszát látta benne, aki születési előjoga, társadalmi helyzete, neveltetése, érdemei révén a lengyel nemzet reprezentánsának számított. Csakhogy az 1830–31. évi lengyel nemzeti felkelés és az 1846-os galíciai mozgalom Bemet meggyőzte a jobbatyúsizabadság szükségességéről, így társadalmi programjában Bem az emigráció demokratikus szárnya-

gróf Teleki László
Franz Eybl kőrajza 1843-ból.

hoz közeledett. Ekkoriban kapcsolatai elhidegültek Czartoryskivel, de szervezeten a demokratákhoz sem tartozott. A lengyel emigráció mindkét szárnyával összekapcsolta viszont az a meggyőződés, hogy

magyaroknak és szlávoknak össze kell fogniok

a szarnokság ellen. Amikor 1848 októberében felajánlotta szolgálatait a magyar kormánynak, nem támogatta a lengyel légió magyarországi megalakulását sem, ezért összeütközésbe is került az ideérkezett lengyel demokratákkal. Mint ismeretes, a lengyel légió később létrejött és Józef Wysocki vezetésével végigharcolta a magyar szabadságharcot. Bem, korábban a bécsi forradalmárok főparancsnoka, nem tartott fenn kapcsolatot lengyel honfitársaival, a saját elgondolásai szerint igyekezett hazája ügyét szolgálni. Kinevezésével Kossuth az erdélyi hadsereg élére nemcsak kiváló katonai tehetségű tábornokot állított, hanem a nép ügyéhez közel álló forradalmárt, aki intézkedéseivel, szöveget, beszédekkel és tárgyalásain keresztül is szolgált a szarnokság elleni harc és magyar–román megbékélés ügyét. Miként Bem egyik kiáltványában kifejtette: „A magyar hadsereg a közös népszabadságot harcol, ezért küzdenek soraiban mindenféle népfaj ivadékaival, mindáltal egyszersmind az európai népszabadság előharcosulón felsejtelve.”

Rövidesen népszerűsége tett szert Erdély különböző ajkú lakosai között. Nemcsak a székelek legendás „Bem apó”-ja lett, hanem demokratikus intézkedéseivel, az alsó néprétegek gondjait iránti, beleérző képességével, a nemzetiségi jogok biztosításával Erdély lakosságának

Csetri Elek történész. Tordán született (Románia), 1924-ben. Tanulmányait Bolyai, III. Ferdinánd Kir. Egy., Kolozsvárt végezte. 1949–52 között a Bolyai, illetve Babes-Bolyai Egyetem tanársegéde, 1952–62 adjunktusa, 1962. óta egyetemi tanár. Főbb művei: „Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdetéről” (társszerző, 1956), „Történeti kronológia” I–II. (Társszerző, 1976), „Kőrösi Csoma Sándor Indulása” (1979), „Erdély változó társadalma, 1767–1921”, (Imreh Istánnal, 1984), „Kőrösi Csoma Sándor” (1984), „Bethlen Gábor életútja” (1992).

bizalmát érdemelte ki. Látna az elmégesedett erdélyi helyzetet, számos lépést tett a románok megnyerésére, Nicolae Solomon, Hunyad megyei román prefektust szövetségre és román légió felállítására szólította fel. Az ő támogatásával adta ki Cezar Bolliaci az „Espatriotul” (A száműzött) című lapot Brassóban, hogy a szabadságszerető népek közös harcát támogassa. Bem méltán hivatkozhatott arra, hogy seregében „mindenfélétől népfaj ivadéka” harcolnak. A magyarok mellett Bem oldalán küzdött a forradalmár ifjakból álló bécsi légió, aztán lengyel, olasz, szlovák katonák. Anton Kurz német publicista, a tábornok egyik hadsegéde, német volt. A székelyföldi egységek, jórészt a kolozsvári kollégiumok ifjúságából alakult híres 11. zászlóalj mellett dicső nevet vívott ki magának Bem seregében a román többségű 55. zászlóalj. A jólinformált lengyel megbízottak és a bánsági hadszíntéren átutazó Bălcescu ismételtén szólnak Bem hadseregének soknemzetiségű jellegéről, elragadtatással beszélnek az abban harcoló 16–20 éves ifjak lelkesedéséről és forradalmi szelleméről, kiemelik, hogy milyen nagy számban vannak azok között *nem* magyar katonák, akikbe a lengyel tábornok hitet öntött a forradalom ügye iránt.

Mivel 1848–49-ben főleg Erdély területén tevékenykedett, elsősorban a románság iránti mérséklete nyilvánulhatott meg és járt azzal a következménnyel, hogy a román vezetők bíztak benne és igénybe vették politikai közvetítő szerepét. Mikor a magyar–román békeltető tárgyalások javában folytak Simonffy József honvédőrnagy azt jelentette, hogy a román nép fiai „Bem tábornokhoz nagy bizalmat mutat-

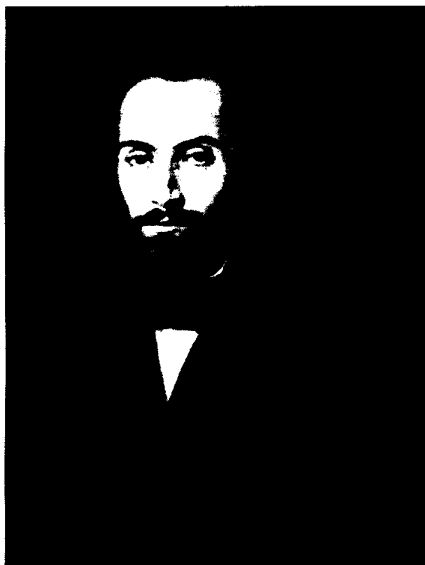
nak”. Ilyen körülmények között természetes, hogy a megbékélési tárgyalások során sem magyar, sem lengyel, sem román részről nem lehetett megkerülni Bem személyét.

Bem tábornok erdélyi tevékenysége akkor kezdődött, mikor a forradalom ügye

egész Európában hanyatlóban,

Magyarországon pedig válságos helyzetben volt; a lengyel emigráció levelezésében is a magyarok kétségbeesett helyzetét ecsetelték. És ekkor megérkeztek az első hírek Bem győzelmeiről Anton Puchner tábornok és Karl Urban alezredes császári erői fölött, ami nagy lelkesedést váltott ki a forradalmi-szabadságharcos erők táborában. Czartoryski jól szervezett külképviseleti hálózata azonnal jelentette a kedvező fordulatot, hozzátéve, hogy Bem soknemzetiségű honvédseregéhez „újabbban nagy számban csatlakoztak bukovinai román önkéntesek”. A lengyel kiküldöttek érthető módon külön előszeretettel ecsetelték azt a vereséget, amit a cári Oroszország szenvedett el hadserege 1849 eleji, első erdélyi intervenciója során. Tudni vélték, hogy Alekszandr Nyikolajevics Lüders cári csapatai a harcok során nem küzdöttek olyan energiával, mint Anton Puchner osztrák katonái s hogy ellentétek robbantak ki a két hadvezetőség között, a visszavonulás után pedig az orosz hadsereg erősen demoralizált állapotba került. A forradalmi erők további küzdelme szempontjából biztatók voltak azok a híres – ha túlozva is –, amelyek arról szóltak, hogy sok ezer orosz katonát került Bem fogságába, s közülük számosan csatlakoztak seregéhez...

Nicolae Bălcescu

Cezar Bolliaci

Az osztrák és orosz csapatok küzdele a Kárpátokon túlról nemcsak katonai szempontból volt jelentős, hanem politikai, erkölcsi hatása is rendkívülének mondható. Nagyszombat elfoglalásával a bécsi kamarilla erdélyi fészke esett el, a *szász és román ellenállás központja*. Bem közbocsánatot hirdetett Nagyszombaton: „A múltakért” (ezt az amnesztia-rendeletet egyébként attól tartva, hogy gyengeség jelenék fogják fel, Kossuth felülbíráta, és a Csány László által felállított rögtönítélő bíróságok a fő vétkeseket mégis felelősségre vonták). Bystrzonowski lengyel főmegbízott 1849. április 17-én Belgrádban kelt levele szerint: amikor Bem bevonult Nagyszombatra, gyűlésre hívta össze a szász lakosságot és az orosz hadifoglyokat, beszédet intézve hozzájuk: „Kifejtette a lakosoknak az eszméket és okokat, amelyekért fegyvert fogott – írta Bystrzonowski –, hogy ő nem az ellenségük és nem akarja kárukát; aztán a foglyokhoz fordulva a szabadság eszméjéről beszélt, hogy ő a barátjuk és csak azzal a despotikus kormánnyal áll szemben, amely igazságtalanul háborút indított...” Miközben beszéde elhangzása után visszaadta a foglyok szabadságát, a foglyok és lakosok sírva fakadtak és sok orosz katonát csatlakozott hozzá (miként a lengyel főmegbízott beszámolója mondja). Brassy fele vezető hadi útja során, 1849. március 17-én Bem már azt jelentette, hogy az előző napon elfogott százötven román, mikor megpillantotta őt, élénkebben tört ki és kifejezte óhaját, hogy a magyar hadsereg kötelekebe akar lépni.

Az igazi fordulatot az 1849. március 4-i,

olmützi alkotmány

kibocsátása és a magyar hadsereg tavaszi hadjáratának győzelmei hozták meg. Az osztrák birodalom egy-egy helyen *hirtelen összetákoltt alkotmány* ugyanis nem elégítette ki a nemzeti jogokra, sőt önálló nemzeti létre vágyó népeket és fokozta a bécsi vezető körökkel szembeni elégedetlenséget. A másik tényező, a magyar honvédsereg tavaszi hadjárata volt, amelynek során a császári főcsereg Windischgrätz tábornok alá rendelt seregei egész sor csatában (Hatvan, Tápóbücske, Isaszeg, Vác, Nagysalló, Komárom) vereséget szenvedtek, kénytelenek voltak elhagyni Magyarország területét és Ausztriába menekülni.

A lengyel emigráció azonnal reagált: Czartoryski József Jelačić tábornokhoz, a horvát mozgalom vezetőjéhez fordult 1849 márciusában. Jelačić azonban császári tábornok volt, aki végig kitarított a sárga-fekete lobogók mellett. Ugyanakkor Niccolò Tommaseo, dalmát származású olasz író és hazafi, a velencei forradalmi köztársaság tagja Ljudevit Gaj, a horvát-illír párt nagytekinélyű vezérének szólította fel *horvát–olasz–magyar szövetség* megkötésére. Egy szárd kiáltvány a szerbeket és horvátokat hívta fel, hogy csatlakozzanak a Habsburg birodalom elleni forradalmi harc erőihez, mert így, azokkal együtt, győztesen diktálhatják majd Bécsben a békefeltételeket. Tommaseo és Czartoryski azután még több levelet váltott a szövetség ügyében. A forradalmi velencei és magyar kormány később *katonai szövetségre* lépett egymással, ami annál fontosabb volt, mert az olaszok ügye kedvezőtlenül fordult. Miután 1849. március 23-án Novaránál

vereséget szenvedett az osztrákoktól, Piemont visszahívta a dunavölgyi népekhez küldött megbízottait. A piemonti királyság szolgálatában álló Alessandro Monti kapitány azonban végig kitarított a szövetség gondolata mellett és Magyarországon megszervezte az olasz légiót, amelynek 1200 katonája végigharcolta a szabadságharcot. Ausztria helyzete keleten olyan súlyosra fordult, hogy a Belgrádon átutazó osztrák futár annak a hírek kikürtölésével akart lelket önteni a csüggedő fekete-sárga erőkbe: miszerint zsebében hordozza az osztrák császárnak a cárhoz írott, segélykérő levelét...

A cári beavatkozás veszélye Bemnek visszatérő gondolata volt, s meg is próbált tenni ellene. A császárcári csapatok üldözése közben benyomult Havasalföld területére, ahol azok szabadon mozoghattak, mert nem fegyverezték le őket. Hasonló okok késztették Bemet, hogy 1849 áprilisában Teleki Sándor ezredet díszes küldöttséggel Omer pašához, a havasalföldi török főparancsnokhoz küldje. Célja az volt, hogy a Porta katonai vezetőjét az odamenekült ellenséges csapatok ellen hangolja. Ismeretes, hogy Kossuth nem helyeselte, ha Bem politikai kérdésekbe avatkozott, akár bel-, akár külpolitikai kérdésekbe; erre egyedül a kormány-szerveket és a diplomatákat tartotta illetékeseknek. Ugyanakkor persze a tavaszi hadjárat győztes csatái után a diplomáciai kezdeményezések is sokkal hatékonyabbak voltak. A Czartoryski-emigráció kezdeményezte diplomáciai akciók közül kiemelkedik az a *jegyzőkönyv*, amelyet 1849. május 18-án a lengyel, magyar és cseh megbízottak írtak alá Párizsban. Czartoryski, Teleki László, a magyar kormány párizsi képviselője és titkára Szarvady Frigyes, Pulszky Ferenc, a magyar kormány londoni képviselője és František Ladislav Rieger cseh liberális képviselő megállapodtak abban, hogy a Habsburg birodalom szabadságszerető népeinek államszövetségbe kell tömörülniük, míg az olasz és a német népelemnek joga van Német-, illetve Olaszországhoz csatlakozni. Az államszövetségben belül a délszlávok és a románok széles körű területi autonómiát kapnak, a többi nemzetiség pedig szabad nyelvhasználatához és községi elindult autonómiához jut. A lengyel elképzelés szerint az államszövetséghez a számzsedos országok népei is csatlakozhatnak. A május 18-i jegyzőkönyv gyakorlatba ültetése sajnos elmaradt. Nem tudni, mi okból hiányoztak a tárgyalóasztaltól a román emigráció képviselői, hiszen a föderáció eszméjének híveként ismert A. G. Goleacu maga is Párizsban tartózkodott.

A magyar és lengyel részről kezdeményezett béke-terveket nagyban elősegítette, hogy Bem április elején elindult bánsági hadjáratára. Szászsebes–Déva–Kárácssebes–Lugos irányába haladt és rövidesen elérte Temesvárt. Találkozott Perczel Mór tábornokkal, aki északi irányból indított támadást a szerbek ellen.

Bem és Perczel

nemcsak katonailag, hanem politikailag is egyetértett. A nemzetiségi lakossággal szemben mindketten messzemenő megítélést tanúsítottak; a szerb és román többségű községekben ezeken a nyelveken folyt a közigazgatás, a lakosság által választott tisztviselőket; biztosítva volt számukra

az anyanyelvű oktatás, és még amnesztiával is igyekeztek megnyerni őket. Kossuth ezúttal sem helyeselte a katonai vezetés polgári ügyekre való beleavatkozását s attól tartott, hogy az általános közbocsánat további kegyetlenkedésekre bátorít. A magyar katonai sikerek mindenestetre a megegyezés irányába hatottak.

Lenoir-Zwierkowski és Bystrzonowski belgrádi lengyel megbízottak és a szerb fejedelemség kormánya, élén Ilija Garašanin belügyminiszterrel, a megbékélés őszinte hívével, tevékenyen támogatták a szerb-magyar megbékélés ügyét. Ismeretes, hogy Dembinski tábornok párizsi proklamációjában, 1849. januárjában azt írta, hogy a magyar szabadságharc „egész Európa szabadságának ügye”. A lengyel és szerb diplomatákkal folytatott tárgyalások Kossuth támogatását élvezték s azokon részt vett a vajdaság szerb baloldali tagja, Djordje Stratimirović mellett Teodorović Döme szerbiai őrnagy is, aki felvetette a magyar honvédsereg mellett felállítandó szerb légió tervét is. Andrássy Gyula grófnak a horvátokkal folytatott tárgyalásai 1849 nyarán sikerrel kecsegtettek.

A délszláv-magyar békétárgyalások sikerén egyébként Bálcescu is munkálkodott. Bystrzonowski ugyanis Pesten elkérte Bálcescutól azt a tervezetet, amely az erdélyi és bánsági románok jogigényeit tartalmazta, hogy ő is hasonlókat kérjen a szlávok számára. Bystrzonowski aztán valamivel többet kért a szlávoknak, mint Bálcescu a románoknak. Bálcescu forradalmi álláspontja itt is érvényesült. Ő ugyanis a szlávoknak a magyar kormányzat elleni harcával addig rokonszenvezett, amíg az a nemzeti egyenjogúságra irányult, de azonnal szembefordult azzal, mihielyt elarúlv a nemzeti mozgalmakat, a despotikus reakció csatlósává” váltak. Nézeteinek képviseletére rövidesen alkalmat nyílt, mert 1849. április 14-én patrióták és forradalmárok kis csapata indult Konstantinápolyból Debrecen felé. Román részről tagjai N. Bálcescu, I. C. Balaenu és Alecu Maneu voltak, míg Michail Ilinski a lengyel emigráció Czartoryski szárnyát képviselte, Alessandro Monti olasz kapitány pedig a szárd kormányt. Indulásuk tehát pontosan arra a napszámra esett, mikor a magyar népképviselői országgyűlés

a debreceni nagytemplomban kimondta

a Habsburg-dinasztia trónfosztását és Magyarország függetlenségét.

Május 27-én meg is érkeztek Debrecenbe. Kossuth már a következő napon fogadta is őket. Ezzel megkezdődött az a *hátfel* hónapos tárgyalássorozat, amely végülis a magyar-román megegyezéshez vezetett. Ilinski négy nap múlva beszámolt, hogy Kossuth és Bathiány Kázmér külügyminiszter nagyon elégedett volt, mikor Bálcescu egy román katonai diverzió tervét vetette fel: „A román légióról azt mondják – írja Ilinski –, hogy engedélyezni fogják, sőt gyarapítani akarják azoknak a románoknak a megbékélésével és bevonásával, akik lancuval Gyulafehérvár mellett vannak. lancuval 30.000 rosszul felfegyverzett embere van, ez az erő nagy diverziót indíthat, ha az oroszok betörnek Magyarországra, úgy, ahogyan az újságok írják.”

Az események azonban másként alakultak. Miközben a magyar-román tárgyalások folytak, megindult az orosz csapatok áradata Magyarországra ellen. A cári beavatkozás sürgette a magyar-román megegyezést, Bálcescu küldetésének végcélját, akinek segítségével volt Bystrzonowski és Dembinski is. „Mindem reményünk a lengyelekben van, akikkel jó viszonyban vagyunk” – írta Bálcescu. A magyar kormánnyal folytatott tárgyalások idején Dembinski türelemre és kitartásra buzdította Bálcescut és a nemzetiségek iránti engedmények irányában befolyásolta Kossuthot.

1849 tavaszán, amikor úgy tűnt, hogy az elnyomott népek testvérsége megvalósul, és a konföderáció több változatának lehetősége merült fel, Bálcescu a *dunai fejedelemségek*, Magyarország és Lengyelország államszövetségére vonatkozó terveket szőtt, Bem pedig már a pécsetiére Magyarország, Lengyelország és a dunai fejedelemségek egyesült államának nevét íratta fel.

Ha ezek a széleskörű elképzelések nem is valósulhattak meg, Bálcescu, Kossuth és a lengyel emigráció fáradozásai révén létrejött az elnyomott népek összefogásának fontos láncszeme: a

magyar-román szövetség.

A magyar kormány 1849. július 14-én engedélyezte a román légió felállítását és a politikai megegyezés és „*Projet de pacification*”-ban öltött testet. A megbékélés tervezetének szövegét, tartalmát Bálcescu lelkes levélben hozta barátja, Ion Ghica tudomására. A tervet nem ígért ugyan autonómiát, de a román többségű vármegyékben és a nemzetiségben biztosította a *román nyelv használatát*, ami nemzetiségi igények részleges kielégítését jelentette és fölötte állott az osztrák alkotmány nemzetiségi előírásainak.

A megegyezés okmányával Bálcescu azonban Erdélybe sietett Avram lancuhoz, akinek az volt a véleménye, hogy a román és magyar nép közti vitás kérdésekben „a fegyverek sohasem dönthetnek”. Lancu emlékezetes augusztus 3-i levelében – ha a cári csapatok rohamos előnyomulásának viszonyai között nem is lépett fegyveres szövetségre – *semlegességet fogadott* a magyar hadsereggel szemben. Azelőtt néhány nappal pedig (július 28-án), a szeptemberi országgyűlés megszavazta azt a törvényrejtő határozatot, amely a békélti tervet szellemében szabályozta a magyarországi nem magyar népek helyzetét. A törvény kezdeményezője, Szemere Bertalan előadói beszédében azt mondta róla, hogy alapelve „*az egyenlőség politikája mind a szabadságra, mind a nemzetiségekre nézve, amennyiben a státusegység érdeke engedi*”.

Végülis a magyar, román és lengyel hazafiak erőfeszítése szép eredményhez vezetett. De már késő volt. Mire lancuhoz menet Bálcescu felért az Erdélyi Érc-hegység havasai közé, a Maros völgyén már az orosz csapatok ereszkedtek az Alföld felé. A futárokat, akik lancu válaszára Kossuth tűzüzneti rendeletét vitték a parancsnokokhoz, Lüders tábornok katonái tartóztatták fel. Következett Világos...

Hilde Muresanu

Az erdélyi német lakosság magatartása az 1848–49-es forradalom idején

Erdélyben, amely 1848-ban a Habsburg Birodalom egyik nagyfejedelemsége volt, jelentős német közösség élt. Ezt a tévesen *szászoknak* nevezett népcsoportot a XII. század közepén telepítették a tartomány déli és északkeleti részében a magyar királyok. Gazdasági téren iparuk és kézművességük révén igen fejlett közösséggé váltak, a magyar királyok pedig jelentős politikai privilégiumokat adományoztak nekik, ami biztosította kiterjedt területi autonómiájukat. Helyi szervezeteik, a „*székek*” és „*kerületek*” 1486-tól kezdve sajátos konföderációt alkottak, amelyet *Szász Egyetemnek* neveztek, s amelynek legmagasabb méltósága a *szászgróf* volt. A *szászgróf* a XVIII. századig közvetlenül a királynak volt alárendelve, ettől kezdve pedig a magyar királyi címmel is bíró bécsi császárnak.

A Szász Egyetem privilegizált, zárt és konzervatív közösség volt. Ugyanez jellemezte azokat az egységeket is, amelyek alkották: a székeket, a kerületeket és a városokat. Ezek politikai-adminisztratív szempontból nézve annak a társadalmi rétegnek az uralma alatt álltak, amely magát még a XIX. században is *patriciusoknak* nevezte.

Ezek a németeken, vagyis a szászokon kívül a szomszédos Bánsági tartományban, az Erdélyi Nagyjedelem délnyugati részén élt még egy német közösség, melynek tagjait a XVIII. században Dél-Németországból telepítették ide. Ezek *sváboknak* nevezték magukat és katolikusok voltak, míg a szászok már a XVI. században áttértek a protestáns hitre.

A szászokkal ellentétben a sváboknak nem voltak sem közösségi privilégiumaik, sem saját szervezetük vagy autonómiájuk; következésképpen a svábok az 1848-as forradalomban az előjogok követelését illetően nem játszottak különösebben nagy szerepet.

A szászoknak ezzel szemben az 1848-as forradalom hatására előtérbe került fő problémájuk, évszázados erdélyi történelmük folyamán a legsúlyosabb: az *autonóm szervezetek* kérdése.

A XIX. század első felében a szászoknak már volt „nemzeti öntudatuk”: a kelet felé irányuló német hódító és telepítő törekvések peremén élő, elszigetelt közösség öntudata. Mondáikban, történetírásukban megőrizték a német eredet emlékt, ápolták is a német kultúrával való kapcsolataikat, legfőképpen Luther Márton tanainak követésével. Nemzeti öntudatuk ennek ellenére elsősorban *erdélyi szász* volt, s csak másodsorban ismerték el a nagy német etnikumhoz való tartozásukat. Hétszáz éves történelmük során bármilyen nehéz

helyzetbe kerültek is, mint például a *tatár és török* támadások idején, a különböző felkelések és háborúk során autonóm önigazgatásukat sikerült megőrizniük, s még erősebbnek érezték szervezetüket. A szászokban igen erősen élt az az érzés, hogy ez a szervezet, valamint ennek változtatás nélkül való megőrzése nemzeti létük, identitásuk döntő fontosságú tényezője.

Brassó, Nagyszeben és a pesti pontok

Az 1848-as magyar forradalomnak az első pragmatikus nyilatkozatok alapján három fő jellemvonása volt: szociális, politikai és nemzeti. *Szociális*, mert a jobbágy-ság felszabadítását követelte. Emiatt a szászok nemigen aggódtak: a Szász Egyetem területén a lakosság nagy többsége a legregébbi idők óta szabad ember volt. Azt a néhány jobbágyfalut az új szellemben fel lehetett szabadítani anélkül, hogy a szász földbirtokosokat – egyéneket, intézményeket vagy közösségeket – különösebb kár érte volna. Ezért a forradalmi program pontjait illetően nem voltak sem viták, sem nézetkülönbségek.

Ami a forradalom *politikai* céljait illeti – természetesen a magyar forradalomról van szó – ez volt az egyetlen olyan pont, amelynek a szász nemzetre nézve is lehettek következményei, hiszen a célok közt szerepelt a privilégiumok eltörlése, a polgárok törvény előtti egyenlősége, valamint egy egységes, centralizált alapon megalakítandó, alkotmányos kormányzat. Milyen következményekkel járna ez a szászokra nézve? Először is, a belső ügyekben való önálló döntés jogát a magyar parlamentben való képviselet váltaná fel. Egy, a Kárpátoktól és a Tátrától az Adriáig terjedő államban e kicsiny népcsoport képviseelőinek száma nem lenne akkora, hogy befolyással bírhatna ennek a politikai fórumnak a döntéseire. A szász nemzet politikai sorsa a jövőben a magyar nemzetnek és uralkodó osztályainak a jóindulatától függne, akiknek a mentalitását pillanatnyilag a nemzeti eufória jellemezte.

A privilégiumok eltörlésének és a polgárok bármilyen kivétel nélküli politikai és jogi egyenlőségének gondolatát a Szász Egyetem keleti részén, melynek Brassó volt a központja, tetszéssel fogadták. Ezen a területen a kereskedelmi tőke és általában a kereskedő-szellem fejlettebb volt. A brassói szászok mentalitását az a meggyőződés jellemezte, hogy a társadalmi rend a tulajdonon és az üzleti sikereken nyugszik. A *kapitalista* felfogás, amely már a megvalósulás előtt állt, és amely nem bolygatta meg a jogi egyenlőséget, még előnyös is lehetett számukra egy olyan társadalomban, amely a termelésen és az árucserén alapul. A teljes Szász Egyetemnek Nagyszeben környékén, nyugaton volt a politikai központja. Ez a terület a kéz-

Hilde Muresanu történetész, a Román Tudományos Akadémia Történetudományi Intézetének munkatársa (Cluj-Napoca, Románia)

műveltség, ipar és gazdasági jólét terén figyelemre-méltó eredményeket ért el. Ennek ellenére Nagyszeben sokkal konzervatívabb szemléletben irányították, mint Brassót. A nagyszebeni vezetés felelősnek érezte magát az Egyetem jogainak megvédelmezéséért. Nagyszeben ezen kívül a többi városnál jelentősebb kulturális központ is volt, s ez is hozzájárult vezető rétege büszkeségéhez és intellektuális fölényéhez.

1848. március 16-án Friedrich von Sachsenheim, a császári kancellária erdélyi képviselője jelentést tett a Szász Egyetemnek a Bécsben március 13-án lezajlott eseményekről. Pontokba foglalta a következőkben fejtette ki véleményét és javaslatait:

1. Az események hatásait a Monarchia legszélső határáig érezni lehet majd.

2. Valószínűleg szorosabbá válik az Osztrák Monarchia és a Német Szövetség kapcsolata, továbbá a német nemzetiségűek között erősödni fog a szolidaritás szelleme.

3. Szükséges lenne, hogy a szász nemzet megértse a „korszellemet” és a haladás útjára lépjen, amely célhoz az alábbiak szükségesei:

a) Összehívni a képviselőket és megvizsgálni az új helyzetet;

b) Létrehozni egy bizottságot, amely követi az események alakulását;

c) Reformokat kell bevezetni, hogy ellensúlyozzák a szász alkotmány alapjainak megrendülését;

d) Ezek a reformok semmiben se maradiának el a császárság többi tartományában bevezetett reformoktól, hanem azokkal összhangban álljanak.

Maguk a forradalmi események, valamint a bécsi udvari követ energikus fellépése a szászok körében politikai izgalmat váltott ki, ami a forradalom első hónapjaiban még csak erősödött. Kezdetben ezt a politikai nyugtalanságot a vélemények összevisszasága jellemezte, mivel – mint a szász problémákör egyik román ismerője megállapította – a szász patríciusoknak szilárd meggyőződése volt, hogy az Egyetem politikai helyzete örökké fog tartani. Ez a konzervatív gondolkodás eredményezte azt, hogy „1848 óriási katasztrófa” felkészületlenül érte őket.

Ennek ellenére a tanácsadó testületek összehívása révén a szászok hamarabb váltak cselekvőképesé, mint Erdély többi társadalmi vagy etnikai kisebbsége.

Románok a szászok földjén

A Szász Egyetem gyűlését kétszer akkora küldöttlét-számmal hívták össze, mint általában. Ez a gyűlés hűségnyilatkozatot fogalmazott a császárhoz, különös tekintettel a március 15-i császári proklamációra, amely Ausztriára nézve alkotmányos reformokat hirdetett meg.

Ezt követően az Egyetemen belüli reformok megvalósulása felé az első lépés az a határozat volt, amely a szász autonómia területén élő románoknak biztosított közigazgatási, gazdasági és vallási jogokat. A románok

jogait a korabeli dokumentumokban „a polgárok jog-egyenlősége” (Konzivilittá) problémájaként említik.

A románok alkották a szászok földjén élő legnagyobb nem német közösséget. Még a XVIII. század végén egy átfogó politikai memorandumban az erdélyi nagyfejedelemség privilegizált rendjével azonos jogokat követték maguknak – ezt a szászok azonnal elutasították. Magatartásuk a románokkal szemben az 1840-es években változott meg, amikor az erdélyi tartománygyűlésen a privilegizált helyzetben lévő magyarok és székelyek képviselőinek többsége a magyar nyelv államnyelvévé tételére tett javaslatot. Ekkor a szászok közlelődni kezdték a románokhoz. Amikor 1848-ban jogokat ajánlottak a szász területen élő románoknak, ez taktikai lépés volt csupán – annak reményében, hogy szövetséget köthetnek velük a magyarok centralista-nacionalista megnyilvánulásaiival szemben.

Ez a szövetség azonban még váratott magára, mert a területi szász szervezetek nem voltak egységes véleményen. A forradalmi események kezdetén az Egyetem a következőket ígérte a románoknak:

a) minden szász vezető szervbe tagként beválasztásokat lesznek;

b) mind tagként, mind inasként felvehetők lesznek a szász céhegyesületekbe;

c) minden olyan faluban, ahol román ortodox templom található, ezeknek használatra földet adnak át („Portio Canonica”);

d) hogy az ortodox egyházi személyeknek garantálják ugyanazokat az előjogokat, mint amiket a többi hivatalosan elismert egyház képviselői élveznek.

Az unió – és három álláspont

A szászok számára a legnagyobb problémát azonban Erdély Magyarországgal történő egyesítése jelentette, amit a magyar forradalmárok egyre erőteljesebben követeltek, és amit elvben a császár már jóvá is hagyott. Ezt azonban az erdélyi országgyűlés egy rendkívüli ülésén még vitára kellett volna bocsátani és megszavazni.

A szászok előtt a következő lehetőségek álltak:

a) az unió feltétel nélküli elfogadása abban a reményben, hogy a magyar forradalom által ígért jogokat és demokráciát valóban be is tartják, beleértve a szászok kulturális identitásának tiszteletben tartását is;

b) az unió elfogadása azzal a feltétellel, hogy a forradalmi magyar kormány garanciákat ad a szászoknak autonómiájuk fenntartására és kollektív jogaik megőrzésére;

c) az unió elutasítása, s ezzel annak kockázatát, hogy e döntés következtében a szászok az egyesített Magyarországon politikai ellenségnek számíthatnának.

Egymás után vagy egymással párhuzamosan a szászok mind a három álláspontot képviselték. Az Egyetem keleti részein, Brassóban és környékén kezdetben az unióra szavaztak volna. A feljebb már említett okok, valamint a lakosság gazdasági és társadalmi szerkezete és kimondottan kapitalista-liberális gondolkodásmódja mellett ehhez hozzájárult az is, hogy kételkedtek az osztrák uralom életérejében, különösen azt követően, hogy látták: a forradalom kitörése utáni első

időkben a bécsi udvart és tartományi képviselőit gyengésnek zavar jellemezte. Ebben a helyzetben ki-védhetetlennek tűnt az unió létrejötte, akár a szászok beleegyezésével, akár anélkül, s így az ellenállás csupán politikai megtorlászhoz, ha nem mindjárt brutális elnyomáshoz vezetett volna a fegyverben álló magyar forradalmi erőkről. Végül pedig, legalábbis néhány román történész szerint, a szászok egyes vezetői olyan megvetéssel viselkedtek a románok irányában, hogy inkább a magyar nacionalizmus támogatását választották volna, csak nem kellett a románoknak azonos jogokat biztosítani. Még ha ez az utóbbi megállapítás túlzás is, más forrásokból is származnak információk, amelyek azt bizonyítják, hogy a románoknak adandó jogok kérdésében Brassóban nagyobb volt a tiltakozás, mint Nagyszebenben. Ez volt az oka a Brassóban 1848. április 10. körül kezdődött román zavargásoknak, amelyek súlyos feszültségekhez vezettek a románok és a szászok között.

Szegesvár képviselője, Johann Schwartz, április 17-én írásbeli tiltakozást is benyújtott a szász Egyetemhez a románok által követelt jogok ellen, habár ekkorra azokat már lényegében jóváhagyták.

„... a szászok a kezdetektől fogva politikai és nemzeti vonatkozásban egyaránt zárt testületet alkottak, és a diplomácia, valamint törvények terén alkotnak ma is ... Ennélfogva törvényi és pozitív jogi alapon sem a nem szászok, sem a havasalföldiek nem tarthatnak igényt a szászok között a polgárjogok élvezetére.”

Nagyszeben igen óvatossá vált politikai irányvonala megvalósításában. Az Egyetem vezetői tanácskoztak a helyi szervezetekkel és megvárták azok választát. Eltelt néhány hét, ám sem az unió mellett, sem ellene nem alakult ki egyértelmű döntés. A Nagyszeben és a többi város közti levelezés nagy részéből az derül ki, hogy zavargásoktól tartottak és kíváncsian várták egy fellegvárított nemzetiség megalakítását. Ezeknek a véleményeknek 1848. március 25-én kelt, az Egyetemnek írott levelében a szászsebesi királybíró is hangot adott. A szász városok vezetőségei lassanként javaslatot tettek arra, hogy engedélyezzék nekik fegyveres nemzetiség létrehozását és vezessenek be néhány reformot. Megjegyezték, hogy egyre fenyegetőbbé válik a társadalmi és politikai elégedetlenség, s hogy a bajt megelőzzék, lehetséges fegyveres ellenállást és politikai engedményeket javasoltak.

Az elégedetlenséget azonban, melynek kitörésétől a városi patríciusok tartottak, nem jellemezte egységes program. Segesvárot például március végén 12 esküdt és 126 lakos aláírásával a közigazgatás és az igazságszolgáltatás szétválasztását, sajtószabadságot, a vezetés vitáinak nyilvánosságát és a Szász Egyetem új alkotmányát követelték. Néhányan tiltakoztak a helyi hatóságok cenzúrájogának fenntartása ellen.

A zavargások kitörésétől tartva Nagyszeben városa március 27-én úgy döntött, hogy felállítja a nemzetiséget, s három nappal később az Egyetem minden helyi magisztrátust felruházta ezzel az engedéllyel.

Habár normális körülmények között a szászok területén nem lett volna ok parasztlázadásra, mivel, mint erről már korábban szóltunk, a szászok között nagyon alacsony volt a földtulajdon- és személyi szabadság

nélküli parasztok száma, valószínűleg attól tartottak, hogy ha megvalósul a magyar forradalom programja és egész Erdélyben felszabadítják a jobbágyságot, az felbátorítaná a parasztokat és a lázadás a szászok földjén is elterjedne.

Ezek a gondolatok egy nagy szász tudós, Stefan Ludwig Roth¹⁰ 1848. április 5-én kelt levelében is tükröződnek. Mint írja, „pillanatnyilag” még nem kell az országban lázadás kitörésétől tartani, mivel a nemesség „arany ígéreteket” tett. Ha azonban ezeket nem tartják be, nagy vérontásra kerülhet sor. Ez a tisztán látó értelmiség a pillanatnyi helyzet legfontosabb problémájának a parasztkérdést tartotta, nem pedig a Szász Egyetem politikai alapítványainak megváltoztatását. Úgy gondolta, az egyetlen megoldás a jobbágyság felszabadítása volna, szabadságuk megváltását pedig az államkincstárnak kellene állni.

Franz Salmen¹¹ szászgróf meg volt győződve az önálló és konzervatív politika szükségességéről, védekezésül a magyarosított tendenciák ellen. Véleményét először levelben osztotta meg Paul Georg Binder püspökkel április 30-án: „Számtal minden nap új eseményeket hoz, annyit és oly lefolyást, hogy megtöltene egy könyvet a világ történelméről... A legvégzetesebb nekünk, erdélyi szászoknak az a teher, amely a hihetetlen hatalomra szert tett magyarsággal szemben nehezedik ránk. – Nemzeti öntudat, nemzeti egység, nemzeti hatalom – ezek a mindenható ideálok, innen erednek jelenlegi nagy napjaink. S ezek olyannyira áthatották magyar honfitársainkat magyarországi testvéreikkel egyetemben, oly fanatizmus kerítette őket hatalmába, mint egy másik népet sem a világnak ezen a táján. Ezért mindent hajlandók kockáztatni, ezeréves intézmények alapjait, a fejlődés természetes menetét. A szász nemzetnek ... a fennmaradás kötelességétől vezette döntő bizonyítékokkal kell szolgálnia, hogy ... német népként képes szerves egészként fennmaradni.”

Vitatkoznak a városok

Ezekben a napokban az általános bizonytalanság közepette még egyes székék és városok is egymással szemben álló véleményeket alkottak a nemzetiségekkel kapcsolatban. Eleinte még követelték ezeket, most tiltakoztak megalakításuk ellen. Nagysákn szék a megalapítás elhalasztását javasolja. Szászsebesből, ahol a felállítását az első közt követelték, mintegy három héttel később azt jelentik, hogy a nemzetiségnek nincsenek fegyverei, hiányzik a lelkesedés, és fellépésük egyáltalán nem bizalomkeltő. Besztercén is tiltakoztak a létesítése ellen és csak április 22-én fogadták el azt.¹²

Április 14-én Salmen levelet küldött Brassóba, amelyből kitűnik, hogy a városi magisztrátust megpróbálta egységes fellépésre bírni. A következő figyelmeztetéseket írja: „Több, mint neveléses volna átengedni magunkat a tévhínek, hogy azon óriási események, amelyek néhány nap leforgása alatt megváltoztatták a francia történet, lerombolták az eddig fennálló kormányzati rendszert az osztrák monarchiában, ugyanakkor bevezették Európa alkotmányos államainak sorába, szövetség testvérbírodalmunkban, Magyarországon a régi alkotmány alapjait és a feudális rendszert ret-

tenítő gyorsasággal eltörölték, Erdély és a mi Szászföldünk mellett anélkül roghatnának el, hogy azt megérintenék.

Hazánk földrajzi helyzete (...) védőpajzsként tehetetlen azon eszmék beáramlása ellen, amelyekből ezek az események eredtek.

A sajtószabadság bevezetésével még az a gyöngye gát is leomlott, amely addig megakadályozta elterjedését a nép között.¹³

Április 19-én az Egyetem szétküldte a helyi vezetőségeknek az első olyan memorandumot, amelyet egy rendkívüli bizottság jelentései alapján készítettek, és amely a közelgő eseményekkel szemben követendő politikai magatartásra nézve tartalmaz világos utasításokat. Remélik, hogy el lehet kerülni Erdély egyesítését Magyarországgal. Erre az esetre a következő lépéseket szükséges megtenni:

a) a szászok általános felfegyverzése;

b) a románokkal együtt ellenzéki szövetséget kötni az unió ellen oly módon, hogy felvilágosítsák őket az unió hátrányairól;

c) küldöttséget meneszteni Bécsbe, amely tudatná az udvarral és a császári kormánynál a szászok szembenállását az unióval.

Amennyiben az unió elkerülhetetlen, a szászok az alábbi követeléseket támasztják:

a) a szász városi hatóságok közvetlenül a magyar koronának legyenek alárendelve, amelyet az osztrák császár továbbra is megtart;¹⁴

b) garantálják német nemzetiségük megtartását és nyelvük szabad használatát;

c) helyi autonómia az 1691-es és 1791-es erdélyi törvények alapján;

d) a Szászföld területi egységének és integritásának megőrzése, a II. Endre magyar király által 1224-ben adományozott kiváltságleveléig alapján.

Nyilvánvaló, hogy ezt a két feltételezést csak azért fogalmazták meg, hogy nehogy hajthatatlansággal vádolhassák az Egyetemet. Alapjában véve ugyanis világos volt, hogy a második alternatíva összeegyeztethetetlen az egységes magyar állammal, és elképzelhetetlen, hogy az unió után a magyar kormány tiszteletben tartaná a memorandum feltételeit.

A memorandumot április 22-én hozták nyilvánosságra és nem aratott osztatlan tetszést. Brassó véleménye szerint nem lenne célszerű követtséget küldeni Bécsbe, mert ez a többi nemzetiségben gyanút keltethet. Valójában Brassó szimpatizált a magyar forradalom programjával és azon volt, hogy a kapcsolatot Béccsel lazábbá tegye vagy teljesen meg is szakítsa. Az Egyetem megpróbált a szervezetei közt egységet teremteni egy politikai minimálprogram alapján, de nem egy közülük csak bizonyos feltételekkel volt hajlandó együttműködni az Egyetemen az unió ellen. Ezek a feltételek politikai és demokratikus jellegűek voltak, s magának az Egyetemen a további decentralizációhoz vezettek volna.¹⁵

Április 26-án összehíválkozára került sor Nagyszeben és Brassó között. Az utóbbi Erdély és Magyarország uniója mellett kötelezte el magát és széles körű reformok bevezetését sürgette a Szász Egyetemen belül. Nagyszeben kitartott április 19–22-i unióellenes

programja mellett, azonban lemondott arról a szándékáról, hogy követtséget küldjön Bécsbe.¹⁶

Az unióval szembeni magatartásuk megismerésében fontos momentum volt Teleki József kormányzó nagyszebeni látogatása 1848. május 2-val kezdődően. A kormányzó az osztrák hadsereg főparancsnokával, Anton Puchnerrel folytatott tárgyalásokat azért, hogy fegyvereket szerezzen a magyar és a székely nemzetörség számára.

Május 3-án Salmen szászgróf vezetésével szász küldöttség jelentkezett audienciára a kormányzónál és az unió létrejötté esetén a szász nemzet státuszát érintő kérdéseket tettek fel. A szász autonómiát illetően Teleki válasza általában negatív volt.

Unió az unió ellen

A találkozó kudarca után a nagyszebeni és az Egyetem nyugati részéből származó szászok unióellenes magatartást vettek fel. Brassó és a környező székek továbbra is a magyar forradalom oldalán álltak, de lassanként ők is elkezdtek feltételeket szabni arra az esetre, ha létrejönne az unió. Augusztusban, majd végül szeptemberben, amikor a magyar kormány szaktított a bécsi udvarral és kitört a polgárháború, kevés kivételtől eltekintve a szászok megint egységesek lettek: az osztrákok támogatása mellett döntöttek, mert az új körülmények között csak az osztrák győzelem biztosíthatta volna autonómiájuk megőrzését, míg a magyar forradalom győzelme minden reményüktől megfosztotta volna őket.

A Teleki látogatása utáni napon egy osztrák tiszt, gróf Waldstein alezredes érkezett Nagyszebenre, aki sikeres császárbárát propagandát fejtett ki. A városi színházban Friedrich Schiller „Haramiák” című drámája ment, s a darab mondanivalóját a közönség a szász szabadság javára értelmezte. A császár melletti hűségünketes kezdődött, melyet aztán az utcán olytattak.¹⁷

Ezután a közjáték után az Egyetem vezetése mindent megtett, hogy valamennyi országgyűlési küldött támogatását megnyerje. Az országgyűlést május 29-ére, Kolozsvárra hírdették meg, s a fő vitatéma Erdély Magyarországgal történő egyesítése volt.

Ismét tárgyalások kezdődtek Segesvárral, Szászsebbel, Besztercével, Brassóval, Szerdahellyel, az erdélyi helytartótanáccsal, és Puchner tábornokkal. Utóbbi arra kérte, próbálja meg a tekintélyét latba vetve levetetni a napirendről az unió kérdését és az országgyűlést helyezesse át Kolozsvárról Gyulafehérvárra, mert az ottani lakosság elfogulatlan volt, míg Kolozsvárt elárasztották a magyar nacionalista jelszavak. A Szász Egyetem, mondjuk így: „diplomáciai” tevékenysége közvetlenül Teleki nagyszebeni látogatása után kezdődött, és a május 21–22-i lépésekben csúcsosodott ki.¹⁸

Ebből a levelezésből különösen Salmen május 23-án kelt, a brassói magisztrátusnak írt levele érdemel említést. A szászgróf közli: letett arról, hogy összehívja az Egyetem nagygyűlését június 4-én Medgyesre, mert túl rövid idő áll rendelkezésre az előkészületekhez. Később viszont sor kerülhet majd rá: „... ennek a népgyűlésnek nem az a célja, hogy szavazzon az

Unió kérdésében... hanem az, hogy a szász népben újraélessze nemzetiségének érzületét és ennek jelentőségét a szabadság és a jog tekintetében, s hogy eme nemzeti öntudatnak azt az erőt kölcsönözze, amely a polgárokat képessé teszi az élet ezen legmagasabb javaiért bátran harcba lépni és az önös érdek vagy a pártvélemények feldúlása révén a legnehezebb, az önmaga felett aratott győzelemben bizonyágát adni az ősi német hűségnek és népe szeretetének.”¹⁹

Az 1848-as forradalom folyamán a szász hatóságok által kiadott összes dokumentum közül Salmennek ez a levele az első, amely azt szemlélteti, hogyan alakulhatott ki a konzervatív eszmék talaján egy modern nacionalisztikus ideológia.

A szászok politikai mozgolódásainak legrámaibb pillanata a május 29-én Kolozsvárról megtartott országgyűlés volt. A brassói képviselők nem tartották magukat az előírásokhoz – azokhoz a döntésekhez, amelyeket az Egyetem néhány nappal korábban hozott meg és juttatott el a küldöttekhez –, hanem elfogadták az uniót Magyarországgal (Johann Graaf kerületi bíró kivételével, aki néhány nappal később nyilvánosan és kategorikusan kinyilvánította külön véleményét²⁰). Másodszorban, az unióellenes küldötteket, élükön Nagyszeben vezető képviselőjével, Konrad Schmidttel, annyira megfélemlítette a magyar küldöttek és a kolozsvári lakosság körében uralkodó, féltékenül nacionalista hangulat, hogy elfogadták az uniót.

A Szász Egyetem igen eltökélten reagált: elítélte Konrad Schmidtet és a brassóiakat, magatartásukat „nemzetellenes”-nek nevezte. Az országgyűlésből visszahívták azokat a képviselőket, akik nem megbízóik akaratára szertartak el, továbbá elhatározták, hogy delegációt küldenek a császárhoz Innsbruckba. A szász nemzeti gyűlés összehívása is újra szóba került.

Brassó ellenben elégedett volt képviselőinek magatartásával, és tárgyalásokat kezdeményezett a magyar kormánnyal, hogy tisztázzák a szász nemzet jövőbeni jogállását. Egyidejűleg javaslatot tettek a Szász Egyetem felosztására is. Ennek indokaként azt hozták fel, hogy unióellenes magatartása miatt az Egyetem már nem élvez teljes bizalmat, és ezért nem szükséges, hogy a szászok új képviselői két fórumon is, a magyar országgyűlésben és az Egyetem nagygyűlésén is jelen legyenek.²²

1848. augusztus 17-én a magyar kormány levelet küldött a Szász Egyetemennek, amely éles rendreutasítást tartalmazott unióellenes magatartásuk miatt. Franz Salmen gróftól pedig leváltással fenyegette meg. Salmen ezután Pesten felkereste István nádor főherceget, és részt vett egy indulatoktól fűtött találkozóon Szemere Bertalan belügyminiszterrel is.

Szeptember 28-a után Lamberg császári megbízott meggyilkolása²³ és a magyar kormány skatizása után a császári udvarral az országgyűlésen megjelent küldöttek Erdélybe menekültek.

Ez már annak a jele volt, hogy a szászok megtagadták a ma-

gyar forradalmat; ezután még egyértelműbb tettek következtek. Amikor a magyar hadsereg egésze Erdély elfoglalásával fenyegetett, december 30–31-én egy közös tanácskozáson a szászok a románokkal együtt úgy határoztak, követeket küldenek Havasalföldre az orosz csapatok parancsnokságához, hogy egy erdélyi katonai beavatkozásról tárgyaljanak.

Nagyszebenből és Brassóból a szászok is és a románok is két-két képviselőt küldtek, akik átkeltek a hegyeken és tárgyalásokat folytattak Lüders orosz főparancsnokkal, aki azonban csak néhány alakulatot bocsátott a rendelkezésükre. Ezek 1849. február 2–4-én elfoglalták Brassót és Nagyszeben²⁴, majd a Bem tábornok vezette alatt álló magyar csapatok közeledtek visszavonulnak. Immáron kiszolgáltatva a magyar hatóságoknak, a nagyszebeni és brassói szászoknak végig kellett hallgatniuk Csány László kormánybiztos²⁵ legsúlyosabb vádjait, aki árulónak bélyegezte őket és egy 1849. április 8-án kelt rendeletben a szász közösségek birtokait elkobozta a magyar állam javára.

Amikor a magyar forradalmat az orosz katonai intervenció segítségével 1849 nyarán levertek, visszaállították a korábbi helyzetet, beleértve a szász autonómia státuszát, amely 1867-ig fenn is maradt.

JEGYZETEK

¹ Azért tévesen, mert nem a Szász királyságból, hanem a Rajnától nyugatra eső területekről és részben Közép-Németországból (Thüringiaiból) származtak.

² *Revolutia de la 1848–1849 din Transilvania*, Bukarest, 1977. 1. kötet, 14. oldal (Dokumentumok)

³ Forrás: George Barițiu: „Parți alese din istoria Transilvaniei pe doua sute de ani in urma”, Bukarest, 1994. 2. kötet, 136. old.

⁴ *Revolutia de la 1848...*, 1. kötet, 264–266. oldal

⁵ *Revolutia de la 1848...*, 1. kötet, 320–323. oldal

⁶ Ugyanott, 440–442. oldal

⁷ Ugyanott, 2. kötet, 89–90. oldal

⁸ Ugyanott, 95–96. oldal

⁹ Ugyanott, 103–104, 180, 446–448. oldal

¹⁰ Stefan Ludwig Roth: erdélyi szász tudós, polihisztor

¹¹ Franz Salmen: erdélyi szász főnemes

¹² *Revolutia de la 1848...*, 2. kötet, 227. oldal

¹³ Ugyanott, 2. kötet, 38–42. oldal

¹⁴ Más szóval elutasítják a magyar állami hivataloknak való követlen alárendelést.

¹⁵ *Revolutia de la 1848...*, 2. kötet, 28–281. oldal

¹⁶ Ugyanott, 2. kötet, 319–330 és köv. oldalak

¹⁷ Barițiu, mint fent; 2. kötet, 140–142. oldal

¹⁸ *Revolutia de la 1848...*, 3. kötet, 174, 183, 185, 290, 422–424, 433. oldal, valamint a 3. kötet, 176–177, 319–324, 325–329, 330, 332, 340–341, 370–371. oldal

¹⁹ *Revolutia de la 1848...*, 4. kötet, 419–420. oldal

²⁰ Ugyanott, 1992. 2. kötet, 526–527. oldal

²¹ Barițiu, mint fent. 230–231. oldal, valamint *Revolutia de la 1848...*, 5. kötet, 375–380, 430–433, 445–447, 471–475. oldalak

²² *Revolutia de la 1848...*, 5. kötet, 481–485. oldalak

²³ „Lambert szívében kés...”: Petőfi Sándor 1848 decemberében írott „Akasszátok fel a királyokat” című versének közlő kezdősora.

²⁴ *Revolutia de la 1848...*, 412–415. oldal

²⁵ Csány László (1790–1849): politikus, közlekedési miniszter, 1849-ben Erdély felhatalmált kormánybiztosa. A bukást követően Haynau Pesten felakasztatta.

Negyvennyolcas divat

Barabás Miklós „Enyelgés” című festménye

Kécskéméti fiatal pár (1850 körül)

Uray Erika rajza

A Kossuth-szakáll! A finom bajuszka! A lányan bodorított fürtök – a fiatal uraknak! És a kihajtott Petőfi-gallér! Továbbá – mintegy a huszárok egyenruhájára utalva – a férfiak öltözékén majdhogynem kötelező zsinórozás...

A női divat a biedermeier osztrák „dirndl” és a reneszánsz hagyományokra visszatekintő magyar viselet szép keveréke volt. És „Kossuth Lajos iparvédegyleti mozgalmához az egész ország csatlakozott. A hétköznapiakon, de a szalonokban és a bálokon is az a cél vezérelte az asszonyokat és honleányokat, hogy sáljaik, hajukba font szalagaik is hazai gyártmányok, ruháik magyaros szabásúak legyenek. A szabadságharc idején az öltözék megválasztása, a nemzeti színek viselése egyértelműen a hazafias érzések kifejezése volt” – írja Tompos Lilla „Magyar hagyományok az öltözködésben” című tanulmányában.

Koloni népviselet Nyitrában

Székely népviselet

A magyar–horvát konfliktus eredője 1848-ban

A polgári forradalmakat a Duna-táján a belső társadalmi küzdelmeket *élességükben messze meghaladó nemzeti konfliktusok sorozata* kísérte. Az egymásba torlódó szociális és nemzeti összeütközések a Habsburg monarchia s azon belül a szentistváninak nevezett magyar országegyüttes (Magyar Királyság, Erdély, Horvátország és a Katonai határőrvidék) állami felépítésének ellentmondásait hozták felszínre. A feudális társadalom forradalmi lebontásával párhuzamosan megkerülhetetlen problémaként lépett előtérbe az egyazon államkeretben formálódó nemzeti közösségek egymáshoz és a birodalmi központhoz való viszonyának újarendezése.

A magyar liberális reformnemesség az 1840-es években nagyszabású terveket értelt ki az abszolutizmus és Magyarország kapcsolatainak új alapokra helyezésére, illetve az ország társadalmi-gazdasági viszonyainak átalakítására. Az abszolutizmus és Magyarország kapcsolatai átrendezésének a birodalmon belüli magyar különállást erősítő, alkotmányos biztosítékok kiépítése és a magyar érdekű, önálló gazdaságpolitika feltételének megteremtése volt a két sarkitétele. A feudális gazdasági-társadalmi viszonyok felszámolására irányuló belső reformprogram – a politikai szabadságjogok kiterjesztése és a polgári tulajdon létrehozása – egy olyan polgári nemzetállam megteremtését célozta, amelynek keretében a különböző nyelvű országlakók *egységes magyar polgári nemzeté* forrnak össze.

Horvátországban a magyar liberális nemzeti ellenzékkel párhuzamosan vált jelentős tényezővé az illirizmus, mint integratív nemzeti ideológia és politikai mozgalom. Az illirizmusban a horvát rendi-államjogi hagyomány és a modern etnikai nacionalizmus elemei ötvöződtek. A középkori eredetű magyar–horvát államközösség keretében fennmaradtak a horvát rendiség olyan tényezői, mint a tartománygyűlés (szábor), a báni tisztség és a megyerendszer, noha a horvát területen az évszázadok folyamán nagyarányú igazgatási és etnikai átrendeződés ment végbe. Így a horvát rendi intézmények területi hatásköre – a birodalmi és a magyar kormányzások fűgésében – jórészt csupán a báni Horvátország Zággráb körül elterülő három vármegyéjében érvényesült.

Ress Imre történeze az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa. Kutatási területe a Habsburg-monarchia és Magyarország politikai és művelődési kapcsolata a délszláv nemzetekkel a XIX. Században. Délszláv tárgyú tanulmányai: „A szerb külpolitika és a Habsburg-monarchia dualista átalakulása” (1865–1867). In: A magyar polgári átalakulás kérdése, Budapest, 1984. „A szerb liberalizmus értékvilága”. In: Szabadság és nemzet, Budapest, 1993. „Bosnyák nemzet – mitosz vagy valóság”. In: Korunk, 1994. október. „Kossuth és Tkalac az itáliai emigrációban”. In: Nemzeti és társadalmi átalakulás Magyarországon a XIX. Században. Budapest, 1994. „Az 1868-as magyar–horvát kiegyezés” (megjelenés alatt angolul).

A széttagolódott „háromegy” királyság (Horvátország, Szlavónia, Dalmácia) területi egységének helyreállítása és politikai autonómiájának kiterjesztése jelentette az illirizmus egyik konstans¹ alkotó elemét. Az illirizmus másfelől a délszlávok etnikai egységének eszméjét képviselte, amely a Habsburg-monarchia horvát, szlovén, szerb területeiből és az Oszmán birodalom szláv tartományaiból egy horvát vezetésű államalakulat létrehozását hirdette.

A reformkori programok célrendszerének vázlatos összevetése is jelzi azokat a csomópontokat, amelyek körül a magyar–horvát ellentétek összesűrűsödtek. Horvátország államjogi státuszának jellege, területi kiterjedésének mértéke, Magyarországgal való kapcsolatának milyensége, a magyar reformországgyűlések egyes törvényeinek, különösen a magyar nyelvtörvények horvátországi alkalmazásának problémái voltak ennek a viszonyoknak a teherterhelései. A történeti jogra épülő magyar államfelfogás tiszteletben tartotta a horvátság külön területi és politikai autonómiához való jogát, de a racionalizmus bővítőerőben a horvát hatóságoktól megkívánták a magyar kormányzésekkel való „magyar nyelvű levelezést, s a szentistváni ország közvetítő nyelvének, a magyarnak a horvátországi fő- és középiskolai oktatását. Ezekben a törekvésekben horvát részről a politikai autonómia eltörlésének szándékát látták és asszimilációs törekvéseket gyanítottak. Magyar oldalán az illirizmust tartották a délszláv politikai egyesülés szellemi előkészítőjének, s benne látták a szentistváni állam területi integritásának súlyos veszedelemét. A reformkorban a magyar–horvát viszony a rendi államjogi tradíciókból és a modern nacionalizmusból ötvöződött, kismozgató félelem- és kölcsönös fenyegetettségtudat erőterében mozgott.

Az ellentétek oldására már az 1840-es években napirendre került egy optimálisnak vélt megoldás: Magyar- és Horvátország közigazgatási szétválásztása. A kezdeményezés Kossuthtól indult ki. Történelmi tapasztalatok alapján abból a megfontolásból vetette fel 1842-ben Horvátország leválasztását, hogy a szerény etnikai-anyagi bázisra támaszkodó horvát autonómia tartósan aligha állhat ellen a birodalmi központ abszolutizmusának és centralizációs nyomásának, s így politikai önállósága megőrzése végett Horvátország önkéntesen keres támogatást a magyar államkeretben. Az önálló külkereskedelem megteremtését célzó kossuthi gazdaságpolitikai stratégia, elsősorban a Vukovári-fiumei vasút megépítésére tett javaslat hamarosan felértékelte a Horvátországgal való állami közösség fenntartását. A fiumei vasúterv egyébként harmonizálta a horvát gazdasági érdekekkel, hiszen a kelet–nyugati vonalvezetés a horvát és szlavón területek gazdasági integrálódását segíthette. Kossuth azt remélte, hogy a vasút hozzájárul Horvátország gazdasági fellendüléséhez, s ez erősíti majd a két ország

Ljudevit Gaj

Ivan Mažuranić

egymásrautaltságának tudatát. A nagyszabású gazdasági vállalkozás kilátásai sem oldották azonban a politikai feszültséget. Az utolsó rendi országgyűlés is az éles szembenállás jegyében zajlott. Kossuth részéről ekkor hangzottak el olyan kijelentések, amelyek kétségbe vonták Horvátország különállásának államjogi alapjait.

Az európai és a hazai forradalmi események befolyása alatt elfogadott 1848. évi áprilisi törvények a magyar nemzeti törekvéseknek az adott helyzetben elérhető maximumát jelentették, hiszen biztosították a szentistváni államtest egésze felett a magyar rendelkezési és a minimálisra csökkentett a bécsi birodalmi központhoz fűződő kapcsolatokat. A horvát autonómia átfogó reformjára, a minisztériális kormányzás igényeinek megfelelő átalakítására nem került sor. Lényegében a korábbi politikai és területi status quo² maradt érvényben.

Az áprilisi törvények magyar–horvát viszonylatban többnyire csak azokat a kérdéseket szabályozták, amelyek közvetlenül kapcsolódtak a miniszteri felelősséghez és az újonnan létrejött intézményekhez. A horvát bánnak – mint az ország zászlósurai egyikének – az uralkodó által való kinevezését miniszteri ellenjegyzéshez kötötték. Továbbá rábízta a felállítandó horvátországi nemzetőrség főparancsnokságát, de jogállása és hatásköre – az új körülmények között – számos kérdésben tisztázatlan maradt. A horvát autonómia tradíciójának megfelelően törvénybe foglalták a horvát hivatali

nyelv, a nemzeti színek és a címer használatát. A népképviselő elvének kimondása és a törvényhozás egységének fenntartása mellett nem pontosították a magyar országgyűlés és a horvát szábor viszonyát és kompetenciáját. A népképviselői alapon létrejövő magyar parlamentbe a szlavón vármegyék egyénileg választott képviselőket, Horvátország pedig a szábor által delegált követeket küldhetett. A pozsonyi törvényalkotók jogkiterjesztő szándékát jelezte, hogy biztosították a katonai igazgatás miatt rendi képviselővel nem rendelkező horvát–szlavón határőrvidéknek a parlamenti részvételt.

Ezek az intézkedések azonban korántsem elégtették ki a horvát nemzeti mozgalom illir szármányát. Horvát szemszögből a követségi gyakorlat változatlansága azt jelentette, hogy nem jött létre a báni Horvátország és Szlavónia államjogi-területi egyesülése. A közös parlamentben pedig kézenfekvő volt a horvát képviselő majorizálása⁴ a magyar többség által. Biztosítottak csak a horvát autonómia tartalmának további konkretizálása jelenthetett. Ezt a rendkívül összetett kérdést a pozsonyi törvényalkotók a magyar népképviselői országgyűlés és a horvát szábor közötti közvetlen tárgyaláson tervezték rendezni.

A horvát autonómia óvatos kezelése a pozsonyi országgyűlésen nyilvánvalóan összefüggött azzal, hogy a horvát nemzeti mozgalom illir szármánya nem Pozsonyól,

hanem a bécsi birodalmi központtól várta követeléseit teljesítését. Ennek látványos jele a magyar országgyűléstől való demonstratív távolgátartás, amely mind a márciusi zágrábi népgyűlés határozatait Bécsbe kísérő horvát küldöttséget, mind pedig a magyar kormány hivatalba lépése előtt kinevezett, az udvar és az illírek bizalmát egyaránt élvező horvát bán, Josip Jelačić magatartását jellemezte. Ezek a fenntartások súlyos el-entéketet takartak.

Az 1848-as tavaszi magyar és horvát álláspont között a markáns különbség abban jelentkezett, hogy az *áprilisi törvények* a szentistváni korona egészének állami és törvényhozói egységét kodifikálták, míg a zágrábi népgyűlés határozatai a „háromegy” királyságnak Magyarországával egyenértékű végrehajtói és törvényhozői hatalmat igényeltek. Az 1848 tavaszi horvát programban a nemzeti követelések domináltak, de még jelen volt a *magyar államkeret elfogadására való hajlandóság*. A birodalom jövőjével, felépítésével kapcsolatban azonban – a monarchia fenntartása szükségességének elvi deklarálásán kívül – nem fogalmaztak meg konkrét elképzeléseket. A márciusi napok forradalmi eufóriájában a reformkori közjogi harcok és közírói polemák fedettségére magyar–horvát viszonylatban sem hiányoztak a kölcsönös engesztelő és megbékítő gesztusok, mint például a *pesti Községi Bizottság horvát nyelvű kiáltványa*, vagy a költő-politikus Ivan Mažuranić magyar nyelvű röpirata – amelyek végeredményben nem csupán a *közlekedési szándékot*, hanem a két nemzeti mozgalom elképzelései közötti *távolságot* is érzékeltették. Magyar részről a horvátországi autonómia tiszteletben tartását tekintették az engedmények maximumának, míg horvát oldalról a magyar államkeret elfogadása fejében *minimális* követelményként a történeti horvát területeket egyesítő, államjogiilag emancipált „háromegy” királyság tolerálását várták.

Hamarosan súlyos szakítópórában vetette alá a még önmagukban sem könnyen összeegyeztethető célkitűzések által terhelt magyar–horvát viszonyt az a tendencia, hogy a horvát nemzeti célok érvényesítése *egyre inkább a bécsi birodalmi egységtörökvésekhez kapcsolódott*. E szimbózius létrejöttében Josip Jelačić, a báni posztra emelt határőrtsz jásztöv meghatározó szerepet, aki hosszú idő után az első nemzeti politikusként számító személyiség volt ebben a tisztségben. Az illír mozgalomhoz fűződő kapcsolatai folytán kétségkívül meglévő népszerűségét szociális és nemzeti intézkedések egész sorával erősítette meg, s a forradalmi időszak lehetőségeihez igazodva nem egyszer merészen lépett túl a rendi hagyomány és a fennálló törvényesség keretein. A *jobbágyfelszabadítás* újbóli kihirdetésével ellensúlyozta a pozsonyi országgyűlés szociális törvényeinek hatását, s a dinasztiahűségben nevelt határőrvidéki parasztkatonaságnak nyújtott könnyítésekkel teremtett magának biztos háttérőrt. A megszünt magyar Helytartótanács horvátországi ügykörének átvételére külön kormány szervet hozott létre, s így a *horvát autonómia megvalósulésának jegyében* szegülhetett szembe a magyar kormánnyal.

Májusban már *nyílt konfliktushoz* vezetett, hogy a horvát hatóságok sorra megtagadták az áprilisi törvények alapján hozott *pesti* kormányintézkedések végrehajtását. A horvát közvélemény osztatlan támogatása birtokában Jelačić az uralkodóház tagjának, a nádornak a felhívásával dacolva *utastotta el a magyar kormánnyal való kapcsolatlávlétét* a felmerült vizsláy tárgyalások rendezésére. A horvát fellépésnek – és ellenszegülésnek – kedvezett az a tény, hogy a bán katonailag előnyösebb kiinduló pozícióban volt, mint a magyarországi csapatok feletti rendelkezés jogát éppen csak kikényszerítő, a tisztikar bizalmát kevésbé élvező pesti kormány. A bán, mint katonai főhadparancsnok, hivatalból rendelkezhetett a horvátországi ezredekkel, s erre vonatkozó jogosultságát kiterjesztette a határőrvidékre is.

A *délszláv egységtörés* látványos megnyilvánulásaként Jelačić báni beiktatását nem katolikus főpap, hanem a karlócai görögkeleti szerb érsek celebrálta. Szoros együttműködést épített ki a területi autonómia kivívásáért fegyvert fogó *szerb felkelőkkel*. A rendkívüli *szábor* népképviselői alapon való összehívásával törvényesítette hatalmát, de azért báni meghívottakkal előre biztosította a számára kényelmes többséget. A magyarokkal való alkudozások megkezdését e testület felhatalmazásához és határozataihoz kötötte. A megegyezés kilátásait eleve beárnyékolta, hogy a bán kétségbe vonta a pozsonyi áprilisi törvények legitimitását, kifogásolva azoknak az uralkodó jogait korlátozó jellegét.

E horvát kihívásra a törvényesség álláspontjára helyezkedő magyar kormány a *dinasztia közreműködésével kísérlete* meg a *bánt a hatalomból eltávolítani*. A horvát szeparatizmust elítélő királyi kéziratok kieszakolásán azonban nem léphetett túl, hiszen az elmarasztaló nádori és királyi rendeletek fogadtatására nem rendelkezett megfelelő katonai-hatalmi eszközökkel. E döntések következetes végrehajtása valójában a birodalmi központnak sem állt érdekében. Horvátországnak 1848 tavaszán földrajzi helyzete és a határőrvidék katonai potenciálja folytán rendkívüli módon megnövekedett a stratégiai-politikai jelentősége. Különösen a birodalom integritását érintő *illíai háború* és a birodalmi egységet feszítő *magyar különállás* tette fontossá a birodalom iránti *horvát lojalitás* megőrzését. Az illíaiában harcoló császári hadseregnek legalább a harmadát ugyanis délszláv határőrszázalajak alkották. A magyar kormány hatalmának horvátországi érvényesítése viszont olyan konfliktussal járhatott, amely az egyetlen intakt császári seregnek az útképességét veszélyeztette. Nemzeti követeléseik elfogadtatása érdekében a *horvátok több alkalommal is kijátszották az olasz kártyát*, előbb a határőrök tömeges illíai dezertálásával fenyegetődzve, később pedig – a császári ház iránti lojalitás jeleként – maradásra és helytállásra buzdítva őket a nyilvánosság előtt.

Összbirodalmi nézőpontból mégis talánosnak tűnhet fel, hogy a magyar–horvát vizsláy rendezésére kibocsátott *királyi kéziratok* május–júniusban mindvégig a magyar kormány álláspontját tükrözték. E sajtós el-entmondásnak az a magyarázata, hogy a magyar szem-

pontból kedvező udvari döntéseket az *illíaiában lévő, színlén nem jelentéktelen magyar katonai kontingens* meghagyásának ígéretével, a magyar képviselőházban nagy vihart keltő *olasz segély* kilátása helyezésével és a kormány lemondásával való fenyegetéssel sikerült kikényszeríteni. Egy magyar kormányválság a bécsi udvar számára az adott helyzetben egyáltalán nem lett volna kívánatos, hiszen az alkotmányos monarchia híveiből álló *Batthyány*-kormány visszalépése az egész birodalom jövőjére nézve kiszámíthatatlan kockázatot rejtett. A magyar forradalom radikalizálódásától való félelem készítette az udvart – az illíai katonai szempontok mellett – a horvát kérdéssel tett nyilvános engedményekre, hogy aztán azok *végrehajtásának csendes szabotálásával* fedezze a zágrábi törökvéseket.

A magyar kormány 1848 tavaszi–kora nyári horvát politikájának eszköze, a törvényességre épülő dinasztikus nyomásgyakorlás eredménytelensége a magyar–horvát viszony nagyfokú elmérgesedéséhez vezetett. *Május közepén nyilvánosan elégették Zágrábban a magyar miniszterek és a nádor képt.* Az ily módon megjelenített „magyar veszély”, a nemzeti fenyegetettség rémképének felidézése megkönnyítette a horvát társadalom katonai mobilizálását. A báni tanács *magyar támadás lehetőségére* hivatkozva rendelte el a horvát megyékben május közepén *népfelkelő nemzeti csapatok* szervezését, ennek hatására szavazta meg a szábor a magyar forradalom elleni katonai fellépés anyagi alapját megteremtő, *rendkívüli hadiadót*.

A horvát nemzeti mozgalmat azonban nem csupán a kétoldalú viszonyt terhelő nyelvi jogok és kormányzati hatáskörök miatti ellentét fordította szembe a magyar kormánnyal. Az *európai birodalmi átalakulás* kirajzolódó nemzetállami perspektívái segítettek elő a horvát nemzeti célok és az összbirodalmi érdekek összekapcsolódását, jelentős mértékben erősítve a Habsburg-monarchia fennmaradásához fűződő horvát érdekeltséget. Lényegében e két tényező együttes hatására fogalmazódott meg a „48-as horvát program másik sarkalatos tétele, a birodalom ausztrorszláv *jellegű, alkotmányos föderáciává való átalakítása*. A soknemzetiségű Habsburg-monarchia létét fenyegető nemzeti mozgalom, a német, az olasz és magyar szábaságharc győzelmeinek kilátásai a horvátországban – annak politikai földrajzi elhelyezkedése miatt – inkább félelmet, mintsem bizalmat keltek. Szláv területek történeti alapon magába záró *német egység* megvalósulása, a Dalmáciára aspiráló *olasz nemzetállam* születése, s a horvát autonómiát korlátozó *magyar közpírtalom* stabilizálódása 1848 tavaszán magyar szemzögből nem volt biztató perspektíva.

A z európai forradalmi átalakulás centrális kérdését a *majna-frankfurti parlamenti* által reprezentált német nemzeti egységállam felépítése és területi kiterjedésének mértéke jelentette. Az egyesülés *nagy-német* formáját elutasítva, a horvátok a Habsburg-monarchia és az egyesülő Németország *egymástól való elhatárolódását* kívánták. Noha a német egyesülés alternatívái

közvetlenül nem érintették a horvát területi és etnikai állományt, de áttételeken keresztül több dimenzióban befolyásolták a horvát nemzeti mozgalom mozgásterét. A születő egységes német nemzet állam 1848-as programja – ahogy azt a majna-frankfurti Pál-temp-lomban megfogalmazták – igényt formált a Német Szövetség területének egészére. Így a többi között Csehországra és Ausztria szlovének lakta tartományaira is. A német egység folyamata tehát *lehetőséges szláv szövetségesekről foszthatta meg* a horvátokat. A horvátok másfelől azért vetették el a nagy-német egyesülést, mert a Habsburg-monarchia alpesi tartományainak beolvadása a német nemzeti államba megzsilárdította volna „a *Habsburg birodalom keleti utódállamát*”, a korabeli horvát felfogást tükröző röpirat kifejezésével élve – az Erdélyt és Horvátországot magában foglaló „*kosuthi Nagymagyarországot*”.

A horvát mozgalom 1848 nyarán egyértelműen ausztrorszláv álláspontra helyezkedett. E fordulat belső birodalmi feltételét a monarchia nyugati felében a jelentős szláv képviselői bíró alkotmányozó birodalmi gyűlés összehívása teremtetett meg. A szábor az ausztrorszláv föderalizmus reményében nyilvánította ki, hogy *Horvátország kívülről a magyar államkeretből, továbbá, hogy új államjogi kapcsolatot* hoz létre Ausztriával, beleértve a birodalmi gyűlésben való horvát részvétel szándékát. A történeti horvát területeknek a magyar államkeretből való kiválasztás túlmenően egyfelől a Dél-Magyarországon kialakuló *Szerb Vajdaságnak*, másfelől pedig az osztrák örökös tartományok szlovének lakta körzeteit terveztek a „háromegy” királysággal egyesíteni.

Az elszakadás egyoldalú deklarálása mindenkor súlyos teherterele a kétoldalú kapcsolatoknak. A száborban megfogalmazott követeléseknek 1848 nyarán a *nagyarányú horvát mozgósítás* és a Dráva vonalára felvonultatott határőrszapatok által súlyos nyomatókat. A katonai felkészültség terén lépéshátrányban lévő, s a *szerb felkeléssel* elfoglalt magyar kormány – korábbi politikájával szakítva – az uralkodóház szlávok által kedvelt tagjának, János főhercegnek a közreműködésével kísérlete meg a magyar–horvát ellentéteket elsimítani. A magyar megbékélési tervet a területi integritás elvéből kiindulva a horvát autonómia tartalmának konkretizálására épült. Így nyilvánította az autonómia tiszteletben tartását, a horvát nyelv használatának kiterjesztését a központi kormánnyal való érintkezésre, a közös kormányban előírnyozták a bán részvételét és a miniszteriumokban horvát osztályok felállítását. A horvát elképzelések a *kétoldalú kapcsolatok és a birodalomhoz fűződő viszony teljes átalakítását* tartalmazták. Többek között a háromegy királyság állami egyenjogúsítását, a magyarországi szerb területi autonómia elismerését, a magyar pénz-és hadügyi önállóság feladását és a birodalmi kormánynak való átengedését kívánták. Megegyezésre nem sok esély mutatkozott, s a kiszemelt közvetítő is meglehetősen tartózkodóknak bizonyult. A főherceg passzivitása gyakorlatilag a tanácsatlanságot leplezte, birodalmi érdekből aligha lehetett kívánatos a felkelt szlávokat visszakenyszeríteni az önállóság útján járó magyar kormány uralma alá. De Horvátország tervezett kiszakadá-

Josip Jelačić bán, mint horvát nemzeti hős

sa a magyar korona kötelékéből sem talált bécsi udvari berkekben helyeslésre, mert a szerbekkel és szlovénekkel való egyesülés, illetve a birodalmi gyűlésbe való belépés is aggályosnak látszott, hiszen felboríthatta az ottani parlamenti viszonyok kényes német–szláv egyensúlyát. Az 1848 július végi tárgyalásokon tapasztalt, kölcsönösen merev álláspont és a kompromisszumkézség teljes hiánya mögött feszült várakozás rejtett, mert mindkét fél külső tényezőktől várta saját pozíciójának kedvezőbbre fordulását. Az itáliai hadszíntéren aratott osztrák győzelem végül a horvátokat tette magabiztossá, míg a német egységszolgálat megtorpanása nem igazolta a magyar politikusoknak azokat a reményeit, hogy a horvát szembeszegülés birodalmi támogatása elapad.

A magyar–horvát ellentétek augusztus végén érték el tetőpontjukat, amikor a bécsi birodalmi központnak a magyar különállást korlátozó fellépése nyomán megteremtődtek a katonai támadás feltételei. A birodalmi központ és a magyar kormány szembekerülése folytán a horvátok az uralkodó jogainak helyreállítása, a birodalmi egység megvédése és a nemzeti egységszolgálat hármas jelszavával léphettek akcióba. A horvát offenzíva elhárítására újabb magyar békementő kezdeményezés született. Minisztertanácsi határozat járult hozzá a magyar–horvát közjogi kapcsolat megváltoztatásához, amely a magyar tengerpart birtokjogának fenntartása mellett kimondta Horvátország különválásának lehetőségét. Szlávon ügyben – a két stratégiai fontosságú határvaros, Pétervárad és Eszék kivételével – kilátásba helyezték egész Szlavónia átengedését. Ám ez a magyar indítvány eredménytelennek bizonyult. A horvátok számára ugyanis nem csupán az autonómia önmagában való biztosítása vagy pusztán az állami egyenjogúság elérése volt a cél 1848 őszén. Valójában a birodalmon belüli magyar különállás volt számukra elfogadhatatlan, hiszen szemükben ez volt a Habsburg-monarchia ausztrószláv jellegű föderatív átalakításának legfőbb akadály. Az ausztróslavizmus ugyanis – némiképp leegyszerűsítve – politikai és szellemi mozgalom volt egy szláv vezetés alatt álló Habsburg-monarchia létrehozására.

A horvát katonai akció az ausztrósláv föderalisták birodalmi térférfiét is szolgálta, hiszen a szábornak a horvát állami egyenjogúsításról és a területi igényekről hozott határozatai mind a birodalmi gyűlés, mind a dinasztia jóváhagyására vártak. Az alkotmányozó bécsi birodalmi gyűlésben való horvát képviselét elvett ugyanis békés úton nem sikerült elfogadtatni. Az osztrák–német és lengyel képviselői többség végül elutasította a magyarokkal konfliktust okozó horvát csatlakozást. Ahorvát nemzeti mozgalom közvéleményformáló liberális értelmiségi derék-hada a birodalmi erőviszonyok átrendezése végett mindvégig kifejezetten sürgette a Drávánál összehívott horvát sereg mielőbbi támadását Magyarországra ellen; a hadjárat halogatásával Jelačić a hazai népszerűségét tette kockára. Az erőviszonyok mérlegelése is a mi-

előbbi támadás mellett szólt. A mintegy ötvenezeres sereg felállításával a horvát katonai teljesítőképesség elérte végső határát, s a mobilizálás terén szerzett előnyt csak egy megelőző csapás esetén lehetett hasznosítani. Félő volt, hogy a nagyobb mozgósítható tartalékokra és anyagi forrásokra támaszkodó magyar hadszervezés hamarosan semmivé teheti a horvát erőfölényt.

Magyarországi katonai sikertelensége és a bécsi forradalom leverésében való közreműködése nem tépázta meg Jelačić hazai nimbuszát. Liberális hívei is kitartottak mellette, noha katonai szerepvállalásában mind erősebben érvényesült a birodalmi egység megőrzésének szándéka, sem mint a horvát törekvések keresztülvitelére való elszántság.

A magyar honvédsereg 1849 tavaszi sikerei láttán a horvát liberálisok körében többen is számot vetettek a magyar orientáció lehetőségével, de a kapcsolatfelvétel az új helyzethez alkalmazkodó, óvatossá tette. Jelačić azonban nem lépett túl. A Habsburg-monarchia érdekeivel ütközött, más nemzeti mozgalmakkal való szövetkezésre jelentősebb horvát politikusok csak az 1848-as forradalmak bukását követően szánták el magukat – az osztrák önkényuralom okozta csalódások után.

JEGYZETEK

- 1 Integratív, integráló erejű: összekapcsoló
- 2 konstans: tartós, állandó
- 3 status quo (latin): előbbi vagy régi állapot
- 4 majorizálás (latinból): szavazatok többség alkalmazása a parlament kisebbség javaslatainak elvetésére.

5 Josip Jelačić báró (1801–1859), 1854-től gróf, császári katonatiszt, tábornok, az első báni hadbíró parancsnoka, 1848-tól 1859-ig Horvát–Szlavonország banja, 1848 márciusában a bécsi udvar a magyar országgyűlés megkérdése nélkül nevezte ki Horvátország banjává, 1848 őszén sikertelen támadást vezetett a magyar forradalom ellen, később a magyar forradalom ellen harcoló császári hadsereg hadtestparancsnoka.

6 Ivan Mažuranić (1814–1890) horvát politikus, költő, jogász, 1841–48-ig ügyvéd Károlyvárosban (Karlovac), 1848–49-ben Jelačić bán közeli munkatársa, 1854-től főállami ügyész Horvát–Szlavonországban, 1860–61-ben a horvát–szláv helytartótanács elnöke, 1861–65 közt horvát–szlávon udvari kancellár, 1872–73-ban a horvát országgyűlés elnöke, 1873-tól 1880-ig Horvát–Szlávon és Dalmatörzások banja.

7 Majna-frankfurti parlament: 1848. május 18-án a frankfurti Pál-templomban (Paulskirche) a német egységkövetelések jegyében nyitották meg az első német nemzetgyűlést. Előzőleg – március 31-én – már összeült az úgynevezett előparlament, hogy meghirdesse az általános választásokat, s ennek nyomán 586 képviselőt küldtek Németország minden részéről az új alkotmány kidolgozására hivatott testületbe. Ám a parlamenti huzavonát megszakította, szeptember 18-án népfelkelés tört ki a városban. A felkelés leverése után, még 1849. február–márciusban is ülésezett a nemzetgyűlés, végül IV. Frigyes Vilmos porosz királyt választották meg német császárnak, ő azonban visszautasította a koronát.

8 szerb felkelés: a magyarországi szerbek a pozsonyi (eredménytelen) küldöttségjárás után 1848. április 14-én Karlovcán gyűlést tartottak. Követeléseikben ekkor jelent meg első ízben nyilvánosan az önálló szerb Vajdaság gondolata. Április 24-én Nagyikindán kitört a szerb felkelés. Csernovics Péter temesi gróf, királyi biztos őt „lázádot” felakasztott.

9 János főherceg (1782–1859), tábornagy; a majna-frankfurti német nemzetgyűlés birodalmi kormányzónak választotta meg a Német Szövetséget (Deutscher Bund) élére.

A XIX. századi nemzeti mozgalmak, forradalmak, nemzeti szabadságharcok során Európa szerte, így a Baltikum és az Adriai tenger között elterülő térségben is valamennyi nép nemzeti tudatában fontos szerepet kapott a nemzeti hősköltség. Már a kortársak mindent megtek egy sajátos nemzeti pantheon létrehozásának érdekében, ahol a nemzeti hősök kortársak fölé emelkedve, szinte emberfeletti magasságokba kerültek. Valóság-gal a középkori keresztény egyházra jellemző szentek kultuszához hasonló módon tisztelték a nemzet ügyéért harcoló kiemelkedő politikusokat, s a nemzeti mozgalmak, forradalmak elesett katonáit az őskeresztény mártírokhoz hasonló tiszteletben részesültek. Mindehhez hozzájárult még a reneszánsz óta jelenlevő, a polgárosodó Európára oly jellemző, az egyéni teljesítményt nagyrabecsülő szemlélet, amely jól megért a nacionalizmusoknak a nemzeti közösséget előnyben részesítő eszméjével, mivel ebben a felfogásban az igazi nemzeti hős egyéni teljesítménye – úgymond – az egész nemzet érdekét szolgálta.

1848 tavaszán a horvátok nemzeti önállóságra vágytak, a horvát országgyűlésnek feladta kormányt szerettek volna létrehozni, s a magyar koronával csak laza, perszonálunió jellegű kapcsolatot kívántak a továbbiakban fenntartani. Mindezt egyértelműen meg is fogalmazták, mind az 1848. március 25-i zágrábi népgyűlésen, mind az 1848 júniusában összehívott horvát országgyűlésen, de ugyanezek a horvát igények megjelentek Ivan Mažuranić 1848. áprilisában Károlyvárosban (Karlovac) írt és magyarra is lefordított manifestumában („A horvátok a magyarokhoz”). Ugyanakkor Kossuth Lajos és a magyar nemzeti liberálisok a francia állam-eszme jegyében egy

közjogilag egységes Magyarország

megvalósítását tűzték ki célul, s noha nem törekedtek a horvát autonómia teljes felszámolására, elfogadhatatlan volt ekkor számára egy, a magyar központi szervekkel csak laza kapcsolatban álló horvát nemzet-állam kialakításának gondolata. Vagyis a magyar forradalmárok nem tartották elképzelhetőnek, egészen 1848 augusztusáig (de akkor már késő volt) ugyanazt megadni a horvátoknak, amit Magyarország számára követeltek Bécsből. Vagyis a magyar és horvát nemzeti törekvések és politikai szándékok 1848 tavaszán a nemzeti érdekek különbözősége és mindkét részéről a politikusok részéről tanúsított kompromisszum kész-ség hiánya miatt összeegyeztethetlenné váltak és elsősor-

ban ez vezetett a fegyveres összecsapásba torkolló konfliktushoz. Pusztán Bécs parancsa aligha tudta volna Magyarországra ellen fordítani a horvát közvéleményt.

Horvátországban 1848 tavaszán a magyarhoz nagyon is hasonló nemzeti, sőt forradalmi küzdelem játszódott le, még ha különösen ez utóbbit Josip Jelačić (de még inkább a Nemzeti Párt balszárnyával egyáltalán nem rokonszenvező konzervatív bécsi udvari kör) igyekezett is mederbe terelni. A forradalmi 1848-as esztendőnek Horvátországban is számos kiemelkedő szereplője volt: mindenképp Ivan Mažuranić, Ljudevit Gaj, Ivan Kukuljević Sakinski, Dragojlo Kuslan és mások. A horvát nemzeti tudatban, a kollektív nemzeti emlékezetben, valamint később a polgári kor-szak horvát történettudományában és a szépirodalomban mégis egyedül Josip Jelačić vált

a horvát nemzet függetlenségi harcának

szimbólumává, s ugyanazt a szerepet töltötte be, mint Kossuth a magyar hagyományban.

Vajon hogyan válhatott a Habsburg érdekeket saját maga által is bevallottan hűsége senki szolgáló egykori határőrtiszt mitikus magasságokba emelt nemzeti hőssé, akitől már életében népdalokat zengetek (akárcsak Kossuthról magyar földön), költők és festőművészek örökítették meg műveikben, és halála után alig hét évvel lelkes honfűlő közadakozásból állították neki ércszobrot Zágráb főterén? Miért nem ártott meg a bán népszerűségének az 1945 utáni jugoszláv kommunista időszak, amikor az engelsi értékelés³ jegyében Jelačić szobrárt eltávolították a horvát főváros főteréről és a történelemkönyvekben attól kezdve „a reakció leg-sőtétebb képviselője”-ként szerepelt? Miért nem ingat-ták meg Jelačić pozíciót az a horvát nyelvű törté-nettudományi munkák, amelyek „leleplezték” a bán kapcsolatait a konzervatív bécsi udvari körökkel?

Egy illír költő, Ivan Trnki már 1844-ben verset írt Jelačićhoz, a hős katonához és hazafihoz, míg 1847-ben már a horvát romantika jelentős költője, Pavao Štoos is verssel tisztelte meg az ekkor már korántsem ismeretlen hadbírózredest. Sőt, Pavao Štoos külön felhívta rá Ljudevit Gaj figyelmét. A Jelačićot, mint igaz hazafit dicsőítő versét Štoos meg is zenésítette és terjesztette. Mindez egyáltalán nem mellékes, nem csupán, mint a Jelačić-tisztelet korai megnyilvánulása, hanem jelzi, hogy 1848 tavaszán nem véletlenül választották ki a báni tisztségére éppen az I. báni ezred parancsnokát, hanem nagyon is tudták róla, hogy személyét a Horvát Nemzeti Párt tagjai körében ismerik és nagyra becsülik. Alkalmasabb személyt (mármint az udvar számára megfelelőt, vagyis olyat, aki egyszerű garantáltan császárhű katonatiszt és ismert horvát hazafi) nem is találhatott volna a bécsi konzervatív csoportosulás, illetve a kinevezésére javaslatot tevő

Sokcsevi Dénés történész a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, a horvát tanszéken tanít.

Franjo Kulmer báró, Szerém megyei főispán (Jelačić egykori iskolatársa a bécsi Theresianumban). Nem szabad azonban elfelejteni, hogy Kulmert Gaj beszélt rá Jelačić pártolására (legalábbis Gaj állítása szerint). Az azonban mindenképpen igaz, hogy Gaj 1848. március 24–25-től kezdve mindent megtett Jelačić népszerűsítéséért, s nem kis szerepe volt abban, hogy a március 25-i zágrábi nemzetgyűlés, anélkül, hogy a derék polgárok tudták volna, hogy Jelačić báni kinevezése már eldőlt tény, lelkesen kiállt

az illír érzelmű határőrezredek

bánná választása mellett. Jelačić 1848 tavaszi tevékenysége nagyjából meg is felelt a Nemzeti Párt vára-kozásának, s a bán népszerűsége nöftön nőtt. Az 1848. április 25-én kiadott báni nyilatkozat a jobbágy-felszabadításról a parasztság körében ismét Jelačićnak szerzett jó pontokat, s a földműves nép mindenütt éllette és a „haza atyjának és megmentőjének” nevezte.

A Jelačić-kultusz kialakulásáról szólva meg kell említeni egy ismeretlen szerző által írt rövid kis verset, amely 1848. júliusában jelent meg az „Agrar Zeitung”-ban (horvátul), s Jelačić-ot már egyértelműen behelyezi a nemzeti Pantheonba, a Frangepánok és Zrínyiek mellő utódának mondja, a nemzet megmentőjét látván benne. Az 1848-as évben szinte minden valamire való horvát költő fontosnak látta, hogy egy vagy több verset is írjon Jelačić dicsőítésére: a bán dicső-séget zengte újabb költeményben ismét a már említett Ivan Trnski, de már ebben az évben lelkesítő dalt írt az Ognjeslav Utjesenović Ostrožinski, Đuro Arnold, Mate Topalović, sőt az ifjú Ante Starčević, a Horvát Jog-párt későbbi vezéralakja is.

A bán már korábban is népszerű volt a határőrök körében, s a horvát szászor által a határőrök feudális kötelezettségeit megszüntető döntéseket a katonák kizárólag Jelačić befolyásának tudták be. Ezután, de még inkább a magyarországi hadjáratra való felkészülés és az 1848/49-es év harcai során a határőrök ajkán számos, a délszláv népi epika hagyományait követő elbeszélő költemény született. Jellegzetessége valamennyinek, hogy a bán mindig diadalra viszi hős határőreit, sőt, az egyik népi költemény ismeretlen szerzője egyenesen azt állította, hogy még Pákozdánál is Jelačić futamította meg a magyarokat!

Am a bánnak hamarosan már Horvátországon kívül is dicső híre támadt, erről tanúskodik a boszniai ferencs, fra" Jere Luidi Vrdoljak egy 1849-ből származó verse, valamint II. Petar Petrović Njegoš montenegrói püspökfejedeleml Jelačićhoz írott levele. Igazán naggyá azonban Jelačić a korabeli nemzeti érzelmű közvéle-mény szemében éppen a horvát függetlenségi törek-veket akadályozó

magyar kormánnyal való következetes szembenállása

révén vált. A horvát liberálisok persze nem tudhatták, honnan veszi imponáló bátorságát; szembeállt mind a Batthyány-kormánnyal, mind a nádorral, sőt,

Jelačić bán

1848. június 10-i leváltása után látszólag dacolni mert a királlyal is!

Jelačić 1848 szeptemberétől kezdve alig tartózkodott horvát földön, személyes kudarok érték (mint tudjuk, 1848 őszén eredménytelen magyarországi szereplése miatt át kellett engednie fővezéri helyét Windischgrätznek), majd a Nemzeti Párt balszárnya elégedetlenségét vele, mert a bán halgatásba merült és nem tiltakozott sem az oktrojált alkotmány⁶ ki-hirdetésekor, sem az abszolutizmus Horvátországot is sűjtő rendszerének bevezetésekor. Viszont az is tény, s ezt Jelačić személyes jóbarátja és harcostársa, Josef Neustädter báró emlékirataiból tudjuk, hogy a bán nem értett egyet a Habsburg-kormányzat által a forradalomra adott fent említett válaszlépésekkel.

A Neustädter-emlékiratok egyébként nem titkolt szándékkal Jelačić igazolása és dicsőítése céljából íródtak, de ettől függetlenül igen értékes forrásnak tekintethető. Különösen fontosak Jelačić gondolkodásmódjának, cselekedetei mozgatórugóinak megértése szempontjából. Jelačić tevékenysége (valamint magánjellegű megnyilatkozása, magánlevelei) az abszolutizmus idején egyébként világosan megmutatják, hogy horvát hazafisága nem kérdőjelezhető meg: mindent megtett – egyebek között – a horvát nemzeti színház megalapításáért és épülethöz juttatásáért, a horvát katolikus egyházszervezet függetlenítéséért a magyar egyházszervezettel, valamint, – igaz: sikertelenül, – szót emelt a horvát nemzeti lobogó használatá érdekében is. Jelačić

személyes tragédiája,

lelki meg hasonlulása és betegsége pedig szoros

összefüggésben állt azzal a ténnyel, hogy a Habsburg-kormányzatnak Horvátországgal szemben „há-lálán” bánásmódját Jelačić személyes sorscsapásként élte meg. Ez nem történhetett volna meg, ha ő maga nem hitte volna el őszintén, hogy a császári érdekeket kiszolgálva 1848-ban egyben Horvátország érdekeiért is küzd, amit egyébként akkor a Nemzeti Párt tagjai-nak zöme és a horvát közvélemény tekintélyes része is vallott.

1859-ben bekövetkezett halálakor azután a bán a kortársak szemében végképp a „mennybe ment”. Ha-lála kapcsán olyan jeles költők tartották fontosnak, hogy érdemeiről versben emlékezzenek meg, mint a horvát romantikus költészet talán legnagyobb alakja, Petar Preradović, vagy a bán kultusza kapcsán már többször is említett jeles illír költő, Ivan Trnski. A bán temetése természetesen a horvát nemzeti érzések demonstrációjára adott alkalmat. Noha Zágráb városának vezetése már 1854-ben, tehát Jelačić életében gyűjtést javasolt egy neki állítandó emlékmű létreho-zására. 1860-tól kezdve valóban össznépi gyűjtés indult meg. A Jelačić-emlékbizottság vezetője a már em-lített Josef Neustädter báró lett.

Bár a horvát közvéleményben az abszolutizmus mi-att (és mert Deák Ferenc 1861-ben békejobbot nyújtott a horvátoknak) az 1860-as évek elején a magyarok irányában enyhülés, sőt közeledés volt tapasztalható, a Nemzeti Párt Strossmayer vezette küldöttsége azon-ban a magyarokkal folytatott tárgyalásokon kudarcot vallott (nem kis részben az erőviszonyokat figyelmen kívül hagyó merev álláspontja miatt), s a horvátorszá-gi közhangulat újból a magyarok ellen fordult. Ebben a légkörben állították fel Jelačić bronzszobrát Zágráb főterén, s az emlékmű nem titkolt politikai üzenetként jelezte, hogy Jelačićot a horvát szabadság védelmező-jének tekintik a közvélemény, s éppen a magyarokkal szem-ben. Ezért irányult a szobor kardja fenyegetően észak, azaz Magyarország felé. Az emlékmű felállítására persze a Jelačić-kultusz kialakulásának, sőt végleges formába öntésének fontos állomása is egyben. A szobor mel-lett hozzájárult mindehhez az emlékműavatás nagy tömeget vonzó szertartása, valamint Petar Preradović és Ognjeslav Utjesenović Ostrožinski versei. Ez utóbbinak a költeményében jelenik meg először a később nép-dalokban is felbukkanó, Jelačić

feltámadásáról szóló motívum

(ami egyébként a horvát irodalomban nem új jelen-ség, csak eredetileg a középkorban Matyáš király kapcsán emlegettek). Amúgy Utjesenović versét a szobor-avatáskor rólapapokon osztogatták, amiért később, a meg-változott politikai helyzetben a külső állami hivatal-nyi állásának elvesztésével bűnhődött. A „Kelj fel, hős bán, Horvátország hívi!” motívum műköltészetben és népdalokban később többször is megjelent, általában összefüggésben a dualizmus korszakának éppen esedékes magyar–horvát politikai csatározásaival. (Igy például

a Zagorjében lejegyzett, legismertebb és ma is nép-szerű Jelačić-nóta Khuen-Héderváry Károly bán „magya-rósító” törekvései ellenében szólítja Jelačić bánt sírja elhagyására).

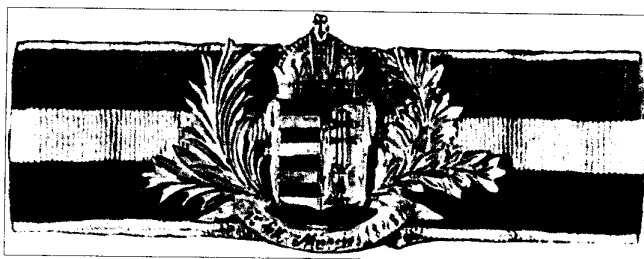
A XX. század elején egyébként olyan jeles költő, mint Vladimir Nazor is írt verset Jelačićhoz. A Jelačić-kultusz nem szűnt meg az első Jugoszlávia idején sem, egy ek-or keletkezett népdal Jelačićot Tomislav király, Zrínyi és Frangepán¹⁰, valamint az új hős, Stjepan Radić¹¹ társasá-gában említi. Jelačić ekkora már teljes mértékben és egyértelműen a horvát függetlenségi törekvések szim-bólumává vált. Ezért aztán, amikor a kommunisták 1947. július 25-től 26-ra virradó éjjel (jellemző módon titokban) eltávolították a bán szobrát Zágráb főteréről, persze megváltoztatva a tér nevét is (és Horvátország szerte az összes Jelačić nevet viselő utca elnevezését is), ezt a cselekedetet a nemzeti érzelmű horvátok a horvátság, a horvát függetlenségi eszme elleni támadásként ítélték meg. A későbbiekben titokban és nyilvánosan is felme-rült a szobor visszaállításának gondolata (megintcsak versek is születtek erről). A katolikus egyház pedig 1985-ben világosan jelezte, hogy Jelačićról másként gondol-kodik, mint a hivatalos szervek, mert a zágrábi székesegy-házban emléket állított a bánnak. A második Jugoszlávia felbomlásakor azután a horvát függetlenségi eszme je-gyében természetesen újraéledt a Jelačić-kultusz, visszaállították zágrábi szobrát is (igaz, kardjával már nem mutat Magyarország felé), könyvek jelentek meg a bánról, a Jelačić-dalokat kazettán lehet megvásárolni, sőt a nagy-közönség számára gyorsan elkészült egy Jelačićot dicső-ítő dokumentumfilm is, amely szintén hozzáférhető video-kazettán is.

Mindez jelzi, hogy Jelačić – úgy látszik – immár vég-érvényesen visszaköltözött a horvát nemzeti pantheonba. Ez akkor is tény, ha a magyar történelem szempontjából Jelačić szerepét nyilvánvalóan semmi-képpen sem lehet pozitívan értékelni. Viszont a Jelačić-kultusz jelentősége a horvát nemzeti tudatban jelzi, hogy 1848 egészséges és a magyar korona kora-beli országainak és nemzetiségeinek a forradalmi ese-ményekben játszott szerepét nem elég egy szemszögből szemlélni.

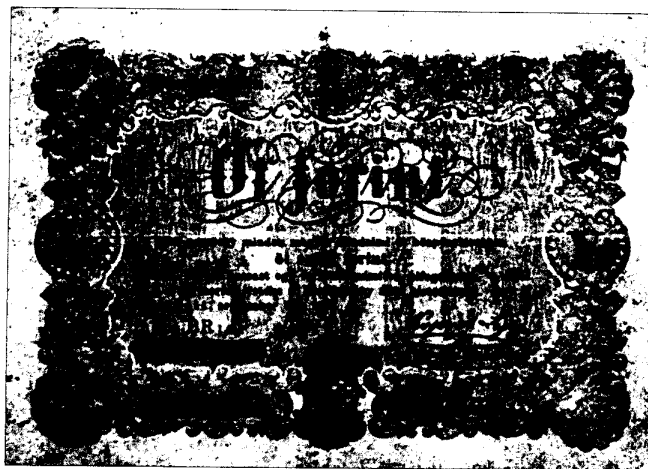
JEGYZETEK

- 1 Ivan Mažuranić: lásd 2094. oldal
- 2 Ljudevit Gaj (1809–1872) a horvát újjászületési mozgalom politikai vezére, filozófus és nyelvész, lapkiadó és szerkesztő.
- 3 Engels, Friedrich (1820–1895), német köziőr, szerkesztő, szociológus szocialdemokrata, később kommunista politikus.
- 4 fra (frater, latin): fivér, barát, pap, szerzetes
- 5 Windischgrätz: lásd 2056. oldal
- 6 oktrojált alkotmány: azonos az olmutzi alkotmánnyal
- 7 Gróf Zrínyi Péter horvát bán (1621–1671) sógorával, Frangepán Ferenc gróffal (1620?–1671) együtt bekapcsolódott a báró Wesselényi Ferenc nádor, később gróf Nádasdy Ferenc által vezetett, Habsburg-ellenes mozgalomba. I. Lipót valamennyiüket lefejeztette.
- 8 Stepan Radić (1871–1928) horvát politikus. A parasztpárt alapítója volt (1904); egyik politikai ellenfele a parlamentben agyonlőtte.

1848 emléke

Nemzetőr karszalag

„Kossuth-bankó”: öt ezüst forint

IDŐRENDI TÁBLÁZAT

1813

Az orosz cári csapatok elfoglalják Varsót.

A lipcsei csatában (a „Népek Csátája”) a szövetségesek legyőzik Napóleont. Elbukik a törökök elleni szerb felkelés.

1814

Bécsben összeül az európai államok „békekongresszusa”, hogy új területi elvek szerint ossza fel földrészünket.

1815

Lengyelországot szétosztják Németország, Oroszország és Ausztria között.

Waterloonál a szövetségesek döntő győzelmet aratnak Napoleon csapatai fölött.

Létrejön a „Szent Szövetség” (I. Ferenc osztrák császár és magyar király, I. Sándor orosz cár, valamint III. Frigyes Vilmos porosz király kezdeményezésére). Valamennyi európai állam csatlakozik.

1820

Forradalom Spanyolországban. Forradalom Nápolyban.

1821

A görögök felláznak a török uralom ellen.

1822

Görögország függetlenségének kikiáltása.

1825

Szentpétervári gárdatisztek felkelése („dekabrista felkelés”) I. Miklós cár ellen.

A pozsonyi országgyűlésen gróf Széchenyi István 60 000 forintot ajánl fel „egy magyar tudós társaság” (értsd: a Magyar Tudományos Akadémia) megalapítására.

1830

Forradalom Párizsban. X. Károly francia király lemond, helyette Lajos Fülöp, Orleans hercege lesz a király („Polgárkirályság”).

Forradalom Brüsszelben. Belgium kikiáltja függetlenedését Hollandiától.

Felkelések Portugáliában, Spanyolországban, Itáliában.

Varsóban felkelés az orosz cári önkényuralom ellen.

Pozsonyban magyar királlyá koronázzák V. Ferdinánd osztrák trónörökösét.

1831

A lengyel felkelők Bem József vezérlete alatt az osztrakenkai ütközetben vereséget szenvednek a cári csapatoktól. Az oroszok beveszik Varsót.

Zavargások Pesten.

Munkásfelkelés Lyonban.

Parasztfelkelések Észak-Kelet-Magyarországon („Kolera-lázadás”).

1832

A pozsonyi országgyűlésen Kossuth Lajos elindítja kézíratos hetilapját, az „Országgyűlési Tudósítások”-at.

Pesten gróf Széchenyi István vezetésével hűdegysület alakul a Lánchíd felépítésére.

1834

Kolozsvárt, az erdélyi országgyűlésen, a Magyarországgal való egyesülést követelik a magyar képviselők.

1835

A bécsi kormány felfüggeszti a kolozsvári országgyűlést.

Báró Wesselényi Miklóst perbe fogják az erdélyi országgyűlési tudósítások kinyomtatása miatt.

A német birodalmi gyűlés betiltja az „Ifjú Németország”-mozgalomhoz tartozó írók műveit.

1837

Kossuth Lajos letartóztatása.

Erdélyi országgyűlés a szász Nagyszebenben.

1839

A Királyi Tábla három évi fogságra ítéli Kossuth Lajost és báró Wesselényi Miklóst.

1840

Királyi kegyelmi leirat Kossuth és Wesselényi perében, a foglyok szabadon bocsátása.

A király szentesíti az 1839/40. évi pozsonyi országgyűlés hozta törvényeket.

1842

A szlovák evangélikusok tiltakoznak a magyarosítás ellen.

Horvátországban az illír párt programjára tüzi a Magyarországtól való elszakadást.

Gróf Széchenyi István a Magyar Tudós Társaság nagygyűlésén elmondott beszédében támadja Kossuth és az ellenzék türelmetlen nemzetiségi politikáját.

1843

V. Ferdinánd biztosítja a horvát nemzet jogait.

Lipcseben német nyelven megjelenik Ludovít Stúr írása a magyarosító politika ellen: „Die Beswerden und Klagen der Slawen in Ungarn” („A magyarországi szlovákok panaszai és vádjai”).

1844

1844. II. Törvénycikk a magyar nyelvről és nemzetiségről.

A sziláziai takácsok felkelése.

1846

Felkelés Krakkóban, parasztfelkelés Galiciában (a felosztott Lengyelországnak a Habsburg-birodalomhoz csatolt részében).

Lipcseben megjelenik Táncsics Mihály „Népkönyv” és „Anti-úrbérváltás” című könyve.

1847

Táncsics Mihály letartóztatása.

1848

Forradalom Palermóban (Szicília) és Nápolyban.

Párizsban kikiáltják a köztársaságot. Februárban forradalmi megmozdulások Münchenben.

Március 13. forradalom Bécsben.

Március 15. forradalom Pesten. Táncsics Mihály kiszabadítása budai börtönéből. „Mit kíván a magyar nemzet?”. 12 pont.

Március 18. forradalom Berlinben.

Április 7. gróf Batthyány Lajos az első felolós magyar kormány miniszterelnöke.

Április-május: szerb és román gyűlések önálló nemzeti követeléseket fogalmaztak meg.

Június: Pánszláv kongresszus Prágában.

Szeptember 11. Jelačić horvát bán csapatai Magyarországon.

Szeptember 25. gróf Batthyány Lajos felmentése.

Október 6. forradalom Bécsben.

December 2. V. Ferdinánd lemond, I. Ferenc József bejelenti trónra lépését; a magyar országgyűlés nem ismeri el királynak.

Osztrák csapatok támadása Magyarországon és Erdélyben. A kormány és az országgyűlés Debrecenbe menekül.

1849

Március 4. Olmützi alkotmány I. Ferenc József szétválasztja Magyarországot és Erdélyt, szerb vajdaságot hoz létre, egyesíti Horvátországot, Szlavóniát és a tengerpartokat.

Tavaszi hadjárat.

Április 14. Debrecenben a magyar országgyűlés kimondja a Habsburg-ház trónfosztását. Kossuth Lajos a kormányzó.

Május 9. I. Miklós cár kiáltványa a magyar forradalom ellen: fegyveres segítségnyújtás I. Ferenc Józsefnek.

Június-július: az orosz csapatok beözönlése.

A magyar kormány előbb Szegedre, majd Aradra teszi át székhelyét.

Augusztus 11. Kossuth Lajos lemondása.

Augusztus 13. Világosi fegyverletétel.

Október 6. Pesten kivégzik gróf Batthyány Lajost, Aradon a „tizenhármak”-at: a honvédsereg tizenkét tábornokát és egy ezredesét.

További megtorló intézkedések. Statáriális bíróságok, politikai perek, nyílt ellenforradalmi terror („kivételes állapot”) 1853-ig.

